

พระราชหัตถเลขา

ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล

พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รวมครั้งที่ ๔

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา

โปรดให้พิมพ์ขึ้นนอกเมือมะเเฒ่า ๒๔๗๓

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

หม่อมเจ้าหญิงฉวีวิมลสวัสดิ์รัตน กำเนิด คักนางค์ อนุชุตยา
ประสูติวันที่ ๒๐ มีน๒๔๒๔ ๖ สิ้นชีพวันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๒๔๗๓ ๖

คำนำ

พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวบรวม
เป็นครั้งที่ ๔ ในสมัยก่อนนี้ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ โปรด
ให้รวบรวมพิมพ์ชนมโอบขาดนพศก ^๒ ล่วงมาไต่ ๔ ปีเศษแล้ว มี
พระราชหัตถฉบับขึ้นถึงเจ้าจอมมารดาพิงซึ่งท่านได้ทรงคัดสำเนาไปจาก
พระองค์เจ้าหญิงอาภาพรพรรณ ^๓ ผู้ได้รับมรดกจากคุณย่าของเขายังเก็บ
ต้นฉบับไว้กับตน ครั้นมาคราวนี้ข้าพเจ้าจะปลงศพหม่อมเจ้าหญิงฉวีวิไล
เลือกหาหนังสือจะแจกในงานเมรุ เห็นว่าเป็นหนังสือเหมาะก็ เพราะมี
พระราชหัตถฉบับคุณจอมมารดาพิงคุณย่าของเขากว้างเหมือนกัน อันได้
พิมพ์แล้วเพียง ๓ ฉบับ และยังมีอีกฉบับหนึ่งความก็ต่อกัน อันยังหาได้
พิมพ์ไม่ ข้าพเจ้ากราบทูลขอประทานพระอนุญาตท่านได้แล้ว จึงให้
เอาพิมพ์แซกลงแทนเป็นฉบับที่ ๔ แลพระราชหัตถถึง เสอร์ ชยอน
เขาวัง ซึ่งลำดับอยู่ฉบับที่ ๕ ที่ ๖ นั้น ข้าพเจ้าทูลขอแปลถวายใหม่เอง
เพราะไม่สู้ชอบด้วยคำสำนวนที่แปลไว้ก่อน ตั้งแต่ฉบับที่ ๗ จนตลอดเล่ม
คงตามเดิมทั้งนั้น มิได้แปรผันเปลี่ยนแปลงอย่างไรเลย ข้าพเจ้าขอใจ
พระไสยณอักษรวิจิตรผู้มีจิตอารีย์เฝ้าช่วยพิมพ์พระราชหัตถเกล้า ทั้งที่
แซกลงใหม่แต่ที่แปลใหม่ จักนับลงใต้คงรูปสมุดเดิม แลส่งมาแจก
ในงานนี้ ขอผู้ได้รับไปอ่านจงอนุโมทนาด้วยเทอญ ฯ

กรมศิลปากร

อธิบายลักษณะพระราชหัตถเลขา

พระราชหัตถเลขา คือจดหมายซึ่งสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรง
แต่งเอง (บางทีทรงเขียนเองด้วย) แลลงพระนามด้วยพระราชหัตถ์ใน
จดหมายนั้นมิใช่ไปถึงผู้หนึ่งผู้ใด เข้าใจว่าเป็นของเกิดมีขึ้นใหม่เมื่อใน
รัชกาลที่ ๔ แต่ก่อนมาจดหมายซึ่งมีพระราชดำรัสไปถึงที่ใด บางที
โปรดให้เขียนพระราชดำรัสลงเป็นจดหมายแล้วส่งไป ยกตัวอย่างดังพระ
ราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงสมเด็จพระกรมพระยา
เดชาดิศร แสดงพระราชปรารภเรื่องพระสงฆ์ธรรมยุติกาท่านแหวก
แต่จดหมายพระราชดำรัสเช่นนี้มิใช่น้อย โดยปรกติก็มีผู้รับสั่ง คือ
เสนาบดีเจ้ากระทรวงเป็นต้น เขียนหนังสืออ้างรับสั่งแลประทับตรา
ตำแหน่งเป็นสำคัญ แม้ผู้รับสั่งก็หาได้ใช้พระเพฉิมลงชื่อด้วยลายมือ
ของตนเป็นสำคัญไม่ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยังทรง
ผนวชอยู่ในรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงศึกษาทราบบทภาษาอังกฤษก่อนเจ้านาย
ประเทศอื่นทางตัวอักษรหนังสือ พระปรีชาญาณปรากฏไปถึงนานา
ประเทศ เป็นเหตุให้ชาวต่างประเทศที่เป็นนักปราชญ์บ้าง เป็นข้า
ราชการบ้าง แม้เงินพวกพ่อค้าแลมิชชันนารีจะใคร่คุ้นเคยกับพระองค์
ต่างเขียนหนังสือฝากเข้ามาถวาย จึงมีพระราชหัตถเลขาตอบตามแบบ
อย่างฝรั่งต่างประเทศมีหนังสือไปมาถึงกัน กล่าวคือที่เขียนเองแลข้าง
ท้ายหนังสือลงชื่อด้วยลายมือเป็นสำคัญนั้น จึงเลขนุโลมเป็นแบบอย่าง
ต่อมาถึงพระราชหัตถ์ซึ่งทรงในภาษาไทยด้วย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ เสด็จ ถวัลยราช
สมบัติ ทรงค้นเคยกับชาวต่างประเทศกว้างขวางอยู่แล้วด้วยเหตุที่
กล่าวมา การที่ทรงพระราชหัตถเลขาจึงมีติดต่อมา แลกว้างขวาง
ยิ่งขึ้นในทางต่างประเทศ แลเป็นประเพณีมีขึ้นทางฝ่ายไทยด้วย แต่ใน
การที่มพระราชหัตถเลขาเมื่อในรัชกาลที่ ๔ ทรงเป็นอย่างจดหมายมี
ไปมาในส่วนกิจเฉพาะพระองค์ ส่วนหนึ่งซึ่งมีไปยังคัมภีร์ข้าราชการ
ยังไปรอกให้คงใช้ประเพณีมีผู้รับสั่งตามแบบเดิม เพราะฉะนั้นพระราชหัตถ
เลขาที่พิมพ์สำเนาไว้ ในสมัคเล่มนี้ เป็นพระราชหัตถมีไปในกิจส่วน
พระองค์ ขอนมพระบรมราชาธิบายปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาเป็น
หลายแห่ง.

สารบรรพ์

- ฉบับที่ ๑ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าจอมมารดาพิง ในต้นฉบับไม่
ปรากฏวันเดือนปี กำหนดว่าทรงเมอบชวค จัตุรศก จุล
ศักราช ๑๒๑๔ (พ.ศ. ๒๓๘๕) คือบทพระองค์เจ้าชาย
ทักษิณาวุธประสูตินั้นเอง หน้า ๑
- ฉบับที่ ๒ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าจอมมารดาพิง ลงวันพุธเดือน
๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๑๗ (พ.ศ. ๒๓๘๘)
เรื่องเสด็จพระราชทานพระกรุณาทรงเกล้า แลเรื่องเจ้าจอม
มารดาน้อย หน้า ๒
- ฉบับที่ ๓ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าจอมมารดาพิง ลงวันเสาร์
เดือน ๑๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๑๗ (พ.ศ. ๒๓๘๘)
เรื่องต่อกันกับพระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒ หน้า ๖
- ฉบับที่ ๔ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าจอมมารดาพิง ลงวันเดือน ๑๒
ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีเถาะศัปต์ศกจุลศักราช ๑๒๑๗ เรื่องต่อกันหน้า ๘
- ฉบับที่ ๕ พระราชหัตถเลขา ถึง เสอว ชยอน เข้าวัง ลงวันที่ ๓
เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘) ทรงอนุญาตให้
เรือรบยิงสลุตเคารพแทน ในแม่น้ำเป็นคราวแรก หน้า ๑๒
- ฉบับที่ ๖ พระราชหัตถเลขา ถึง เสอว ชยอน เข้าวัง ลงวันที่ ๑๗
สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘) พระราชทานหนังสือ
แลของต่างๆ แก่เสอว ชยอน เข้าวัง หน้า ๑๕

- ฉบับที่ ๗ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าฟ้าอิศราพงศ์ ลงเดือน ๓ ปี
มะเมีย จุลศักราช ๑๒๒๐ (พ.ศ. ๒๔๐๓) เรื่องเฝ้าป่วน หน้า ๒๐
- ฉบับที่ ๘ พระราชหัตถเลขา ถึง พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่บ้านสีทา จังหวัดสระบุรี ลงวันพุธเดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ
ขมะแม จุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๖) เรื่องฉลอง
พระอิเหนาณิเวศน์ แลข่าวคราวทางกรุงเทพ ฯ หน้า ๒๑
- ฉบับที่ ๙ พระราชหัตถเลขา ถึง หม่อมเจ้ากลิ่น หม่อมเจ้าจินดา
ลงวันพฤหัสบดีเดือน ๘ อุตตราสาธแรม ๓ ค่ำ บัระกา จุล
ศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) เรื่องญาติหม่อมเจ้าเวโร
ช่วยกันออกเงินใช้หนี้แทนหม่อมเจ้าเวโร หน้า ๒๓
- ฉบับที่ ๑๐ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ครั้งไปเมือง
สิงคโปร์ ลงวันจันทร์เดือน ๘ อุตตราสาธแรม ๗ ค่ำ บัระกา
จุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) เรื่องเจ้าแขกทางแหลม
มลายู หน้า ๒๗
- ฉบับที่ ๑๑ พระราชหัตถเลขา พระราชทานไปยังพระบาทสมเด็จพระ
ปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ลงวันที่ ๔ สิงหาคม บัระกา จุล
ศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) เรื่องพระราชทานของ
ประสมอย่างชาวมคธโบราณแก่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว หน้า ๓๓

ฉบับที่ ๑๒ พระราชหัตถเลขา ถึง พระยาวิเชียรลัทธิต์ ลงวันจันทร์
เดือน ๙ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีระกา จุลศักราช ๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔)
เรื่องมีผู้ยื่นเรื่องกล่าวโทษพระยาตาก ว่ากล่าวคำหมิ่น
พระบรมเดชานุภาพ หน้า ๓๕

ฉบับที่ ๑๓ พระราชหัตถเลขา ถึง พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าศุภาง-
ศุภกุลซึ่งเสด็จไปเมืองเพ็ชรบุรีกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ทรงเมื่อวันอังคารเดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ ปีระกา จุลศักราช
๑๒๒๓ (พ.ศ. ๒๔๐๔) เรื่องให้จัดการรับทูลประทศชัย หน้า ๔๔

ฉบับที่ ๑๔ พระราชหัตถเลขา ถึง พระยาราชวรวงศ์ พระยาปราจิณ
ทรงเมื่อวันอังคารเดือน ๓ แรม ๘ ค่ำ ปีจอ จุลศักราช ๑๒๒๔
(พ.ศ. ๒๔๐๕) เรื่องพระยาราชวรวงศ์แลพระยาปราจิณ
ไปจัดการการที่เมืองเขมร หน้า ๔๖

ฉบับที่ ๑๕ พระราชหัตถเลขา ถึง พระยาราชวรวงศ์ พระยาปราจิณ
ทรงเมื่อวันศุกร์เดือน ๓ แรม ๑๓ ค่ำ ปีจอ จุลศักราช ๑๒๒๔
(พ.ศ. ๒๔๐๕) เรื่องต่อกับฉบับที่ ๑๔ หน้า ๔๘

ฉบับที่ ๑๖ พระราชหัตถเลขา ถึง สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหมื่น
วันพสุทิศเดือน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีกุนย จุลศักราช ๑๒๒๕
(พ.ศ. ๒๔๐๖) เรื่องตามข้างฝั่งฝือกเอก “ นางพระยา
ศิริโรจน์ ” แลราชการทางเมืองเขมร หน้า ๕๓

ฉบับที่ ๑๗ พระราชหัตถเลขา ถึง สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหมื่น
เทียวกัน เพิ่มเติมฉบับที่ ๑๖ หน้า ๕๗

(๕)

ฉบบที่ ๑๘ พระราชหัตถเลขา ถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา ทรงเมือ
วันอาทิตย์เดือน ๕ แรม ๕ ค่ำ ปุฎฎ จุลศักราช ๑๒๒๕
(พ.ศ. ๒๔๐๖) เรื่องเนืองกับพระราชหัตถเลขาฉบบ
ที่ ๑๖-๑๗ หน้า ๕๘

ฉบบที่ ๑๙ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ ทรงเมือ
วันจันทร์เดือน ๗ แรมค่ำ ๑ บัชวค จุลศักราช ๑๒๒๖
(พ.ศ. ๒๔๐๗) เรื่องขกขนเขตแดนกับอังกฤษ หน้า ๖๐

ฉบบที่ ๒๐ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ ทรงเมือ
วันอาทิตย์เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ บัชวค จุลศักราช ๑๒๒๖
(พ.ศ. ๒๔๐๗) เรื่องขกขนเขตแดนกับอังกฤษ เรื่อง
นางพระยาวีโรจนช่างเผือก แลพระประจวรพระบาทสมเด็จพระ
พระบรมเกล้าเจ้าอยู่หัว หน้า ๗๒

ฉบบที่ ๒๑ พระราชหัตถเลขา ถึง กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ ทรงเมือ
วันอังคาร เดือน ๔ แรม ๑๑ ค่ำ บัชวค จุลศักราช ๑๒๒๖
(พ.ศ. ๒๔๐๗) เรื่องชำระนักโทษ หน้า ๗๕

ฉบบที่ ๒๒ พระราชหัตถเลขา พระราชทานไปยังที่ประชุม ในคันฉบบ
ไม่ลงวันเดือนปี แต่ปรากฏในท้องเรื่องว่า ทรงเมือขชวค
จุลศักราช ๑๒๒๖ (พ.ศ. ๒๔๐๗) ทรงปรกษาโทษหม่อม
ราชวงศ์ซึ่งเปนหัวไม้ ๓ คน หน้า ๗๖

- ๒๓ พระราชหัตถเลขา ถึง หลวงเศรษฐนายเวร ทรงเมือ
 วันพฤหัสบดี เดือน ๕ ขึ้น ๔ ค่ำ ปีฉลู จุลศักราช ๑๒๒๗
 (พ.ศ. ๒๔๐๘) เรื่องยกขึ้นเขตรแดนกับอังกฤษ หน้า ๘๘
- ๒๔ พระราชหัตถเลขา ถึง องค์พระวิราชคไนยไกรแก้วฟ้า ทรง
 เมือวันอังคาร เดือน ๖ แรม ๗ ค่ำ ปีฉลู จุลศักราช ๑๒๒๗
 (พ.ศ. ๒๔๐๘) เรื่ององค์พระวิราชคไนยไกรแก้วฟ้าเข้าไป
 ทูลลาไปเขมรไม่ทัน หน้า ๘๒
- ๒๕ พระราชหัตถเลขา ถึง มีสเตอร์ ทอมัส ยอช นอกส์ ทรง
 เมือวันที่ ๑๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๘ ทรงตอบรับจดหมาย
 แลพระราชทานกำกษะกสมรสหม่อมเจ้า หน้า ๘๘
- ๒๖ พระราชหัตถเลขา ถึง มีสเตอร์ ทอมัส ยอช นอกส์
 ทรงเมือวันที่ ๓๐ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๖ (พ.ศ. ๒๔๐๘)
 ทรงตอบรับจดหมาย แลเรื่องสุราร่างประเทศแลเรื่อง เซอ
 ยอน เบาริง หน้า ๑๐๐
- ๒๗ พระราชหัตถเลขา ถึง มีสเตอร์ ทอมัส ยอช นอกส์
 ทรงเมือวันที่ ๓๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๖๖ (พ.ศ. ๒๔๐๘)
 เรื่องหม่อมเกาะแสนดีวิธ หน้า ๑๐๓
- ๒๘ พระราชหัตถเลขา ถึง มีสเตอร์ ทอมัส ยอช นอกส์
 ทรงเมือวันที่ ๘ กันยายน ค.ศ. ๑๘๖๖ (พ.ศ. ๒๔๐๘) เรื่อง
 พระนามพระโอรสธิดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 นภาลักษณ์ หน้า ๑๐๕

(๖)

ฉบบที่ ๒๘ พระราชหัตถเลขา ถึง นายพุ่ม ขุนสมุทโคจร ทรงเมื่อ
วันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ปีเถาะ จุลศักราช ๑๒๒๘
(พ.ศ. ๒๔๑๐) เรื่องราชทูตไปกรุงปารีส หน้า ๑๐๗

ฉบบที่ ๓๐ พระราชหัตถเลขา ถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหามาลา ในต้น
ฉบบไม่ลงวันเดือนขึ้น แต่ปรากฏในท้องเรื่องคนเฝ้าว่าเถาะ
พ.ศ. ๒๔๑๐ ปีทกรมหมันมเหศวรศรีวิลาศสิ้นพระชนม
เรื่องกรมหมันมเหศวรทรงประสูติ หน้า ๑๑๓

ฉบบที่ ๓๑ พระราชหัตถเลขา ถึง กรมหมันมเหศวรศรีวิลาศ ใน
ต้นฉบบไม่ลงวันเดือนขึ้น พระราชทานข่าวเรื่องเสด็จกรุงเก่า
แลทรงกำชับให้ระวังราชการ หน้า ๑๑๕

ฉบบที่ ๓๒ พระราชหัตถเลขา ถึง เจ้าพระยาภูธราภัย ในต้นฉบบ
ไม่ลงวันเดือนขึ้น เรื่องพระราชพิธีจรกพระนังคัล แลเรื่อง
ผีพึงใจ หน้า ๑๑๗

ฉบบที่ ๓๓ พระราชหัตถเลขา พระราชทานไปยังเมืองนครศรีธรรม
ราช ไม่ลงวันเดือนขึ้น แต่ปรากฏในท้องเรื่องว่าให้จัดการ
รับเสด็จกรมหมันนขวรวิงส์ ซึ่งเสด็จไปเมื่อยกัญ พ.ศ. ๒๔๐๗
(ควรอยู่ที่ฉบบที่ ๒๑ แต่มาตรวจพบเมื่อพิมพ์ตอนคนเสียด
แล้วจึงพิมพ์ไว้ในลำดับนี้) หน้า ๑๑๘

ฉบบที่ ๓๔ พระราชหัตถเลขา ถึง กรมหมันอมรมนตรี ไม่ลงวัน
เดือนขึ้น เรื่องมรดกของกรมขุนนิไชยบริวาร หน้า ๑๒๑

ฉบับที่ ๓๕ พระบรมราชโองการให้กราบทูลกรมหมื่นบวรรังสี ไม่ลง
วันเดือนปี เรื่องให้พระสงฆ์ครองผ้าไตรที่พระราชทานแล้ว
เข้าไปฉิ้นเป็นการฉลอง หน้า ๑๒๖

ฉบับที่ ๓๖ พระราชหัตถเลขา ถึง พระองค์เจ้าขัติยวงษา เมืองนคร
ศรีธรรมราช ไม่ลงวันเดือนปี แต่ปรากฏในท้องเรื่องว่า
ยวอก จุลศักราช ๑๒๒๒ (พ.ศ. ๒๔๐๓) เรื่องเงินยเลข
แลข่าวทางกรุงเทพ ฯ (พระราชหัตถเลขาฉบับนี้ ควรอยู่
ต่อฉบับที่ ๘ แต่มาตรวจพบเมื่อพิมพ์ตอนต้นเสียแล้วจึง
พิมพ์ไว้ในลำดับนี้) หน้า ๑๓๓

ฉบับที่ ๓๗ พระราชหัตถเลขา ถึง กรมสมเด็จพระเทศาภิบาล ไม่ลง
วันเดือนปี เรื่องให้ทรงคิดค่าน้ำพระเจ้าลูกเธอ หน้า ๑๓๘

ฉบับที่ ๓๘ พระราชหัตถเลขา ถึง กรมหมื่นวรจักรธรรณาภาพ ไม่ลง
วันเดือนปี เรื่องให้พวกชาวนาฬิกาตรวจตั้งโมงให้ถูก
หน้า ๑๔๐

๒
ฉบับที่ ๒

พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าจอมมารดาซึ่ง
ประสูติ พ.ศ. ๒๓๘๘

เขียนทพลขอมเพ็ชร กรงเก่า
วัน ๕ ๑๒ ค่ำ ถ.ศ. (ประสูติปีคคก พ.ศ. ๒๓๘๘)
ถึงเท่าของข้า ให้รู้ว่ารำลึกถึงจริง ๆ
ข้าออกเรือกระบวนมาจากตำหนักน้ำ วัน ๑๒ ๑๒ ค่ำจวนรุ่งเวลา
ตี ๑๑ กับ ๖ บาท ขึ้นมาถึงวัดเขมาตลาตแก้วเวลาเช้าโมงหนึ่ง
กับ ๔ บาท มีเรือเก๋งลำหนึ่งพายตามขึ้นมาแข่งเรือที่นั่งของข้า เกินหน้า
เรือตำรวจเรือที่นั่งรองทุกลำ แข่งจนเก๋งเคียงกันยาเรือที่นั่ง แต่แรก
ข้าสำคัญว่านางหนูลูกรำเพย^(๑) จะร้องไห้มารทาคะให้เอาใส่เรือเก๋งขึ้น
มาส่งให้ข้ากระมัง ข้าจึงร้องถามไปว่าเรือใคร เรือนั้นมีม่านบังมิด
มีผู้หญิงนั่งท้ายหลาย (คน) เรือตำรวจตามไปที่สำคัญว่าเรือข้างใน
ในกระบวน จึงไม่มีใครห้ามปล่อยให้พายขึ้น สรรเพชภักดี^(๒) ร้องถาม

(๑) ทรงหมายความว่าสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าหญิงจันทรมณฑล ในพระนางเธอ พระองค์เจ้ารำเพยภมราภิรมย์ (สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี)

(๒) เจ้าหมื่นสรรเพชภักดี ชื่อเพ็ง ในรัชกาลที่ ๕ เป็นเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ชำระ.

หลายคำก็ไม่บอก ข้าถามหลายคำว่าจะไร ๆ เรือใคร ก็ไม่บอก
 บ่าวผู้หญิงข้างท้ายก็หิวหรือเมาะ ด้วยบานเต็มที จนคนในเรือที่นั่งโกจร
 ว่าหิวหรือเมาะ

ข้าคิดจะให้เอาปืนยิงตามกฎหมาย ก็กลัวจะถูกคนตาย เขาจะลือ
 ไปว่าครุร้ายใจเขาทำคนตายง่าย ๆ พายแข่งไล่เรือที่นั่งอยู่นาน เห็นผิดที่
 แล้วจึงได้ร้องให้ตำรวจไล่จับ ครั้นเรือไปจับจะลุดเรือมาจึงพายหนีห่าง
 ออกไป ไล่ไปไกลจึงได้ตัวเรือมา ได้ความว่าเป็นเรือมารตากกรมหมื่น
 มเหศวรศรีวิลาส^(๑) มาทำหน้าที่เป็นเล่นตัว ล้อข้าก่อนหน้าทาร์กำนันนำซึ่ง
 นักหนา ข้าสั่งให้พระอินทรเทพจับกุมเรือลงมาส่ง ทวนายเข้ามาให้จำไว้
 บ่าวให้จำไว้ข้างหน้า ข้าได้เขียนหนังสือมาให้กรมหมื่นมเหศวร
 ทราบแล้ว ได้มีไปสั่งถึงท้าวศรีสัจจา ท้าวโสภานีเวศน์ ให้เอาตัว
 จำไว้ให้มันคงกว่าข้าจะกลับลงไป อยากจะใคร่ให้เอาไปตัดหัวเสียบตาม
 สกฏพ้อมัน แชนมักเป็นเช่นนั้นเหมือนคุณดำลี^(๒) มารดาพระองค์เจ้า
 นัตคา ถึงลูกท่านรักท่านเลี้ยงเป็นหนักหนา มารดาท่านเอาไว้ไม่ได้
 เอาไปตัดหัวเสียบเป็นอย่างมีมาแล้ว

(๑) คือเจ้าจอมมารคาน้อย เป็นธิดาพระอินทรอภัย บุตรพระเจ้า
 กรุงธนบุรี.

(๒) เจ้าจอมมารดาดำลี ในกรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๒
 เป็นธิดาพระเจ้ากรุงธนบุรี.

ข้าได้ยินว่าคนพวกเจ้าตลับ เจ้าครอกหอ^(๑) ไปด้วย พวกนั้น
 เป็นพวกไกลเคียงกับยายน้อยข้าของเต่า เต่าอย่าไปโง่ถามว่ากล่าว
 อะไรว่านวยน้อยมันจะค่าให้อายเขา มันไม่เจียมตัวว่าชั่ว มันยังถือตัว
 เป็นเมียข้า มันจึงตามมาล้อต่อหน้าเมียใหม่ๆ สาวๆ เป็นเจ้าเป็นนาย
 เมื่อจับมันร้องว่าจะไปตามเสด็จกรุงเก่าด้วย

มาครองหน้าเขยวนกัถองรอกันมา ถึงสามโคกย้าย ๓ โมง ทอด
 กฐินแล้วเลี้ยงกฐินอยู่ที่นั่น ๒ ชั่วโมง ออกเรือไปย้าย ๕ โมง ไป
 เกือบรุ่งเวลา ๓๐ ทุ่ม ๘ บาทจึงถึง เรือประเทียบมาถึงต่อสว่างแล้ว
 บ้าง ใ้พักเสี่ยหลายชั่วโมง ย้ายวันนี้ไปทอดกฐินวัดสุวรรณาการาม^(๒)
 วัดพนัญเชิง ๒ วัดเท่านั้น

วันนี้แห่พยุหยาตรารอบเมืองทอดกฐิน ๔ วัด วัดพุทธโศภิต ๑
 วัดกษัตราการาม ๑ วัดศาลาปูน ๑ วัดหน้าพระเมรุ ๑ ฟุ้งนี้จะไป
 วัดป่าโมกข์ กฐินมาครวณมาก ทั้งในหลวงแลข้าราชการข้างหน้า
 ข้างในด้วยกันกว่า ๗๐ อาราม จะต้องชำระอยู่ทอดกฐินให้แล้ว ต่อวันขึ้น
 ๑๑ คำจึงจะได้กลับ เตาจงเอาความอันควรกราบเรียนแม่หนุ่ม^(๓) ให้ทราบ

(๑) หม่อมเจ้าตลับ หม่อมเจ้าหอ ในเจ้าฟ้ากรมขุนกษัตราธิบดี
 เป็นหลานพระเจ้ากรุงธนบุรี.

(๒) เดิมเรียกวัดสุวรรณาการาม ทรงแก่เป็นวัดสุวรรณาการาม
 ในครวณ

(๓) คือเจ้าคุณตำหนักเดิม เป็นวิคาสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา
 พิษณุญาติ

ให้ท่านกราบทูล กรมสมเด็จพระเทศาศิคร กรมขุนสวรรคาลัยปรีชา
กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส กราบเรียนสมเด็จพระองค์น้อยแด่เจ้าพระยา
นิกรบดินทร์ เจ้าพระยาธรรมาธิกรณ^(๑) ให้ท่านทราบบว่าข้าสั่งมาถึงท่าน
ถวายพระกุศลแลให้ส่วนบุญท่านทุกองค์ทุกคน เจ้านายในวังแต่กัให้ทูล
ท่านด้วย ว่าข้าสั่งมาถวายพระกุศลท่านทุกองค์ จะหาของอะไรฝาก
ก็ไม่ใคร่มีมากพอแจกทั่วไปเลย

ข้าได้สั่งแม่หนูมาให้ให้รวงผึ้งแก่เต่า ๕ รวง ไปเรียกเอามากินเกิด
ออกไฟใหม่ ๆ ถ้าแสงก็อย่ากิน ให้แม่หรือย่ากินเสีย ช่วยกันระวัง
ลูกให้ดี ข้าเป็นห่วงนักระวังนัก อย่าให้เป็นเหตุการณ์เจ็บไข้มากมาย
ไปได้ ข้าได้กำชับกรมขุนสวรรคาลัยปรีชาไว้ด้วยหนักหนาแล้ว

สนุกมาก ที่หลังพลับพลาเป็นบึงใหญ่โตกว้างขวาง มี
บัวหลวง บัวสาย แลกระเจี๊ยบ คนที่มาด้วยรบแต่จะออกไปพายเรือเล่น
แต่ในค้ำยก็พายเรือเล่นไต่ที่หลังเรือน การงารทั้งปวงเรียบร้อยอยู่
พระองค์ปู่ไม่เคยขึ้นมา ไม่มีใครทำขวาง ๆ รั้ว ๆ มีเหตุแต่พานทอง
หายใบหนึ่งเห็นจะตกน้ำ ด้วยเรือเก๋งที่ข่าวไปตามเมือกฐินวันเรือโชน
โคนล่มลง ยังให้คำอยู่จะไต่หรือมิไต่ก็ไม่รู้

อนึ่งข้าได้สั่งให้แม่หนูให้เข้าเฝ้าแก่เต่าด้วย แต่ให้แบ่งให้หลาย
แห่งด้วยกัน

(๑) เจ้าพระยาธรรมา (เสด็จ สนิธิรัตน์)

ฉบับที่ ๓

พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าจอมมารดาพง

ยเถาะ พ.ศ. ๒๓๘๘

เขียนทพลขปลษาข้อมเพ็ชร กรองเกล้า

วัน ๗ ๑๒ ค่ำ จ. ส. (ยเถาะสัปดาห์ พ.ศ. ๒๓๘๘ เป็นบท ๕

ในรัชกาลที่ ๕)

แต่ของข้า

หนังสือขของที่ฝากมานั้นไครบแล้วเข้าวันนี้ ค้ำใจว่าลูกกับตัว
เจ้า แลลูกอนอก ๘ เป็น ๘ ทั้งกรมหมนมเหศวรอยู่ก็อยู่หมด อีก ๓ วัน
ข้าจะกลับลงไป

ลูกเมียแลคนทั้งปวงที่มาด้วยก็สบายอยู่หมดทุกคน ทูลพระองค์
ล่อม (๑) ให้ทราบด้วยว่าชายฟ้าหญิงฟ้า (๒) ก็รำเพยก็สบายดี แม่ฟ้า
ลูกทั้งเล็กทั้งใหญ่ไปเที่ยวหลายแห่งก็ไม่เจ็บไข้อะไรดอก

ที่ล้างท้าวนางขอกอะไรขึ้นมาแต่อ้างรับสั่งเจ้านาย เคียงวง
สิทธิ์ขาดกับเจ้านายๆ ถ้าเจ้านายท่านจะรับสั่งให้เจ้าหลานผู้ชายหรือใคร
เคียวเข้าออก หรืออนค่างในวังจะไต่หรือไม่ ท้าวนางเลี้ยงเป็นผู้ใหญ่
เป็นเจ้าคุณ ไปนั่งฟังนอนฟังรับสั่งเจ้านายทำไม ?

(๑) สมเด็จพระยาศวาทันราชประยูร ในรัชกาลที่ ๕
(๒) คือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระ
เจ้าฟ้าหญิงจันทรมณฑล

เมื่อเข้ามาเสียบแล้วเจ้านายในวังใครรับหลานเข้ามาหาที่เรือนฤๅเปล้า
ฤๅท่านเสด็จลงแพข้างฤๅเปล้า ซึ่งท่านเด็ก เมื่ยรักรักก็มากด้วยข้าหมก
มีแต่เท่าซังกัไว้ใจว่าไม่มีซึแล้ว ข้าเชื่อว่ารักข้าจริง ๆ วิตกนี้ก้อยแต่
ที่อยู่กับพระองค์ปู่ ที่อยู่กับพระองค์ทวงเคือน ซึ่งมันเด็กถึงซัไป
ก็ไม่เสียบกาย ๆ

คุณแซ (๑) ท่านก็มาอยู่ที่นี่ เมื่อบอกขึ้นขึ้นมาทำไม ท่านนาง
ไปออกซอกท่านควัย ท่านจะโกรธว่าไม่นับถือท่าน ท่านก็เป็นอย่าง
เช่นเห็นอยู่ ท่านไม่เหมือนคุณนุ้ม (๒) ท่านนึกว่าคุณนุ้มมากที่เคี้ยว
ไม่ใช่ฤๅ

ที่ให้หมอกุมารมานอนประจำระวังชายลกเต่า (๓) นั้นชอบแล้ว ข้า
ฝากกระบังชลอม ๑ เข้าเฝ้าชลอม ๑ มาให้เค้า ไปเรียกเอาเด็ก น
แต่ท่านของเค้า

(พระบรมนามาภิไธยอักษรโรมัน) ส. พ. ป. ม. มงกุฎ สยามินทร์

(๑) คือเจ้าคุณตำหนักใหม่ อภิบาลมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา
ประยูรวงศ์ (ศักดิ์ บุนนาค)

(๒) คือเจ้าคุณตำหนักเดิม เป็นอภิบาลมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหา
พิชัยญาติ (ทัต บุนนาค)

(๓) คือพระองค์เจ้าคัคณางค์คุณาล สกลศุภลักษณ กรมหลวง
พิชิตปรีชากร พังประสูติได้ ๑๘ วัน ๆ

พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าจอมมารดาพึ่ง

ฉบับที่ ๔ บเถอะคัปีตศก พ.ศ. ๒๓๘๘

เขียนทพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท

๗

ณกรุงศรีอยุธยาเก่า

วัน ๒๗๑๒ ค่ำ ๓. ๘

เกล้าของข้าเอ๋ย

เมื่อวัน ๘ ค่ำชาโคเขียนหนังสือถามมาทคุณนุ่หมบ ๓ ทีเจ้าหมบ ๓
ต่อว่าถามมาว่า ทำไมท้าวนางแลท่านผู้ใหญ่ข้างในที่ข้ามบวงให้รักษา
เอารบิสังเจ้านายเป็นหัวหน้า จะบอกขึ้นมากว่ามีบิสังให้บอกทุกที เคย
นี้วิวิงสีทอชากแก่เจ้านายฤ เจ้านายมีเจ้าหลานมีข่ามีไทย พระกรรณ
ท่านไวท่านมักพลิก ๆ แผลง ท่านมักบิสังเจ้าผู้ชายเข้าวิง ท่านมัก
ฝากตัวผู้มีบุญเรือนัก ท่านมักเสกจออกคำหนักน้ำ ทำต่าง ๆ มา
แต่หลังเท่าไรก็ยอมแจ้งอยู่ด้วยกัน ทวิขักก็ไม่อยู่ขึ้นมาอยู่กรุงเก่า
เมื่อยกเอาท่านเป็นเจ้าวิวิงเจ้าวังท่านจะได้ยินคำภาเกล้าอะไรผิด ๆ ลงไป
จากนี้ ท่านจะใจเร็วไปคยข้าเจ้าข้านายวุ่นวายไป วันนเมื่อเช้าก็ยังมี
ไก่อหนึ่งสี่คุณนุ่หมบกับท้าวนางบอกขึ้นไปอีกว่ามีบิสังพระองค์ยี่สุนพระองค์
ปัก (นี้แลเอกที่เคียว) แลพระองค์โยให้บอกขึ้นมาว่าเจ้าชายลูกนาง

เที่ยงแลหญิงชาวเขม
 เกยวนลูกข้าเป็นหลานท่านก็เป็นธนะของท่านฤ
 ท่านจะไปทำจู้จู้ขี้กวนแล้ว ข้าไม่ชอบหูชอบใจเลย แต่ตัวข้าอยู่ ฤ
 เมื่อท่านไปก็ขี้ข้า ท่านยังว่าขี้คอกต่าง ๆ ข้าตั้งอย่างนี้ท่านว่าเสีย
 อย่างโน้นให้วุ่นไป ข้าไม่อยู่ท่านมีขึ้นทำกำเป็นเจ้าของไปเสียหมด
 ว่าอะไรลงไปก็ไม่ฟัง ท่านตั้งไว้ว่าอย่างไรก็ว่ามา ท่านไม่ตั้งก็เป็น
 หอยเป็นไปเสียหมด ไม่บอกให้มันเลยสักขบขี้สักคำ รักษาวังถึ
 จะรอดตาข้างห่างจะรอดตาเลน เอร้ายตั้งเจ้านายเป็นประมาณ เจ้านาย
 ท่านจะทำให้รั้วก็ไม่มีใครบอกมา ใ้ ยินโยบอกขบขี้หนึ่งว่าเข็คประทุ
 ยาทรากระษัตริ์แต่เวลาโมงหนึ่งเข้าจน ๔ โมงเย็น ใครเคิรทางนั้นยัง
 เข็คทำไม ใครเล่า ใครบ้างลงไปดูกระดินวังน่า ใครไปไหนยังสีไม่
 บอกเล่า ทำไมกับเจ้านายการที่คืท่านก็ให้บอก การที่ท่านให้ ทำฤ
 ท่านทำเอง ไม่ชอบกล ท่านให้ขี้คก็ระภากันขี้คเสีย เจ้าก็เป็นเมีย
 ข้าเลี้ยงเป็นผู้ใหญ่คูกายที่เก็บวฤ ๆ ใครให้ เข็คประทุยาทรากระษัตริ์
 เข็คทำไมทุกวัน เห็นจะพาอื่เด็ก ๆ ลงแพทูกะดินทุกวันแล้วกระมัง ๆ

ใ้ที่ถือว่าลงไปแล้วว่าไม่ชอบใจใ้การรวังสีทอิแก่เจ้านาย ก็เห
 คุณน่มักก็ เจ้าก็คื จะใ้คหนึ่งสีอฤใ้ใ้ค ถ้าใ้คแล้วผ่านไม่ไหวฤ
 ริงเอรายตั้งเจ้านายบอกมาอีก

นางน้อยนั้นใ้จำไว้ใ้มันคง ถึงพระองค์ปลุกท่านสั่งใ้ถอด ใ้
 ปล่อยใ้ล็ค ก็อย่าทำคามเลย ข้านี้กระยังไม่ไปตามกำหนด จะเก็ย

เล่นอยู่ทบนแล้วจะคอยลงเรือเรวลงไ้กลางคืน ไปแอบจอกอยู่ที่ไหน ๆ
 เมื่อเวลาเข้คประคยาตราภษตรี ก็ระพายไ้ล่เข้าไปขึ้นแพที่เคี้ยว
 จะไ้เห็นใครลงมาเล่นที่นั่นยังจะสนุกอยู่ ถ้าข้ลงไปถึงตรง ๆ ก็กลัว
 นวกหุ พระองค์ก็มาเล่าเรื่องลูกเท้าเจ็บใช้ฤาอะไรอะไรกหุไปคอก
 กระมิง พระโอรุท่านฟังผาณลงมาทงทกไม่ชนะคองพงรวสังอก ถ้า
 ท่านอยากไ้ไ้ก้ให้ท่านบอกมาเองตามภาษาของท่าน ท้าวนางท่านสัง
 ก็อย่าทำตามจึงจะชอบ ข้ไ้คโมยรวังให้ท่านเมื่อไร เมื่อท่านมี
 ธุระก็ให้ท่านบอกมาเองจึงจะชอบ ฤาท่านให้ข้บอกด้วยธุระของท่าน
 ก็เขียนบอกมาลข้หนึ่งต่างหากจากข้รวังจึงจะชอบ การรวังนั้น
 ผู้ใหญ่รักษาวังกับท้าวนางบอกเองตามข้ญญาจึงควร ข้คนท้าวนาง
 มีแค่ตามข้สังเจ้านายเสียมหมค

กระณข้งในทอกหมคแล้ว แต่ละราย ๆ มีคนไปช่วยไปตาม
 มาก ๆ แต่ของเขียม (๑) นายหงส์ (๒) เทยวอกเรือมากกว่ทกราย
 ขุนนางแลกรมการก็ค่นกันไปช่วยมาก เจ้าของรายอื่นที่ไม่สู้ข้ยายข้ง
 แต่เล็กน้ยคอกไม่สู้ปรากฎ คนชาวกรุงเก่า ชาวบ้านนอกมาก

(๑) คือเจ้าคุณจอมมารคาเขียม พระสนมเอกในรัชการที่ ๔,
 พระอัยกวในรัชการที่ ๖ ทรงสถาปนนามพระอัยขู้ว่า สมเด็จพระ
 พระข้ยามาวคัศร์พิชรินทรมาตา

(๒) คือ เจ้าพระยาสิริรัตนมนตรี หงส์ สุจริตกุล ในรัชกาลที่ ๖

นัก มาดูกระถินหลวงแลกระถินข้างใน เมื่อก่อแรกเริกปราสาท^{ขึ้น}
 (สรรเพชญปราสาท) มีลครพระยามนตรีสุริวงค์โชเชเต็มที คนก็ดูมาก
 นักหลาม^ๆหลาม^ๆทางไป^{ขึ้น} ต้นกัน

ขึ้นแต่ท่านของเค้า

(พระปรมาภิไธยอักษรโรมัน) ส.ป.ป.ม. มงกุฎ สยามินทร์

พระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษ พระราชทานไปยัง

เสอร์ ชยอน เบาว์ริง ราชทูตอังกฤษ

ณ วันที่ ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๘๘

กรมพระสวัสดิศิก แปรถวายใหม่

จากสำเนาในสมุคซึ่ง เสอร์ ชยอน เบาว์ริง ให้พิมพ์

พระที่นั่งราชฤทธิ พระบรมมหาราชวัง

วันที่ ๓ เมษายน ค.ศ. ๑๘๕๕ เวลา ๔ ทุ่ม

ข้าแต่ท่านผู้เป็นไมตรี

ตามความที่ท่านได้บอกมาแก่จางวางมหาดเล็กทั้งสอง รัตนด้วย
 การบิงสลุก ๒๑ นักแต่เรือเรตตุเลออร์ ซึ่งจะไค ขึ้นมาถึงบ้อมใหม่ไค
 พระนครในวันพุงัน และเขาทั้งสองไค ซึ่งแจ้งประเพณีนิยมฝ่ายไท ว่า
 ห้ามมิให้บิงสลุกแม่แต่ที่หนึ่ง ใน ๒๑ นัคนัน บัคนข้าพเจ้าตกลงใจยินยอม
 อนุญาตให้เป็นไปตามประเพณีนิยมข้างฝ่ายท่าน และตามจางงของท่าน
 ที่จะแสดงความรักต่อข้าพเจ้าอย่างยั่งยืนด้วย แลเพื่อจะให้ชอยแก่
 ความประสงค์ของท่าน ข้าพเจ้าจึงไคออกประกาศ (พิมพ์ลงกระดาษ
 บางซึ่งไคสอกมากับหนังสือฉบับ ๑) ห้ามมิให้ประชาชนพลเมือง
 ทรชนกตกคนไป ข้าพเจ้าขอยินยอมตกลงให้เรือไฟเรตตุเลออร์
 บิงสลุก ๒๑ นัคไค ในเวลามาถึงที่ทอดสมอซึ่งกำหนดไว้ ให้ที่ไค บ้อม
 ใหม่ นั้น ครันเมื่อบิงนคที่ ๒๑ เสร้งแล้ว ทหารฝ่ายเราในบ้อมจะไค บิง

สลุดคอบโดยจำนวลเดียวกัน ขอท่านใดสิ่งนี้คือหมายแก่นายเรือกลไฟ
ของท่านให้ยิ่งสลุดตามธรรมประเพณีอังกฤษนั้นเถิด ฯ

(ลิขิต) นี้แต่มีตราของท่าน

(พระปรมาภิไธย) ส.พ.ป.ม. มงกุฎ

พระเจ้าแผ่นดินสยาม

มายังท่านราชทูต เสือร ชบอน เขาวัง

ก. ลล. ก. ๑ ล ๑ ๑ ล ๑ ๑ ล ๑

พระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษ พระราชทานไปยัง

เสอร ชยอน เบาว์ริง ราชทูตอังกฤษ

ณ วันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๘๘

กรมพระสวัสดิ์ แปลถวายใหม่

พระที่นั่งราชฤทธิ พระบรมมหาราชวัง กรุงเทพฯ ฯ

วันที่ ๑๗ สิงหาคม ค.ศ. ๑๘๕๕

ซึ่งเป็นปีที่ ๕ ในรัชกาลปัตติมา

ท่านผู้เป็นทนาย

ข้าพเจ้าได้มีโอกาสเขียนหนังสือมาซึ่งท่านแล้ว ๒ ครั้ง ทั้งเมื่อ
ก่อนและหลัง แต่ที่ไต่รับจดหมายของท่าน ลงวันที่ ๑๑ มิถุนายน
พฤษภาคมนี้ ส่งมาทางสิงคโปร์ ซึ่งข้าพเจ้าได้ทราบดีว่า หนังสือของ
ข้าพเจ้านั้น คำนึงถึง วัตถุประสงค์ของข้าพเจ้า ได้ส่งต่อไปยังท่านแล้ว
โดยทางเรือไฟ ในหนังสือฉบับหลังของข้าพเจ้า ๆ ไต่รับเป็นมั่นเหมาะ
แก่ท่านไว้ว่า ข้าพเจ้าจะไต่ส่งของบางสิ่งที่จะต้องประสงค์ไปให้ท่านโดยเรือ
ของข้าพเจ้าชื่อ เนปตยูน ซึ่งจะแล่นออกไปยังฮ่องกงนั้น บัดนี้แล้ว
ข้าพเจ้าถือโอกาสขอนอบน้อมส่งมาซึ่งท่าน ซึ่งหนังสือไวภาษาราชการ
ละตินกับภาษาไทย อันสาครเจ้า ชยอน บัญชีสตู บัดลิวซ์ เป็นผู้
ประพันธ์วรรณกรรม ได้พิมพ์ขึ้นที่เมืองสยดงมาแล้ว ในหนังสือเล่มนี้
มุ่งหมายเหตุและตำนานลพงศาวดารสยามแต่ย่อ ๆ เป็นภาษาละติน แต่

ข้าพเจ้าเสียใจที่จะต้องกล่าวว่า มีถ้อยคำคลาดเคลื่อนมากในกระบวน
 ซอขานเมืองภูมิประเทศ และซอถนที่ต่างตำบลในพงศาวดารก็ผิดเพี้ยน
 อยู่มากจากที่เราว่าเป็นซอจริง ทั้งแตกต่างกับผู้ประพันธ์หนังสือไทยอื่น ๆ
 ใดก็กล่าวไว้นั้น เพราะว่าท่านผู้แต่งหนังสือเล่มนี้ แม้จะได้ฟังคำบอกเล่า
 และได้ความรู้ ในวรรณคดีมาจากบุคคลผู้มีความรู้พอควร แต่เมื่อแรก
 ท่านเข้ามาถึงกรุงสยามใหม่ ๆ นั้น ก็เป็นกาลนานหลายปีล่วงแล้ว
 อนึ่งท่านปลัดแก้วชยาโมกษ์ จะขำเพ็ญคนเพื่อให้อพยพย้ายถิ่นไทยยิ่งไป
 กว่าที่จะปฏิบัติกิจการอันจำเป็นแก่ตำแหน่งผู้แนะนำศิษยานุศิษย์ ฤ
 ครอบครวัคนเข้ารับศีลศาสนาโรมันคาทอลิกในที่นั้น ก็เป็นการที่ทำ
 ไม่ได้ด้วยตัวเอง เพราะเหตุดังนี้ ถ้อยคำใช้มากหลายจึงผิดเพี้ยนไปจากคำ
 ที่ถูกที่เป็นจริงนั้น ข้าพเจ้าได้จดบันทึกลงไว้ในใบสมุทรรคหมายเทศ
 สยามนี้เอง ฤพงศาวดารสังเขปที่พิมพ์นี้ ๒ แห่ง ก็ยังข้าพเจ้า
 ได้เขียนเรื่องสังเขปแห่งความเป็นไปของพระราชวงศ์ปัตตยัมปนี จำเนียร
 กาลแต่ที่เราไม่รู้เรื่องราวมาเพียงไร ด้วยข้าพเจ้าคิดว่าท่านคงจะเอาอ่าน
 เปรียบกับรัชสมัยของพระเจ้าแผ่นดินสยามในปางก่อน ในหนังสือที่ว่านั้น
 ข้าพเจ้าได้แนบกระต่ายลิขิตเรื่องราวพระราชวงศ์ของเรา จำเดิมแต่สกุล
 แห่งบรรพบุรุษด้วยอีก ๒ ฉบับ ท่านอาจจะว่าได้ โดยไม่ต้องสงสัยเลย,
 ว่าสิ้นนึกไปไม่อาจรู้ได้ซัด ฤทเท ข้าแต่ท่านผู้เจริญ, ข้าพเจ้ามีอาหา
 เวลาเพื่อจะเขียนเรื่องราวให้บริบูรณ์พอแก่ความจำนงได้ ด้วยมีราชการ
 รบวงวน เป็นเครื่องกีดขวางอยู่เนื่อง ๆ ฉะนั้น ประการหนึ่งข้าพเจ้า

ไม่มีความรู้ภาษาอังกฤษเพียงพอแก่จะแต่งให้เป็นผลสำเร็จบริบูรณ์ได้
 โดยไม่ต้องอาศัยผู้อื่นช่วย ซึ่งแม้ข้าพเจ้าจะเอาตัวเขามาไว้กับข้าพเจ้า
 หลาย ๆ วันและเวลาก็ทำไม่ได้

อนึ่ง ข้าพเจ้าขอส่งสำเนาอักษรไทโบราณ อันแรกเริ่มประคิษฐ
 คึกเขียนขึ้นในเมืองไทฝ่ายเหนือ เมื่อขริศตศักราช ๑๒๘๒ นั้นมาให้แก่
 ท่าน ๒ ฉบับ อักษรเหล่านี้ คัดมาจากหลักศิลาอันจารึกอักษรนั้น ๆ ไว้
 ข้าพเจ้าได้เริ่มแปลเป็นภาษาอังกฤษเพื่อให้แก่ท่าน แต่ยังไม่แล้ว
 สำเร็จบริบูรณ์ในคราวนี้ ข้าพเจ้าจะขอส่งมาให้แก่ท่านในโอกาสอื่น เมื่อ
 ทำเสร็จแล้ว

เพื่อให้สัมพันธ์แก่คำที่ท่านขอมาโดยชอบ ข้าพเจ้ากับน้องชาย
 ข้าพเจ้าคือ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ผู้มีอำนาจเต็มฝ่ายเราคนหนึ่ง
 ซึ่งได้รบแต่งตั้งเมื่อเดือนเมษายน ให้ปรึกษากับท่านในพระนครนี้ กำลัง
 พยายามเตรียมแต่งทำนาลกรุงสยามอันถูกต้อง จำเค็มแต่สร้าง
 กรุงศรีอยุธยาโบราณเป็นราชธานี เมื่อปี ค.ศ. ๑๓๕๐ นั้น กับทั้งพงศาวดาร
 พระราชวงศ์ของเราให้พิสดารยิ่งกว่าที่ข้าพเจ้าได้เรียบเรียงมาให้ท่าน
 คราวนี้

เราได้ลงมือเริ่มเรียบเรียงอยู่เป็นภาษาไทยก่อน ในเบื้องต้นเราจะ
 เลือกกศิเอาเหตุการณ์อันพอฟังเป็นจริงได้ จากหนังสือกฎหมายไทโบราณ
 และพงศาวดารเขมรทั้งหลาย กับทั้งคำบอกเล่าแก่ท่านผู้เฒ่าอันเป็นที่
 เคารพและควรเชื่อถือได้ ซึ่งเราเคยได้ฟังมาแล้วด้วย หนังสือซึ่งเรา
 เตรียมเรียบเรียงและแก้ไขอยู่บัดนี้ ความยังไม่เต็มบริบูรณ์เท่าที่

เราจะพึงพอใจ ต่อเมื่อทำเสร็จแล้ว เราจะไต่ขอล่ามภาษาอังกฤษคนหนึ่ง
มาจากมิสซันหรืออเมริกัน ให้เขาแปลลงเป็นภาษาอังกฤษ แล้วแก้ไข
บันทึกคำสั่งสกฤตและชื่อไทยให้ถูกต้อง ตามอักษรวิจิตรสกฤต อันได้
พิมพ์จำหน่ายที่เบงกอลและเกาะสิงหล ในไม่ช้านี้ และระไค้ส่งมายัง
ท่านให้สมแก่ความปรารถนา แต่ขอไต่โปรสมันก่อนเวลาให้ข้างให้ยาว
พอสมควร เพราะเราจะทำารเรียบเรียงความเช่นนี้ทุก ๆ วันไป
ไม่ได้ ด้วยกิจธุระของเรามีหลายอย่าง บางเวลาก้จะต้องว่างวัน
ไปมากอยู่ ๆ

ท่านจงอนุญาตให้ข้าพเจ้าขอหนังสือแต่ท่านสักเล่มหนึ่ง คือ
หนังสืออัครราชทูตฝรั่งเศสมาเจริญทางพระราชไมตรี ในสมัยสมเด็จพระ
นารายณ์ พระเจ้ากรุงสยามแต่ปางก่อน ฉบับหมายเลข ๔ ในสมุด
ซึ่งส่งมาด้วยนี้ หนังสือชนิดนี้ข้าพเจ้าไต่ยินว่าท่านคงสละ แอรวีปากัส
มีติดมาด้วยเล่ม ๑ เมื่อเข้ามาพำร้อมกับท่าน ท่านจะเสาะหาหนังสือ
เช่นว่านี้ ส่งไปให้ข้าพเจ้าไต่หรือไม่ ? ข้าพเจ้าคิดคากว่าความขางนำ
ขางกะทงในสมุดเล่มนั้น คงจะช่วยให้เราแก้ไขเรื่องซึ่งเราจะแต่ง ใหม่
นี้ไต่ ๆ ข้าพเจ้ามีสมุดโบราณแปลนภาษาฝรั่งเศส ว่าด้วยคณะอัครราชทูต
นั้นเล่ม ๑ แต่ข้าพเจ้าอ่านไม่ออกไต่ไต่ความ ไต่แต่ครุปลาพฤาแผนพิมพ์
กับชื่อวัตถุต่าง ๆ เท่านั้น ข้าพเจ้าจึงยกขึ้นก็หนักอกก็กระไต่มีสมุดกลางเล่ม
ว่าด้วยรายการพิศดารที่เราส่งคณะเอกอัครราชทูตสยามไปเยือนคอบกรุง
ฝรั่งเศสในรัชกาลนั้น เอกอัครราชทูตคณะนั้น กล่าวกันว่า บรรพบุรุษ

ของเราผู้หนึ่งได้เป็นหัวหน้า มีจุดหมายเหตุราชการเป็นรายละเอียด
เขียนขึ้นไว้ทันที นัยว่าเป็นคำให้การของคณะเอกอัครราชทูตนั้นเอง เมื่อ
กลับมาจากกรุงฝรั่งเศส แต่สำนวนและเนื้อความไม่เป็นที่พอใจแก่เรา
ก็ควรจะเชื่อฟังได้ เพราะว่าการกล่าวเรื่องราวเกินความจริงไปมากนัก
ทั้งขัดกับความรู้ภูมิศาสตร์ ซึ่งเราย่อมรู้อยู่เต็มว่า เป็นความจริง
แห่งโลกแท้ทีเดียว ชรอยว่าผู้แต่งคำให้การแห่งคณะเอกอัครราชทูต
สยามในครั้งนั้น คงจะสำคัญว่าจะไม่มีใครในกรุงสยามได้ไปดูไปเห็น
พระนครฝรั่งเศสอีกเสียเลย

ขอท่านจงได้โปรดรับคุมทองคำไว้ ๖ เมล็ด เป็นลูกคุ้มห้อยร้อย
ติดกับสร้อยทองคำอันข้างทองของเราได้ทำขึ้น ของทั้งนี้ได้เริ่มทำไว้
หวังว่าจะนอนน้อมให้แก่ท่านเป็นชำนวย เมื่อท่านเข้ามาราชการใน
พระนครนี้ แต่ยังไม่แล้วสักก่อนที่ท่านได้กลับออกไปเสีย จึงตก
ค้างอยู่ที่นี้ ๆ

ข้าพเจ้าได้ปากกาทองคำมาจากเมืองอังกฤษ ซึ่งเขาคิดแปลง
ทำขึ้นใหม่ให้ดีกว่าก่อน ๒ เล่ม ข้างทองของเราดูแบบเดิมแล้วทำเทียม
อย่างหัตถกรรมอันงดงาม ทั้งประณีตและคล้ายคลึงกับหัตถกรรม
ของชาวยุโรปนั้นมาก ปากกาทองคำอันข้างทองทำขึ้นนี้ ก็ทั้งคุ้ม
กาไหลทองอันเขาค้วยกันนั้น ข้าพเจ้าขอส่งมาพร้อมกันลูกคุ้ม ซึ่ง
ข้าพเจ้านอนน้อมให้แก่ท่าน ข้าพเจ้าเชื่อมั่นว่าท่านคงพอใจไว้เพื่อความ
สวดกลสบายในการขีดเขียน เพราะเขาคิดมาก จะหนักไปกว่าปากกา

ขนนกก็ไม่กล้า ทั้งหมึกครึ่งหนึ่งก็อุ้มไว้ไต่มากกว่าปากกาสามนิ้ว
ทุกชนิด ๆ

ในโอกาสนี้ ข้าพเจ้าขอส่งนายทัต ข้าในกรมไอรสองค์ใหญ่ของ
ข้าพเจ้า พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส ให้ออกมาหา
ท่าน เพื่อส่งหนังสือข้าพเจ้าและของชำนวย ซึ่งส่งมาโดยเรือเนปตยูน
ขอวางตนเป็นฉันทมิตรอันซื่อสัตย์ของท่าน

(พระปรมาภิไธย) ส. พ. ป. ม. มงกุฏ

พระเจ้าแผ่นดินสยาม

มายังท่าน เสือ ชยอน เขาวัวริง

ก. ลล. ก. ผู้ค้แลการค้าขายในประเทศจีน

และผู้ว่าราชการเมืองฮ่องกงกับเมืองอื่นทั้งหลาย

๑ ล ๑

๑ ล ๑

๑ ล ๑

พระราชหัตถเลขา ถึงเจ้าฟ้าอิศราพงษ์

เริ่มลงวันที่ ๗ บรมะเม็ย พ.ศ. ๒๔๐๓

จดหมายมายัง เจ้าฟ้าอิศราพงษ์ ให้ทราบ ด้วยหนังสือตอบที่ให้
 ขุนแสงอัครเนมานัน ไคร์ข้านานแล้ว ฉันมีความยินดี การต่อยศเสลา
 ปรนนั้นได้จัดการโดยเร็วไม่เสียเวลาฤกษ์ที่ควรจะทำไต่เป็นคืออยู่แล้ว หนังสือ
 ที่พระทงเตาแลทำโรงไว้ขุ่นโดยกำหนดที่เขียนไปในแผนที่นั้น ถ้าได้
 ลักยณ คือ โกลไม้หน้า ๑ โกลพื้น ๑ โกลเสลาเป็นทคอน้ำไม่ท่วม ๑
 เป็นที่ถอยระเขยทูน คิดแต่ค่าจ้างคนต่อยคนขนเสลา แลค่าจ้างคนตักพื้น
 ขนพื้น จ้างคนบรรทุกเตาเผาขุ่นขุ่นออกเก็บนั้นเด็กเป็นทูน เมื่อจะ
 จ้างคนไต่เท่าไรก็จ้างคนให้เต็มมือเด็ก ฉันฝากเงินทูนเพิ่มมาให้
 อีก ๓๐ ชั่งด้วย คิดว่ารายก่อนไปจ่ายในการก่อเตาปลูกโรงเปลื้องไป
 เสียมากทุนจะน้อยไป จะไม่พอทำเต็มมือ สมแก่เวลาฤกษ์ที่ควรจะทำไต่
 จงคิดทำไปให้เต็มมือจนสิ้นเดือนเสฎฐาคอนห้า แลตั้งแต่เดือนยกลง
 เดือนมาจนถึงเดือนสามกลางเดือนน การจะทำไต่สักเท่าใดจงบอกมา
 ให้แจ้ง ครั้นฉันฝากของมาให้เธอ หมวกสองชั้นมีช่องห้องลมเป็น
 ของอย่างใหม่สำหรับใช้กันแดดร้อน ๑ ให้เงินสมุหพิณาคุมมาให้เธอ

จดหมายมาฉวัน ๗ ๓ คำ บรมะเม็ย

ฉบับที่ ๘

พระราชหัตถเลขา พระราชทานไปยังพระบาทสมเด็จพระ
 พระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สภา จังหวัดสระบุรี
 บรมะแม พ.ศ. ๒๔๐๒

ตั้งแต่ท่านเสด็จไปจากกรุงเทพ ฯ ก็ไป ๒๓ วันมา ฉันควรจะ
 หนังสือมาถวายเย็บเย็บตามข่าวนานหลายวันมาแล้ว ทั้งใจจะเขียน
 ถวายมากก็หาได้เวลาจะเขียนไม่ รุ่งวายไปก็ด้วยด้วยความขัง การ
 พิธีรดพระนังคัลแลพืชนมงคลขัง การวิสาขบูชาขัง การโกนจุก
 เจ้านายที่ในวังขัง ที่วงกรมหลวงวงษาธิราชสนิทขัง หาวางไม่
 ขอรบประทานโทษเลิกที่เข้าอยู่หลายวัน ถึงหนังสือฉันร่างลงในสมุด
 เองแล้วให้อาลักษณ์เขาลอกมาถวายเป็นหนังสือไทย จะเขียนหนังสือ
 อังกฤตามเคยก็ตองนั่งอยู่นานเหนื่อยนัก

การทำบุญเรือนใหม่^(๑) นั้นเปนเสร็จลงในวันอาทิตย์เดือน ๖
 ขึ้น ๗ ค่ำ ฉันได้มาอยู่ในที่ใหม่ในวันพฤหัสบดีเดือน ๖ ขึ้น ๔ ค่ำ เวลา
 กลางคืน ๒ ยามเศษแล้ว ได้ทำบุญถวายไทยธรรมต่าง ๆ แก่พระสงฆ์
 ๘๐ รูป แลถวายเงินรูปละ ๕ ตำลึงขัง ๔ ตำลึงขัง ๓ ตำลึงขัง ตาม
 ที่ได้ประกาศเทวคา แลจกแจงการวิธิ แลสวดที่องภาคแลไม่ได้สวด
 ตามเหนอยมากแลน้อยแล้วก็ถึงทานแก่ราษฎร ตั้งแต่วันนั้นไป ๓ วัน ผล

(๑) หลวงพระอภิเนาวนิเวศน์

กัลปพฤกษ์ใส่ทองใส่เงินบ้างทุกวัน แลได้แจกเงินแจกทองเฟื่องเป็นอันมากแก่เจ้านายแลข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในบรรดาที่มาในงานนี้ทุกคน แลได้มีพระบรมเทศนาตั้งแต่วันศุกร์เดือน ๖ ขึ้น ๕ ค่ำไปคืนละกัณฑ์ถวายไตรจีวรบริวาร แลเงินกัณฑ์ละ ๓๐ ตำลึง ขอถวายพระราชกุศลมา ฉันทักได้เงินแจกขันธ์ของเฟื่องกำกับกันถวายขึ้นมาก้วยในครั้งนี้ ๖๐ เถา ไปรอกแจกข้างหน้าข้างในที่ตามเสด็จไปก้วยตามสมควรเถิก เป็นของแจกในงานนั้น

การพระราชพิธีจรดพระนังคัลได้ทำแล้วในวันศุกร์เดือน ๖ ขึ้น ๑๒ ค่ำ วันนั้นฝนตก ๒ เวลา ๆ โถนาแล้วตก ๒๘ เซนต แล้วตกในกลางคืนอีก ๖๐ เซนต วันอนตกน้อยเพียง ๕๐ } เซนตขึ้นไปเพียง ๕๐ เซนตบ้าง แต่ระครูอินขนิรอนนิก ขนกลางวันถึง ๕๔ } ๕๑ } บ้าง ๕๒ } ๕๐ } บ้าง กลางคืนจวนรุ่งก็ตกลงทีสุกเพียง ๕๗ } ๒๘ } ๕๐ บ้าง ๖๐ บ้าง ๗๐ เซนตบ้าง ลมพิกอ่อนอ่อนนิก ค่อยคลายร้อนมาสองสามวันแล ออยากจะใคร่ทราบระคุณแลลมที่สระบุรีบ้างจะเป็นอย่างไร ได้ยินว่าที่เพชรบุรีฝนตกมากกว่าที่กรุง ร้อนก็น้อยกว่าที่กรุงเทพ ฯ นี้

เจ้าพระยามหาสิริธรรม ถึงแก่อสัญกรรมแล้วณวันอังคารเดือน ๖ แรม ๘ ค่ำ เจ้านายแลข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายในทั้งที่ลางที่ขนอนอยู่คั้หมคคองนี้ฉันทักได้สั่งของถวายมาก้วย

ควรมีควรวสดแล้วแต่จะไปรอก
จดหมายมาณวัน ๕ ๖ ค่ำ มะแมออกศึก

ฉบับที่ ๙

พระราชหัตถเลขา ถึงหม่อมเจ้ากลิ่น หม่อมเจ้าจินดา

บรรดา พ.ศ. ๒๔๐๔

สมเด็จพระปรมนทรมกุฎพระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม เป็น
 พระเจ้าแผ่นดินที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์ปัจจุบันนี้ ขอสำแดงความขอยใจ
 แก่หม่อมเจ้ากลิ่น หม่อมเจ้าจินดา หม่อมเจ้ากลาง หม่อมเจ้าเล็ก แลพง
 ษรรยาหม่อมเจ้ากลาง คล้ายภรรยาหม่อมเจ้าเล็ก นายฉิ้น ฉมยภรรยา
 นายฉิ้น เพราะเหตุที่ท่านทั้งปวงที่ออกชื่อมานี้ได้รักษาพร้อมกันมา
 รัชชชื้อเอาแต่หม่อมเจ้าเรไรเป็นเงิน ๘ ซึ่ง ๑๗ ทำลึ่งไปให้พ้นจากความ
 ที่บุตรภรรยาข้าพเจ้าต้องเป็นเจ้าของหม่อมเจ้าเรไรอยู่นั้น ข้าพเจ้ามีความ
 ยินดีเป็นอันมาก บัดนี้ข้าพเจ้าขอมอบสิ่งสารกรมธรรม์หม่อมเจ้าเรไร
 เข้าชื้อกับหม่อมเจ้าบรรจงก็เงินชายทองกอง ๒ ซึ่งฉบับหนึ่ง ก็เงินของ
 เทียงเป็นเงิน ๓ ซึ่ง ๓๐ ทำลึ่งฉบับหนึ่ง กับประทวนของท้าวศรีคลัง
 รัชชชื้อเงิน ๒ ซึ่งที่ค้างในเงินหม่อมเจ้าเรไรได้เข้าชื้อกันกับแพบุตรพระยานชิต
 ขุนทองก็ไปแต่ก่อน ๕ ซึ่ง ท้าวศรีคลังทำสารกรมธรรม์หาย แต่
 หม่อมเจ้าเรไรยังรัชชชื้ออยู่ไม่ปฏิเสธ ครั้นภายหลังท้าวศรีคลังได้ชื้อเบียด
 หม่อมเจ้าเรไรไว้ไปเป็นเงิน ๓ ซึ่งจึงคงค้างแต่ ๒ ซึ่งได้รัชชชื้อใช้ในครั้งแล้ว
 เพราะสารกรมธรรม์หายเสียท้าวศรีคลัง จึงทำประทวนให้ว่าหม่อมเจ้าเรไร
 ไม่เป็นอันแก่ท้าวศรีคลังแล้วตั้งแต่วันคืนไปประทวนไป หนังสือประทวนนั้น

เป็นสำคัญเงิน ๒ ชั่ง ถ้าใครได้หนังสือประทวนนั้นไปไว้หม่อมเจ้าเรา
 คงเป็นอันแก่ขึ้นนั้นเพียง ๒ ชั่ง สารกรมเก่าซึ่งหม่อมเจ้าเราเขียนเอง
 เข้าชอกกับแพศยาพระยาอนชิตขุนทองฤๅไม่ได้เข้าชอกกับแพศยาซึ่งว่าก็เงิน
 ท้าวศรีคลังไป ๕ ชั่งนั้นหายเสียนานแล้ว ถึงเมื่อท้าวศรีคลังขอเบียดหวัด
 หม่อมเจ้าเราไว้ ๓ ชั่งแล้วไม่ได้สลักหลังนั้น ถ้าหากจะมีใครได้ไป
 จำในตโจทนาท้วงถามว่าหม่อมเจ้าเราเราเป็นอันก็อันใช้ไม่ได้ ก็ให้
 เอาประทวนที่ให้ครั้งนั้นออกสู่เถิด

อนึ่งประทวนของชุ่มใหญ่รับเงิน ๔ ชั่ง เป็นค่าถ่ายสิ่งของทอง
 รูปพรหมซึ่งหม่อมเจ้าเราเราหลอกลวงเจ้าของชอยมไปแล้วจำนำไว้วัน

อีกฉบับหนึ่งกับประทวนของพง นึ่งว่าครุห็นมานรับเงิน ๗ ชั่ง เป็นค่า
 มเชื้อเทศทองคำซึ่งหม่อมเจ้าเราเราคือเอาไปขายฉบับหนึ่ง รวมเงินที่
 กล่าวในสารกรมธรรม์ก็สองฉบับนี้ ๓ ชั่ง คงพวกที่ออกชื่อมาข้างต้น
 ได้ชื่อหม่อมเจ้าเราเราไปจากยกรรยาข้าพเจ้าเป็นเงิน ๘ ชั่ง ๑๗ ตำลึง
 ออกเบียดสัญญาเมื่อจำนำนั้นเท่าไรข้าพเจ้าขอแต่เจ้าคุณเสียแล้วไม่
 ให้คิด ตั้งแต่วันทักไว้ ในท้ายจดหมายนี้ไปหม่อมเจ้าเราเราไม่ได้เป็นอัน
 แก่ยกรรยาข้าพเจ้าแล้ว หม่อมเจ้าเราเราเป็นลูกคุณแก่ท่านทั้งปวงที่
 ออกชื่อข้างต้น ที่ได้ชื่อเอาสารกรมธรรม์สองฉบับประทวนสามฉบับ
 ไปตามจำนวนเงินที่ว่าแล้วนั้น ข้าพเจ้ารับเป็นพยานด้วยจดหมายนี้
 เป็นสำคัญ

คิวหม่อมเจ้าเรไรข้าพเจ้าขอขยไ้เสียจากพระบรมมหาราชวังนี้ ไม่
 ให้เข้ามาเพราะกลัวจะมาทำการหลอกลวงข้างโน้นข้างนี้ต่อไป ขอมอบตัว
 ให้ท่านทั้งปวงไป จะเอาไปฝากฝังให้ฝังฝังอิงอาศรัยอยู่ในพระบวรราชวัง
 ฤๅวังเจ้าต่างกรมแลเจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม แลบ้านหม่อมเจ้าซึ่งเป็ญญาติชิต
 ญาติห้างแห่งใดแห่งหนึ่งก็คี่ ในบ้านท่านเสนาบดีที่เป็ญญาติของหม่อมเจ้า
 ก็คี่ ก็ตามแต่จะเห็นควรเจ็ดไม่ห้าม ฤๅถ้าหม่อมเจ้า (เรไร) เห็นว่า
 ไม่มีที่ฝังจะคึกอ่านยอมตัวเป็นางห้ามเจ้าต่างกรม เจ้ายังไม่ได้ตั้งกรม
 แลหม่อมเจ้าใด ๆ ก็คี่ จะยอมเป็ภรรยาหม่อมราชวงศ์แลเจ้าราชินิกุล
 เชื้อพระวงศ์ฝ่ายสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีใดผู้หนึ่งก็คี่ ข้าพเจ้ายินดี
 ยอมให้ ๆ หม่อมเจ้าเป็ไทยแต่ที่ทำการชุกช่นไขว้ไขว้หลอกลวงข้างโน้น
 ลวงข้างนี้ ไม่เป็ไทยถึงมหันตโทษยังไม่ควรขาดไปจากเข็ยหวัค เป็แต่
 ต้องไปจากพระบรมมหาราชวังเหมือนอย่างหม่อมเจ้าในกรมหลวงนรินทร
 ธรนเรศร์ครั้งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องไ้จาก
 พระบรมมหาราชวังแล้วยังไ้รับพระราชทานเข็ยหวัค ๕ คำลึงอยู่ทกบ
 เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจะยอมรับให้เข็ยหวัคแก่หม่อมเจ้าเรไรบ้ละ ๕ คำลึง
 หม่อมเจ้าเรไรมีฝีมือในการช่างต่าง ๆ ถ้ารับเอาการหลวงไปทำข้าง
 ก็จจะช่นเข็ยหวัคให้ โดยสมควรแก่แรงที่เหน้อยมากแลน้อย

อนึ่งหม่อมเจ้าเรไรก็ยังมีคนแก่มชื้อชื้อรายอินทมิไช่บุตรภรรยา
 ข้าพเจ้าอีกเป็หลายราย ข้าพเจ้ารับข้างไม่รู้ข้าง ที่รับอยู่นั้นคือพันตลึง
 เป็เจ้าหม่อมเจ้าแก่วายหนึ่ง แสงพนังงานนมัสการรายหนึ่ง จะเป็น

เงินเท่าใดจำไม่ได้ ถ้าท่านทั้งปวงก็ดี เจ้าถวายนก็ดี จะต้องฟ้องร้อง
ให้เรียกเงินหม่อมเจ้าเราแล้ว ท่านผู้ใดเป็นใหญ่ในเครือญาติแล้ว
จะเป็นที่พึงพิงอิงอาศัยของหม่อมเจ้าเราโดยยั้งใจไปว่าเรียนขอบุญบุญญา
ท่านคิดอ่านตัดสินเป็นความเก่าแก่ ถ้าเป็นเสร็จแก่กันไปได้ก็เป็นดี
ถ้าท่านไม่รับคัดสินฤๅตัดไม่เป็นที่ชอบใจ ก็จงมาร้องแก่ข้าพเจ้าโดย
ฉันทที่เป็นไปพร้อมกันแล้วกันมีความเกี่ยวข้องกับผู้อื่นหนึ่งในพระบรมราช
วงษานวงษนั้น เมื่อไปฟ้องร้องว่ากล่าวที่โรงศาล จำศาลไม่รับแล้ว
ก็ต้องมาร้องแก่พระเจ้าแผ่นดินตามธรรมเนียมนั้นเถิด ฯ ข้าพเจ้าเป็น
พระเจ้าแผ่นดินก็คงจะรับฟ้องนั้น แล้วจะปรึกษากับเจ้าต่างกรมผู้ใหญ่
แลท่านเสนาบดี ท่านจะปรึกษาร่วมกันให้จงจำทำโดยเร่งรัดเกาะครอง
หม่อมเจ้าเราใญ่าจะให้คัดสินประการใดก็จะทำตามคำท่านทั้งปวง ปรึกษา
อันเคราะห์แก่ท่านทั้งปวงโดยสมควรแก่ยุติธรรมแลอัยการ แลคำ
ปรึกษาของท่านผู้ซึ่งช่วยคิดอ่านราชการแผ่นดินนั้นโดยสุจริต
ครั้งนั้นท่านทั้งปวงได้มาออกเงินชดเชยของหม่อมเจ้าเราไว้ทั้งสิ้น ให้
เปลื้องปลดปลิดไปเสียจากขบถวรายาข้าพเจ้าแล้วนั้น ข้าพเจ้าก็ควรจะ
เป็นพิพากษาแลเป็นผู้เร่งรัดผู้ซึ่งเป็นทวิลูกได้ฉันท พ้นจากการซึ่งจะ
ปรากฏว่าเป็นคู่ความกับหม่อมเจ้าเราเราเองได้ดังนี้
ข้าพเจ้าขอแสดงความยินดี ขอบบุญขอบคุณท่านทั้งปวงเป็นอันมาก
จงหมายให้ไว้เป็นสำคัญณวันพฤหัสบดีเดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ ปีระกา
ตรีศก คักราช ๑๒๒๓ เป็นวันที่ ๓๗๒๕ ในรัชกาลปัจจุบัน

ฉบับที่ ๑๐

พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์

ครั้งไปเมืองสิงคโปร์

ประภา พ.ศ. ๒๔๐๔

จกหมายมายังคุณศรีสุริยวงษ์ให้ทราบ ตั้งแต่วันที่ ๔ ๑๑ ๘ ค่ำมา
 จนวัน ๒ ๑๒ ๘ ค่ำ ข้าพระราชกรทางเมืองเขมรก็ยังหามีขอกเข้ามาไม่
 วันนั้นเวลาคึกวงษ์นำท่านเสด็จลงไปตามส่ง ครั้นวัน ๕ ๑๑ ๘ ค่ำ ท่าน
 กลับมาแล้วเขียนจกหมายมายอกแก่ฉันว่า ท่านลงไปตามหาทันคุณ
 ศรีสุริยวงษ์ไม่ คุณศรีสุริยวงษ์ข้ามสันคอนไปเสียแต่ในกลางคืนแล้ว
 ได้พบแต่กรมหมื่นวิศุณนารณิภาธร ๆ ได้ข้ามสันคอนไปต่อเวลาเที่ยง
 วัน ๑๑ ค่ำนั้น แล้วพบเรือสลต่านหมัดที่ปากคลองบางปลาจกในกลาง
 คืนวันนั้น ครั้นรุ่งขึ้นวัน ๑๒ ๘ ค่ำ กรมวงษาให้เรือไฟลงไปลาก
 เรือสลต่านหมัดมานั้น ขึ้นมาถึงในเวลาเย็นวันนั้น กรมวงษา
 ได้จกตกให้ชื่อน้อยกับขบถภรรยาผู้คนข่าวไพร่ วันนั้นสลต่านหมัด
 ก็มาหากรมวงษาขึ้นหนังสือไว้เป็นความกล่าวโทษพระยาตรีภานุจะขอว่า
 ความให้เจียบ ๆ อยู่ก่อน หนังสือนั้นฉันได้ส่งกรมวงษาให้คัดฝากออก
 มาให้ดูในครั้งนั้นด้วยแล้ว ตั้งแต่วันขึ้น ๑๓ ค่ำมาจนวันแรมสองค่ำนั้นก็
 หว่างการไม่ ทักอยู่ด้วยการทำบุญอุปัชฌาย์ที่ไปเสาะเมือขึ้นเรกค่านั้น

แลทำบุญนักขัตฤกษ์เข้าพรรษาต่อมา ต่อวันแรม ๔ ค่ำจึงได้กำหนด
 นักประชุมรับแขกเมือง จึงสั่งให้สุลต่านมหมัดอูร์กาโยเทเวคีรีอินทรา
 เมืองตรังگانมาเข้าเฝ้าพร้อมกัน สุลต่านมหมัดสั่งกรมวงษามาว่า
 ถ้าจะให้เฝ้าพร้อมกับพวกตรังگانแล้ว ขอเสียอย่าให้ถามเรื่องที่ว่ามา
 คุ้มเหตุไร ต่อหน้าพวกตรังگان ต่อเวลาว่าง ๆ มีอินจิงจะขอ
 เข้าเฝ้าแล้วจึงให้ถาม ครั้นเมื่อวัน ๔ ค่ำเวลาบ่ายสุลต่านมหมัดกับบุตร
 แลญาติพี่น้องที่เป็นตองกเมืองสิงคา ๘ คน คุ้มกันกับทั้งพวกตรังگانก็
 เข้ามาหา ฉนั้นเรียกให้นั่งขึ้นมาเสมอเสนาบดี ให้ นั่งบนเบาะก็หา
 ขึ้นไม่หมอบอยู่แต่ริมเบาะ ฉนั้นจึงไต่ปราใ้ว่าเมืองสิงคานั้นได้ ยินแต่
 เขาออกชื่อ แลฎาว่าเดิมเป็นเมืองใหญ่ มีเมืองขึ้นเมืองออกหลาย
 เมือง เป็นที่อยู่ของผู้ครองแผ่นดินที่แขกมลายูนับถือว่าเป็นเจ้าเป็นนาย
 มีสกุลสูง แลได้เห็นในแผนที่ของอังกฤษเขียนไว้เป็นเกาะหนึ่ง เนื่อง
 กับแผ่นดินสุมาตรา แต่คนในเมืองนั้นแต่โบราณมาจนครั้งนี้ไม่ได้ ยิน
 ว่าใครมายังเมืองไทยนี้ แลฝ่ายไทยก็ไม่มีใครไปเมืองสิงคา ได้
 ยินว่าได้ไปมาเป็นกบของกันแต่กับพวกเมืองตรังگان ก็การทกวินนี้
 บ้านเมืองที่อยู่ใกล้ทะเลมีเหตุผลผันแปรไปต่าง ๆ ตัวสุลต่านมหมัดนี้เรา
 ก็ไต่ ฟังผู้บอกเล่ากล่าวเป็นอันมาก ว่าเป็นเชื้อสายเจ้านายผู้ครองเมือง
 สิงคามาคู่ก่อน จนถึงตัวก็ไต่เป็นเจ้าเมืองสิงคาในเวลาหนึ่ง ความ
 ที่ไต่ ฟังมานมามากมายหลายปาก เราก็เชื่อถือไม่รังเกียจสงสัย ถึง
 เป็นเจ้าเก่าพลัดบ้านแพลงเมืองมาจะยากจนขัดสนไปก็ดี ธรรมเนียม

ราชสกุลในไทยนี้ เมื่อรู้เป็นแน่ว่าผู้นี้เป็นบุตรหลานเชื้อของษัของสกุล
 ที่ชนเป็นอันมากนับถือแล้ว ก็ไม่ตลกคหมันรังเกียจรังอน เพราะ
 ฉะนั้นสกุลท่านหมัดเข้ามาหาถางบ้านถึงเมืองครุฑนี้ ก็มีความยินดีจึงได้
 แต่งตัวเต็มตามยศตั้งเครื่องยศรับเป็นการนับถือ เหมือนกับว่าเมื่อ
 สกุลท่านหมัดยังคงเป็นเจ้าเมืองลึงคาอยู่แล้วเข้ามาเหมือนกัน สกุลท่าน
 หมัดจึงตอบว่า ซึ่งต้อนรับเป็นการนับถือคงนนั้นขอพระเศษพระคุณ
 นึกหนา ฉันทจึงถามอีกว่า เข้ามาถึงเมืองนี้เป็นฤกษแดนดินแปลกประเทศ
 สบายกายอยู่ไม่ขบยใช้อันใดคอกฤกษทั้งนายทั้งยาว อนึ่งเจ้าพนักงานที่
 ไปจัดแจงต้อนรับให้ที่อยู่พักนั้น พร้อมเพรียงบริวารรพเอนที่ชชอบใจ
 ไม่ควรติเตียนแล้วฤกษ สกุลท่านหมัดตอบว่า สบายก็ การที่จัดแจง
 อนุเคราะห์นั้นก็มาก ขอพระเศษพระคุณ ฉันทจึงได้ถามว่า ได้ยิน
 ว่าเป็นญาติกันกับพระยาตรังگانุนั้น เป็นญาติกันอย่างไร สกุลท่าน
 หมัดตอบว่า พระยาตรังگانุนั้นเป็นน้า ฉันทจึงได้ว่าสกุลท่านหมัด
 ก็ไม่ได้เป็นผู้ชนแก่ไทยคอก แต่ได้เข้ามาหาจับกันแล้ว ฉันทก็มีความ
 เมตตาวา สกุลท่านหมัดเป็นบุรุษในสกุลที่ครองบ้านเมืองอันหนึ่ง ซึ่ง
 ไม่ได้ขึ้นแก่ผู้ใดในเวลาหนึ่งมีชนเป็นอันมากไ้ตนับถือมานานนั้น คล้าย
 กันกับราชสกุลเมืองนี้ จะว่าเหมือนเป็นญาติกันก็ว่าได้ เมื่อเข้ามา
 ถึงกรุงเทพมหานครนี้จะอยู่นานฤกษเรวกก็ตามใจจะกลับไปไม่ขัดขวาง ฤกษ
 ถ้ามช้อคคี่ต่าง ๆ จะเก่ยวข้องกับผู้ใดที่เป็นชนชั้นฝ่ายไทย ก็ระว่ากล่าว
 ชำระให้เหนทจจริงฝิดชชอบโดยยุติธรรม อนึ่งถ้าสกุลท่านหมัดจะประสงค์

สิ่งใดที่อำนาจฝ่ายสยามจะทำได้ ก็พระศรีทรงอนุเคราะห์โดยสมควร
 สุลต่านมหมัดจึงว่าซึ่งเข้ามาครั้งนี้ ด้วยคิดเห็นว่าตัวไม่มีที่พึ่งแล้วมา
 ถวายตัวเป็นข้าทามแต่จะทรงพระกรุณาโปรด เมื่อพบกับสุลต่านมหมัด
 เท่านั้นแล้ว ฉันทก็ปราโสพวกเมืองตรังگانตามธรรมเนียม แล
 ใต้อำมาถึงชาวพระยาตรังگانที่ไปแลมา เมื่ออรังกายออกเคหามาขึ้น ทั้ง
 ความว่าของเครื่องนอกราชบรรณาการนั้น พระยาตรังگانเอามากับตัว
 เมื่อกลับมาถึงเมืองตรังگانได้ ๕ วันแล้ว จึงได้มอบให้อรังกายออกเคห
 คุมเข้ามา ฉันทก็ว่าขอยใ้ว่าซึ่งพระยาตรังگانไปบ้านอันเมืองไกลแล้ว
 เหนอไรขอขบกลก็ยังคงถึงเจ้านายของตัวจึงชื้อหามาฝาก นอกจาก
 บรรณาการตามธรรมเนียมนั้นนักหนา ให้ไปบอกพระยาตรังگان ครั้น
 แลฉันทก็สั่งว่ามาพบกันวันนี้เป็นปฐม เป็นการมงคลให้เชิญไปกินเลี้ยง
 เจ็ด ฉันทก็ลงจากที่นั่งเสวยตรศัตรลงมาจับมือสุลต่านมหมัดก็ขยตรเป็น
 ปราโสอย่างอังกฤษ แลจึงกลับเข้าข้างใน สุลต่านมหมัดก็ขยตร
 แลพี่น้อง ๘ คนเชิญไปกินเลี้ยงที่หอโถงนลลลาค แต่พวกตรังگانแล
 บ่าวไพร่ให้ไปเลี้ยงที่ศาลาลูกขุนตามอย่างเดิม สุลต่านมหมัดก็ยินดี
 รับถวายบังคมแล้วว่าแก่พระสุรินทามาตยว่า พระที่นั่งเสวยตรศัตรนั้น
 งามนักหนาไม่เคยเห็นเลย ที่นั่งเจ้าแผ่นดินเมืองฉันทก็ไต่เห็นมากก็
 งามเหมือนอย่างนี้ แลถามว่าพวกที่แต่งตัวงามมากเฝ้าอยู่สองแถว
 ข้างเหนือข้างใต้นั้นเป็นเสนาบดีฤา พระสุรินทามาตยตอบว่าพวกนั้น
 เป็นพระราชวงษานูวงศ์ เหมือนอย่างกรมวงษา เสนาบดีนั้นคือสอง

ท่านที่เคียงสูล่่านมหมักอยู่ ครั้นล่วงวันมาท่านกรมท่าเอาจดหมาย
 ของกงสุลอังกฤษยื่นมาให้ทั้งสองฉบับ ฉบับหนึ่งว่าอังกฤษที่เมืองทวาย
 พ้องเข้ามาว่าผู้ร้าย อนึ่งหาถามว่าอย่างธรรมเนียมข้างอังกฤษ ลัทธิ
 ของเลียงคองคัตราเสียเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้นกงสุลเห็นว่าช่างม้าโค
 กระบือของเมืองฝ่ายไทยฝ่ายอังกฤษต่อกันอยู่นี้ ถ้ามีตราผู้ครองแผ่นดิน
 คี่เสียเป็นสำคัญระคี่เป็นที่ชำระโจรผู้ร้ายง่าย ถ้าผู้ครองฝ่ายไทยเห็นด้วย
 จะคี่คัตราแล้ว กงสุลจะมีหนังสือไปถึงคอเวเนนอร์เยเนรลผู้สำเร็จ
 ราชการอินเดียนเมืองกลักตาให้ คี่คี่อ่าน

อีกฉบับหนึ่งนั้นแจ้งความว่าในคราวเรือเจ้าพระยาเข้ามาครั้งนั้น มี
 หนังสือเจ้าเมืองสิงคโปร์ส่งเข้ามาให้กงสุลผู้ครองฝ่ายไทย ว่าที่สิงคโปร์
 ที่มีข่าวออกไปว่า ผู้ครองฝ่ายไทยจะถอดพระยาตรังงานเสียจากที่
 แล้วจะตั้งอาเกษสูล่่านมหมักเจ้าเมืองสิงคาคคนเก่า ซึ่งเป็นบุตรเขย
 ของพระยาตรังงานนั้นจริงฤ ใต้ คี่คี่กันเขียนคำตอบจดหมายฉบับหลัง
 ให้ลงไปแล้ว ร่างคำตอบนั้นฉันใด สั่งท่านกรมท่าให้คี่คี่ส่งออกมาให้ดู
 ด้วยแล้ว แต่ที่เรื่องจะให้คี่คี่ทราลัทธินั้น ใต้คี่คี่ไปว่าจะปฤกษากันก่อน

เรื่องพระยาตรังงานแลอาเกษสูล่่านมหมักนั้น ฉันคี่คี่เห็นว่า
 เจ้าเมืองสิงคโปร์เมื่อเขาพบคุณศรีสุริยวงษ์ เห็นเขาจะถามแล้วคำที่
 ฉันให้ตอบไปนั้นก็เห็นว่าจะไม่สู้ผิดกันนัก พิเคราะห์เหตุเกิด อนึ่งท่าน
 ใต้ บอกว่าคุณศรีสุริยวงษ์สั่งไว้ว่า ให้มีหนังสือเข้าไปถึงพวกทูตที่ไปเมือง
 ปาร์คีคี่ด้วยเรื่องสุรา (ความซาค) กำชัยไปด้วย เรือกลไฟเจ้าพระยา

มาถึงช้าไปกว่าเวลาที่คาดหมายไว้ มาถึงกรุงเมื่อ ๕๘ ค่ำ พระ
 ภาณุสมบัคบุรีบรรจกัแจงบรรทกอยู่ถึงห้าวัน จะได้ออกวัน ๔๘ ค่ำ
 ฉันทคิดว่าเห่นจะไม่ทันคุณศรีสุริยวงษ์ที่เมืองสิงคโปร์ ถึงกระนั้นฉันได้
 สั่งแก่พระภาณุสมบัคให้ตามไปตั้งเมืองไทรยี่ ซึ่งคิดให้เรือเจ้าพระยา
 ไปตามนั้นด้วย เพราะได้ใส่กระแคนแคนเสียแล้ว ว่าเรือเจ้าพระยา
 เป็นลำหนึ่งเข้าในผลิต ที่ไปครั้งนี้จะได้เป็นเกียรติยศ ด้วยการที่
 พวกเข้าส่วนเสียเปรียบช่วยการวันค้าขายเท่าไร ให้พระภาณุสมบัค
 บริบรรณหักเอาในส่วนอากรเตาสราซึ่งเป็นส่วนเพิ่มเกิต
 ญาติพี่น้องบุตรภรรยาในบ้านเรือนคุณศรีสุริยวงษ์แลบ้านอื่น บัดนี้
 ก็อยู่เย็นเป็นสุขดีอยู่หมก
 จกหมายมาฉวัน ๗๘ ค่ำ ปีระกาตรีศก ศักราช ๑๒๒๓

ฉบับที่ ๑๑

พระราชหัตถเลขาพระราชทานไปยัง
พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศรเจ้าอยู่หัว ตอนต้นเป็นภาษาอังกฤษ
ตอนต่อไปภาษาไทย
บรรณา พ.ศ. ๒๕๐๔

พระองค์เจ้าธานีนิวัต แปล

ที่ ๑๔๗

พระราชลัญจกร
พระราชโองการ
ทอดขวา

พระบรมมหาราชวัง

วันที่ ๔ สิงหาคม ๑๙๖๓

ฉันได้ถวายแหวนมากับจดหมายฉบับหนึ่งทำด้วยทองผสมมีชื่อ
สั้นสกฤตว่า “นิลกระสาปน” ซึ่งได้ให้ผสมขึ้นตามตำราโบราณเขียน
ไว้เป็นภาษามคธฉันได้ชื่อว่าภาษาบาลี ทองผสมชนิดนี้ทำอย่างที่เขา
ใช้ค้าขายกันในประเทศมคธโบราณ ซึ่งเคยบันทึกในภูมิศาสตร์อังกฤษ
เรียกว่า “พิหาร” มีคำกล่าวกันว่า ทองผสมนี้มีราคาเสมอด้วย
ทองคำกึ่งน้ำหนักของธาตุนั้น ฉันเชื่อว่าท่านคงจะพอพระราชหฤทัยเหมือน
เป็นทองผสมแท้ของมคธ เพราะผสมขึ้นตามตำราเก่า

มีใบขอเข้ามาแต่พระยาราชวรานุกุลเมืองพระตะบองหลายฉบับ

ฉันได้สั่งเจ้าพระยามุขมนตรีให้ลุดไปถวายแล้ว โปรคทรงให้ถวายแล้ว
 ฉันขอรับประทานให้กรมวงษาขึ้นไป ได้เฝ้าทูลปรึกษาด้วยช่วยกัน
 หลาย ๆ ความคิด ก็ช่วยเป็นการบ้านเมืองใหญ่อยู่
 แต่พี่ทรักของท่าน

(พระบรมนามาภิไธย) ส. พ. ป. ม. มงกุฏ
 พระราชทานลงมาณวันที่ ๓๗๓๕ ในรัชกาล
 (ประทับพระบรมนามาภิไธยย่อด้วย)

พระราชโองการ

ป. ล. ที่จะโปรดให้ยลเทวดาพระที่นั่งที่หลัง... ขอรับประทาน
 ให้มีเครื่องนมัสการเจ้าแก้วเจียงลงมาบูชาในวันอาทิตย์ที่นั้นเคยยลเคยแก้
 ยลในวันตัววันเกิดของผู้ช่วยผู้ใช้

ฉบับที่ ๑๒

พระราชหัตถเลขา ถึงพระยาวิจิตรชลธี ฯ

พระกา พ.ศ. ๒๔๐๔

จดหมายมาถึง พระยาวิจิตรชลธี ศรีสุรสงครามราชโสมภยพิริยพาห
 ผู้สำเร็จราชการเมืองตาก ว่านายจ้อยเป็นขุนรตรวงไพร่อยู่ในกองหลวง
 อินทบุรี นายกองส่วยฟังลงไปยื่นเรื่องราร้องฎีกาฟ้องกล่าวโทษพระยา
 ตากว่าเจรจาขายข้าต่อแผ่นดิน ก็ความขายช้านั้นมีธรรมเนียมให้ยก
 เสียไม่ให้ชำระเพราะหาต้องการจะฟังไม่ ก็เป็นอันยกความเสียแล้ว แต่
 ยังสงสัยอยู่ข้างเล็กน้อย จึงว่าหาหรือมา ในคำขายช้านั้นนายจ้อยกล่าว
 ว่าพระยาตากว่าแผ่นดินทุกวันนี้ไม่เหมือนแผ่นดินก่อน ๆ พวกกลับไปกลับ
 มาจะเอาจริงนั้นก็ไม่ได้ดังนี้ ก็คำโบราณว่าออกจากปากเข้าหูคน ออก
 จากกันก็เหมือน คำนั้นชรอยจะมีผู้พดให้นายจ้อยได้ยิน แต่ผู้พดนั้น
 จะเป็นพระยาตากพูด ๆ จะเป็นคนอื่นพดก็ไม่รู้ไปแน่เลย ผู้พดนั้นจึง
 เป็นสุข ๆ เกิดไม่ว่าไรดอก ไม่ชำระเอาตัวเอาโทษเอาทัณฑ์อะไรดอก
 แต่ข้าพเจ้านกอยู่ว่าพระยาตาก เมื่อแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมาจนถึงเวลาเมื่อของทัพที่ไปรบเมืองเชียงใหม่กลับ
 มา ก็ยังเป็นพระยาโสมภยมาอยู่เหมือนกับอายจันทน์ที่ได้เป็นพระยาอินทบุรีเป็นผู้
 สำเร็จราชการเมืองอินทบุรีมีเขตแดนแขวงติดกันกับเมืองไชยนาท ใน
 แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวข้าพเจ้าก็เป็นคนหน้าตำหนาละ

กับฝรั่งอังกฤษเมืองเมลแมนให้หนังสือให้พระยาตากคุมไป แล้วรับ
หนังสือตอบมา ด้วยเห็นว่าครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงซึ่งฝรั่งอังกฤษนัก เขาจะเอาความชอบแก่ตัวให้มากจะได้เป็นที่
พระยาตาก จะฟ้องแต่พระยาตากกลัวจะได้ความชอบน้อยไป เขา
เห็นข้าพเจ้าเป็นคนซื่อโตซื่อใหญ่ ครั้งนั้นชาวบ้านชาวเมืองเล่าลือว่ากิด
พระเนตรพระภรรณพระเจ้ายู่หัว เขาจะเอาความชอบให้มาก เขา
จึงเอาชื่อข้าพเจ้าใส่เข้าว่าสมคบกับพระยาตากกิด คิดกันให้หนังสือลี้
ไปคยฝรั่งอังกฤษเหมือนเป็นขบถ * * * เขามาขึ้นฟ้องไว้แล้วทกรม
มหาดไทย ผู้น้อยผู้ใหญ่ได้รับเรื่องราวไว้ทราบอยู่สิ้น พอพระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวท่านทรงพระประชวร ท่านเสนาบดีผู้หลัก
ผู้ใหญ่พร้อมกันเลือกข้าพเจ้าให้เป็นผู้รักษาแผ่นดินอยู่ครั้งนั้น พระพล
สงครามลาวจึงตกใจกลัวข้าพเจ้าจะเป็นใหญ่ขึ้นจะตกหัวเสีย จึงรีบมา
ขอถอนฟ้องลยชื่อข้าพเจ้า ลบเรื่องที่ว่าข้าพเจ้าสมคบกับพระยาตากกิด
ให้หนังสือลี้ไปเมืองเมลแมนฝากตัวกับฝรั่งอังกฤษนั้นออกเสีย แล้ว
จึงไปหาไปฝากตัวแก่ข้าพเจ้าศาลนศาลาน ข้าพเจ้าพึงรู้จักเขาภายหลัง
พระยาตากกิดคอก แต่ข้าพเจ้าพิเคราะห์ดูตามการที่จริงนั้น ความ
ต่าง ๆ ในเมืองตากพระพลสงครามลาวฟ้องพระยาตากกิดนั้นเป็นความ
จริงโดยมาก พยศพระยาตากกิดนั้นอย่างไร ๆ ข้า ๆ ก็รู้อยู่เต็มอกเต็มใจ
พระพลสงครามลาวนั้นเขาก็ได้ราชการแผ่นดินโดยมากจริง ๆ เมื่อ
ชำระความเข้าด้วยข้อคดีกล่าวฟ้องหากันนั้น พระยาตากก็แพ้แก่คดี

หลายข้อ ควรที่จะลดทอนพระยาตากเกิดออกเสียแล้ว แลตั้งพระพล
สงครามลาวให้เป็นพระยาตากให้ต้องตามความประสงค์ แต่ครั้งนี้จะทำ
กันนั้นข้าพเจ้านึกว่าพระพลสงครามลาวจะสำคัญว่าการซึ่งฟ้องข้าพเจ้า
เป็นข้อความใหญ่โตนั้น ข้าพเจ้าเป็นคนงมงายนักไม่รู้ตัวเลย จึง
ยกยอขอให้พระพลสงครามนั้นเป็นพระยาตาก พระพลสงครามจะกำเริบ
ใจไปนัก จึงเอาทานบลพระยาตากเกิดแล้วภาคทัณฑ์ไว้ ให้ว่าราชการ
เมืองต่อไป จนพระยากำแพงเพชรน้อยพชายถึงแก่กรรมแล้ว ข้าพเจ้า
จึงได้ยกพระยาตากเกิดนั้นมาเป็นพระยากำแพงเพชรเสีย ด้วยเห็นว่า
เมืองตากเป็นเมืองสำคัญต่อเขตแดนกับลาว แลเมืองเมะลำเบียง
ราชการสำคัญ ๆ มากอยู่ จะให้พระพลสงครามลาวเป็นพระยาตาก
ก็เห็นว่าความปรารถนาท่านจะเกิน ๆ ดังว่ามาแล้ว เมืองก็จะเป็เมืองลาว
แท้ไป ไหน ๆ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวท่านก็ได้ทรงพระราช
ดำริห์ตั้งผู้สำเร็จราชการเมืองเป็นไทยไว้แล้ว จึงตั้งพระศักดาเรืองฤทธิ
ปลัดไทยนายหนึ่ง พระวิเชียรรักษาปลัดลาวนายหนึ่ง ให้กำกับกันว่า
ราชการบ้านเมืองรักษาเขตแดนพระราชอาณาจักรในหัวเมืองสำคัญที่ต่อ
กันกับเมืองลาวเมืองมอญนั้น ข้าพเจ้าจึงได้ปรึกษาราชการหลวงวงษา
อิราชสนธิ์ว่าจะได้ใครไปเป็นพระยาตากก็ ด้วยกรมหลวงวงษาอิราชสนธิ์
ได้เป็นแม่ทัพไปเมืองเชียงตุงรู้จักปรกติผู้สำเร็จราชการแลกรมการฝ่าย
หัวเมืองเหนือมาก กรมหลวงวงษาอิราชสนธิ์บอกแก่ข้าพเจ้าว่าพระยา

ไชยนาท คือตัวท่านเป็นผู้มีปรกติเรียบร้อยดี เป็นผู้สำเร็จราชการ
เมืองไชยนาทมาถ้านาน ก็ไม่มีเหตุการณ์ถ้อยความเกี้ยวข้องต้องอุทธรณ์
ต่าง ๆ เป็นเหตุให้ขุนเคืองใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทพระเจ้าแผ่นดิน แต่
แผ่นดินก่อนมาจากแผ่นดินประจุบันนี้ แลไปราชการทัพครั้งนั้นก็เห็นเป็น
ผู้มีอุปนิสัยเห็นแก่ราชการจริง ๆ ไม่เชื่อนแซ่เลียงหลีกหนีการงาน เห็น
ควรที่จะวางใจให้ไปเป็นที่พระยาตากได้ ข้าพเจ้าจึงได้ตั้งท่านไปให้เป็น
พระยาตาก พระพลสงครามเวลานั้นครั้นจะไม่เลือนทำให้มียศขึ้นไปสม
แก่ใจประสงค์บ้าง ก็จะเป็นที่เสียใจ เห็นไปว่าข้าพเจ้าอาชญาพยายาม
จงเวรเพราะเรื่องความที่พองพระยาตากเกิดคนเก่าเอาชื่อข้าพเจ้าใส่เข้า
ด้วยนั้น ข้าพเจ้าจึงได้เล่นที่ดั่งให้เป็นพระยาสยามสีมานุรักษ์มีขนคา
คักก็สูงชัน แล้วตั้งบุตรพระยาสยามสีมานุรักษ์นั้นเป็นที่พระพลสงคราม
ให้ชอบใจทำราชการไม่ขัดเคืองกัน การพยายามอาชญาในเหตุเช่นนั้น
ไม่ควรมีไม่ควรเป็นแก่ผู้ซึ่งเป็นใหญ่ในแผ่นดินไม่ใช่ฤา เพราะใน
เวลาหนึ่งผู้ที่จะหาความชอบก็คิควุ่น ๆ ไปตามขั้วฉันทา ในเวลานั้น
ก็หาได้สำคัญรู้การในอนาคตว่าจะเป็นอย่างไรไม่ ครั้นนี้ใช้ว่าสนา
ข้าพเจ้าก็เป็นคนต่ำคนเลว มีชีวิตเหมือนกับชีวิตรถคันกล้วยแลชีวิตรถอไฉ่
ไม่เป็นที่เสียตายแลไว้หวังตั้งใจหมายพึ่งหมายเพาะแก่ผู้ใดนัก แต่ผู้
จะรู้จักกันน้อยตัว ก็ที่พระยาสยามสีมานุรักษ์ทำแก่ข้าพเจ้าครั้งนั้น ก็เป็น
ความผิดทำไปตามภาษาใจลาวชาวบ้านนอก ไม่รู้จักผิดชอบใหญ่น้อย

คนลักษณะบางอะไร การไม่ควรที่ข้าพเจ้าจะถือโทษเลยจริง ๆ ที่ได้
 อย่างว่าถึงเวลานั้นเลย ถึงเวลากาลขยคนนอกกรุงที่ไม่ใคร่ได้ไปมา
 ที่ในกรุงเทพมหานคร จักรู้ที่ใหญ่ที่น้อยที่เปนครองใจแผ่นดินสิทธิ์ชชาติใน
 ราชการทั้งปวงนั้น จะอยู่ที่ไหนแห่งไหนเห็นจะรู้ต้องกัน ก็คำที่นายจับ
 ขุนรุตรวงไพโรได้ยื่นแต่ตัวท่านหรือแต่ตัวใครอื่น ที่ว่าแผ่นดินทกวณิน
 ไม่เหมือนแผ่นดินก่อน ๆ พกกลับไปกลัยมาเอาจริงไม่ได้นั้น คำนั้นก็เป
 กลาง ๆ อยู่หาว่าใครไม่ ก็แผ่นดินเปนครองใจไม่ได้ ก็เห็นจะว่าเจ้า
 แผ่นดินผู้สิทธิ์ชชาติในแผ่นดินกระมัง ก็ผู้ที่กล่าวคำนั้นจะสำคัญว่าตัว
 ข้าพเจ้าเป็นเจ้าแผ่นดินผู้ว่าราชการแผ่นดินฤ ๆ จะรู้ว่าราชการแผ่นดิน
 สิทธิ์ชชาติอยู่แก่ท่านผู้อื่น ๆ เป็นเจ้าของแผ่นดินประการใด ข้าพเจ้าก็ไม่
 รู้แน่ในความรู้ของผู้กล่าวนั้นเลย ถ้าผู้กล่าวนั้นจะได้ยื่นต่อไปแต่ผู้ซึ่ง
 เขานินทาท่านผู้ใดผู้อื่นนอกจากตัวข้าพเจ้าซึ่งเปเช่นนั้นจริง แต่เพราะ
 ภาสนาข้าพเจ้าน้อยมาแต่ก่อนไม่สู้มีใครนับถือเลื่องชือชือช่าว่าเป็นคนค
 ครนเมอมผู้ปกครองผู้ได้ฟังคล้อยคล้ายคล้อยคลาต่อไปก็สำคัญเอามาใส่ให้
 ข้าพเจ้าเสียออกกระมัง ปกติตัวแลปากคำข้าพเจ้านั้นอย่างไร ข้าพเจ้า
 จะยืนยันก็เป็นอันอวดตัวไป ท่านก็อยู่ไกลไม่ใคร่ได้ไปมาหาค้นเคย
 กับข้าพเจ้า เปนแต่ได้ฟังคำลือคำเล่าแลฟังแต่ข้อขัทรโยตราทมไป
 กลางเรื่องเขาก็ให้ข้าพเจ้ารู้ ข้าพเจ้าจะได้รู้ก็แต่เรื่องการสลักสำคัญเป
 การใหญ่ ๆ ก็เหมือนอย่างเรื่องการกระเถกที่ตกทอดอย่างไร ๆ สิ่งใด ๆ
 เมอราชการในกรุงต้องการ เจ้าพนักงานเขาก็ปฤกษาพร้อมกันเขาก็ส่ง

ก็เกณฑ์กันไป ข้าพเจ้าก็หาได้รู้ด้วยไม่ ถึงเรื่องส่วยไร่ก็เหมือนกัน
 การนั้น ๆ ก็สุดแต่เสนาบดี ก็เมื่อมีดวงตราพระราชสีห์ประทับอ้างพระ
 ราชโองการไปแล้ว หัวเมืองก็สำคัญเสียว่าตัวข้าพเจ้าฤท่านผู้ใด
 ที่เขาว่าเป็นเจ้าแผ่นดินนั้นแลมาจับตั้งเสียกะเกณฑ์เร่งรัดไปทุกสิ่งทุกอัน
 ตราพระราชสีห์นั้นก็ทำเนาที่หนึ่ง เพราะว่าจะประทับให้มีไปก็ต่อเมื่อ
 ผู้ใหญ่ คือเจ้าพระยานิกรขนิทร์แลพระยามหาอำมาตย์ตั้งตามกำหนด
 ตราพระราชสีห์ให้ใหญ่แลน้อย จึงได้มีไป ก็ยังมีหนังสือปลัดทูลฉลอง
 ปลัดขานูซึ่งทั้งกรมมหาดไทยหมื่นใหญ่ กรมมหาดไทยฝ่ายเหนือมียังค
 ับบัญชาฤขอรองขึ้นไปต่าง ๆ ก็ไปอันมาก ฉะนี้หนึ่งว่าอย่างหนึ่งฉะนี้
 หนึ่งว่าอย่างหนึ่ง ข้าพเจ้าคนเดียวจะระวังตรวจตราไปให้ทั่วถึงก็เป็น
 อันยาก การซึ่งเป็นคั้งนี้ก็หาได้เป็นแต่เวลากาลแผ่นดินในประจุบันนี้ไม่
 ถึงเป็นแผ่นดินก่อน ๆ ที่ล่วงมาแล้วก็เป็นเหมือนกัน ฤจะเข่นวันไป
 กว่านี้อีก จะคิดว่าค้ำนั้นจะอาศัยดวงตราพระราชสีห์แลหนังสือเจ้า
 พนักงานกรมมหาดไทย ซึ่งเป็นคั้งนี้แล้วจะว่าเป็นคั้งนี้เล่าก็ไม่ควร
 จะว่าแผ่นดินทุกวันนี้ไม่เหมือนแผ่นดินก่อน ๆ เพราะเลอะ ๆ เกิน ๆ อยู่
 เหมือนกันเป็นธรรมดา ซึ่งเวลานั้นชรอยจะเป็นคำของคนที่ได้ฟังไปแต่
 คำนินทาใครซึ่งเป็นเช่นว่านั้นแล้ว ก็เอามาใส่ให้ข้าพเจ้าเสียคอกกระมัง
 ก็ปรกติตัวข้าพเจ้าพูดจาว่าขานอันใดจะเอาจริงได้ฤเอาจริงไม่ได้ จะแม่น
 ยำแน่นอนฤไม่แม่นยำแน่นอนนั้น ตัวท่านได้มาพบข้าพเจ้าน้อยวันนัก

เห็นจะสังเกตเอาเป็นแน่ไม่ได้ ก็ตัวท่านคุ้นเคยอยู่กับกรมหลวงวงษา
 ธิราชสนิท ถ้าท่านจะถามกรมหลวงวงษาธิราชสนิท ๆ จะบอกแก่ท่าน
 อย่างไร เห็นท่านจะเชื่อคอกกระมัง ด้วยคุ้นเคยกัน ถ้าอย่างนั้นท่าน
 ลงมาเมื่อไรท่านจะไปกระซิบถามกรมหลวงวงษาธิราชสนิทเอาความจริง
 คุย ๆ ญาติสาวฟังแต่ข้าราชการที่เขาคุ้นเคยข้าพเจ้าอยู่นั้น ว่าข้าพเจ้า
 เป็นถึงว่ามานั้นฤ ๆ ไม่เป็นถึงว่า ด้วยได้ฟังแต่กรมหลวงวงษา
 ธิราชสนิทบอกก็คิ ฟังแต่คำคนเป็นอันมากที่คุ้นเคยเข้าออกทำราชการ
 ในพระบรมมหาราชวังนี้คิ ก็จะได้ความจริงคอก แต่จะฟังเอาแต่คำคน
 กลอก ๆ แกลก ๆ อย่างพระยาราชวรานุกูล^(๑)แลราษฎรข้างนอกที่ไม่คุ้น
 เคยกับข้าพเจ้านั้นไม่ได้ เพราะราษฎรข้างนอกทุกวันนี้นักสำคัญไปผิด ๆ
 เล่าลือกันไปผิด ๆ เขาไม่รู้จักมักคุ้นข้าพเจ้ามาแต่ก่อน ข้าพเจ้าเป็นคน
 ลีลาหน้าคำซื่ออยู่ ว่ามาทั้งนี้ด้วยประสงค์จะให้ท่านเห็นความจริง จะ
 ชักเคืองว่าตัวท่านว่าถึงนั้นเพราะเชื่อ คำโง่ผู้ฟัง คนเดียนั้นก็หาไม่
 ถึงท่านจะได้ว่าจริงก็ไม่ถือโทษ เพราะท่านว่าจริงก็เห็นจะว่าไปตามที่
 ได้ฟังคนลือผิด ๆ แต่ข้าพเจ้าแคลงยิ่งนักว่าเห็นท่านจะไม่ได้ว่า ชรอย

(๑) พระยาราชวรานุกูล คนที่ปากเปราะนี้ ปรากฏชื่อใน
 พระราชทัณฑ์เลขาถึง ๒ แห่ง ในจดหมายเหตุปรากฏว่า ตำแหน่ง
 พระยาราชวรานุกูล เมื่อในรัชกาลที่ ๔ นั้น เจ้าพระยายมราช (ครุฑ)
 เป็นอยู่ก่อน ต่อมาเจ้าพระยารัตนขนิษฐ (รอด กัลยาณมิตร) ได้ไปเป็น
 ที่พระยาราชวรานุกูล พระยาราชวรานุกูลคนที่ปากเปราะ บางทีจะ
 เป็นอีกคนหนึ่ง ได้เป็นคนแรกบรมราชาภิเษก ถ้ามีชื่อนั้นก็คือ
 เจ้าพระยายมราช (ครุฑ) นั่นเอง

ฉบับที่ ๑๓

พระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าศักดินางคยุด
ซึ่งเสด็จไปเมืองเพ็ชรบุรีกับเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์
ประกาศ พ.ศ. ๒๔๐๔

จดหมายมายังชายศักดินางคยุดของพ่อให้ทราบ บัดนี้ราชทูต
เมืองปรัสเซียออกมากุมเมืองเพ็ชรบุรี ถ้าเขามาถึงแล้วจะต้องรีบมือ
ให้เขายินดี แล้วชวนพาเขาขึ้นไปเที่ยวดูบนพระนครคีรี แล้วจงพาเขา
เข้าไปดูในห้องนี้โดยสมควรเถิด แต่จงกราบเรียนคุณศรีสุริยวงษ์ให้ท่าน
บังคับให้เผาทิ้ง และชาวที่มหาดเล็กเต็กซาไปกวาดแล้วเสียดก่อนอย่าให้
รกรุงรัง แล้วให้มีผู้รักษาอย่าให้เงยเบงไป แลพาเขาไปเที่ยว
ตามทางบนเขาจนถึงพระเจดีย์พระนอนก็ได้

อนึ่งถ้าเขาจะไปเขาหลวงเขากระโทกสูงแลในเมือง ถ้ารถมีอยู่
ใช้ก็ได้ก็จงเอารถรับเขาไปเถิด

อนึ่งจงกราบเรียนคุณศรีสุริยวงษ์ว่าอาการพระยาพิศาลนั้นป่วยมาก
กรมวรจักรได้ชักหลวงวรวงกรมสวัสดิ์ ๗ ว่าเห็นจะเป็นบรรณโรคชวน
เข้าไปข้างใน ทำให้ช้ำผอมแลลงทั้งอุจจาระเสียดจะกลายเป็นอติสสาร การ
จะมีไปข้างหน้าอย่างไรให้ท่านรำพึงไว้ ด้วยคนนี้เป็นประมาณอันใหญ่
ในเงินทองของชนแก่แผ่นดินหลายเรื่องหลายราย

อนึ่งจงกราบเรียนว่าจมนที่พริกษากลับมาถงแล้ว ถอหนังสือออก
ข้อราชการมาหลายฉบับ พ่อได้สั่งให้พระราชเสนาบดีคั่งออกมาให้ท่าน
แล้ว

ที่ในวังนพอแม่แลญาติพี่น้องของคคคณางคก็อยู่ค้อยคยอมค แต่ช่าย
ชุมพลยังไม่หายเป็นพยาธิ หอึงเสมอสมย์ลูกมาลยก็เจ็บเป็นไข้แต่
คลายแล้ว อาการนางห่องนนี้ก็คลายแล้วไม่เป็นไร

กรมหมื่นเชษฐาธิเบนทรตายเสียแล้วเมอวันอาทิตย์เดือน ๓ แรม
๒ ค่ำเวลาบ่าย พระองค์เจ้าสว่างในวังนำพระนั่งเกล้าก็ช่วยหนัก เป็น
ลมอัมพาตไม่พินเห็นคงจะตาย เพราะฉนั้นการศพระต้องทำอังกงานหนึ่ง
ในชนเดือน ๔

จดหมายมาณวันอังคารเดือน ๓ แรม ๔ ค่ำระกาตรีศิก สลัก
หลังเอนวิไล ถึงช่ายคคคณางคคคค เมืองเพ็ชรบุรี

ฉบับที่ ๑๘

พระราชหัตถเลขา ถึงพระยาราชนานุกูล

บ.จ. พ.ศ. ๒๔๐๕

ถึงพระยาราชนานุกูล วัน ๓ ๗ ๓๐ คำ ฌยัหนึ่ง วัน ๒ ๗ ๓๐ คำ
 ฌยัหนึ่ง บ.จ. จิตวาศก ฌเมืองอดงมีไชย

จดหมายมายังพระยาราชนานุกูล พระยาปราจิณบุรี ให้ทราบ
 ด้วยการทเมืองเขมรข้าพเจ้าคอยฟังอยู่ ไต่ฟังคร้งหนึ่งเป็นที่สุดแต่เมื่อ
 เดือนแปด คือเรื่องเมื่อแรกพระยาราชนานุกูลออกไปถึงเมืองอดงมี
 ไชยนั้น แค้นนมาจนยึดนราชการทเมืองอดงมีไชยจะผันแปรประการใด
 ยังไม่ได้ฟังไชยบอกมาแต่ท่านเลย ไต่ฟังอยู่ข้างแต่ข่าวทเมืองพระ
 คของ มาเล่าต่อมาเป็นสองต่อ แลมีไชยบอกพระศรีเสนาามาว่า พระยา
 สิงหราชฤทธิไกรป่วยเป็นไข้มีอาการมากอยู่คเหมือนจะไม่หาย พระ
 กำพชกักก็ช่วย พระศรีเสนาว่ากรอยู่คเดียว คิดว่าถ้าพระยาสิงหราช
 ฤทธิไกรจะไม่ไ้ราชการแล้ว ข้าพเจ้าคิดไว้ว่าจะให้พระมหามนตรีออกไป
 ฟังราชการอยู่แทนพระยาสิงหราชฤทธิไกร

ราชการในกรุงเทพ ๗ อื่น ๆ เป็นสำคัญก็ไม่มี เจ้านายขุนนาง
 ค้อยหมด เป็นแต่พระยาพิพิทช่วยเป็นไข้จับมาแต่ข้างขึ้นเดือนแปด หมอ
 รัชษาอาการคลายหายจับแล้วได้ ๖-๗ วัน ในเดือน ๘ ข้างขึ้น เมื่อจวน
 กลางเดือนเก้าไข้กลับ มีอาการมากชุกหนักไปจนถึงอสัญกรรม

เสียในวัน ๕ ๓๐ คำแล้ว พระศรีเสนาบอกมาว่าจะมีหนังสือถึงองค์
 พระหริราชคไยไกรแก้วฟ้า แลองค์ศรีวระระษัตริย์ ถ้าพระศรีเสนา
 ใ้มีหนังสือไปถึงแต่ท่านทั้งสองที่ออกชอนันท์ไม่สู้ชอยกล ข้าพเจ้า
 เห็นว่าควรจะต้องมีไปถึงพระนโรคมด้วยจึงจะชอย แลซึ่งพระศรีเสนามีไป
 แต่ท่านทั้งสองนั้น เกลือกจะเป็นที่ขุ่นข้องหมองหมางแก่ใจองค์พระนโร
 คมอย่างไรบ้าง พระยาราชวรานกุลจงคิดอ่านว่ากล่าวไกล่เกลี่ยเสียให้
 คืออย่าให้เป็นที่รำวานต่อกันได้ เพราะพระศรีเสนาเคยออกไปอยู่เมือง
 อุดงมีไชยคั้นข้างสองท่านนั้น มาครองนชาพเจ้าจักได้ผลชิตสิ่งออกมา
 สิบสองถึง ให้พระยาราชวรานกุลรับไว้ ๓ ถึง พระยาปราจิณบุรี ๓ ถึง
 ให้องค์พระนโรคม ๓ ถึง องค์พระหริราชคไยไกรแก้วฟ้า ๓ ถึง
 ถ้าพระยาราชวรานกุลจะมีความต้องการสิ่งไรบ้าง ให้มีจดหมายบอก
 เข้ามา จะให้จักสิ่งให้ออกไปตามประสงค์

วังนำ^(๑) นั้นท่านก็ยังบอกประชวรอยู่คังเก่า ไม่เสก้จไปไหนได้จัน
 บัดนี้ พระยาราชวรานกุลจะรำพึงไปกระมัง ว่าเพราะแผ่นดินคังอยู่
 ข้าเนิ่นกาลนานวันมา พระสติขัญญาแลโถมนคัชัตยมารยาอย่างไร ๆ
 จะเป็นเหตุให้เปนคังนี้ ตามพระยาราชวรานกุลมักคิกคิมักพคอยู่เนิ่น
 การที่จริงไม่คังนั้นคอกท่านประชวรจริง ๆ ข้าพเจ้าได้ให้บุตรไปเยี่ยม
 อยู่เนือง ๆ ใ้เห็นเปนแดง ๆ ผลที่พระภักทร พระองค์มาก แลทวงนนั้น
 ก็ห้ามปากเสียงว่าประทมไม่หลัย

(๑) คือพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

บาทหลวงเกลตาบิชนั้ เพราะภาสันเนมาฝึก^(๑)ความจริงจะกระตาค
 เลี้ยไจนั้ ัจวักล่าวเล้าโถมเอาใจไว้ย่ำให้กระตาค ด้วยเขาจะอยู่
 ทั้ต่อไป จะเป็นการทออาฆาฏองเวรกับบ้านเมืองลั้ไป ครังนี้ซาพะเจ้า
 ใ้เขียนหนังสือลงบาทหลวงนั้นลั้หนึ่ง ครังก่อนก็ไ้ฝากมาลั้หนึ่ง
 ัจให้แก่เขาเถิก ถ้าเขาตอบก็จรับฝากมา จคหมายมาฉวัน ๓๑๑๐ คำ
 บั้จจควาคี ๒ คักราช ๑๒๒๔ เป็นวันที่ ๔๑๔๓ ในรัชกาลประจุบันนี้

จคหมายเพิ่มเติมมาว่า พระยาราชวรานกุล พระยาปราชิจนบุรี
 เมอไปอยู่เมืองอกงมีไชย ถ้าราชการช้อยไม่ลั้มีอะไรนั้ คิคอ่านทำ
 เกรองลั้ลาเขมร คือเป็นลั้ยเปนกาคกรกสัก ฤอะไร ๆ ตามบัญญัติ
 พระยาราชวรานกุล ที่ควรวายพระไ้ฝากมาให้ข้าง ฤอย่างหนึ่ง ถ้า
 จะทำเป็นรูปเก้งรูปคั้ก สาลา พระเจคัย พระปรางเล็ก ๆ ลั้สำหรับใส่เขา
 ในอ่างแก้ว ฝากมาให้ไ้ข้างก็ค้อย แต่ถ้ามั้ว่างแล้ว ก็อย่าเลยไม่
 ว่าไร อนั้ไ้ฝากขนมบั้มาให้พระยาราชวรานกุล ๓ หีบ พระยา
 ปราชิจนบุรี ๓ หีบ จรับไว้กินเถิก.

(๑) คำนี้พิมพ์ตามฉบับเดิม ผู้ตรวจสันนิษฐานไม่ได้ จึงไม่แก้

ฉบับที่ ๑๕

พระราชหัตถเลขา ถึงพระยาราชวราณุกูล

ขจอ พ.ศ. ๒๔๐๕

จดหมายมายัง พระยาราชวราณุกูล แล พระยาปราจีนบุรีให้ ทราบ
 ด้วยหนังสือที่ข้าพเจ้าไปถึงท่านทั้งสองลงวัน ๓ ๆ ๓๐ คำนับหนังสือ
 เขียนลงตราเข้าฉนิกแล้วก่อน แต่ยังไม่ได้รับหนังสือจำพวกที่มากับ
 ขโยกซึ่งลงวัน ๗ ๆ ๘ คำนับ ครั้นหนังสือแลสิ่งของซึ่งข้าพเจ้าจะให้
 ออกไปถึงท่านทั้งสอง มอบให้หมื่นไชยภรณ์ลงเรือไปแล้ว วัน ๔ ๆ ๓๐ คำ
 หนังสือจำพวกที่มากับขโยกนั้นจึงได้มาถึง แต่พระยาพระเชมรท้าว
 คุมเครื่องราชบรรณาการมานั้นก็ยังหามาถึงไม่ ข้าพเจ้าได้ฟังความ
 ตามขโยกแลจดหมายทั้งปวงนี้ ข้าพเจ้าแลกรมหลวงวงษาธิราชสนิท
 แลคุณศรีสรีวงษาเห็นพร้อมกันว่า ท่านประพฤติถูกต้องแก่เหตุการณ์
 ที่อยู่แล้ว ไม่ติเตียนอะไร แต่หนังสือซึ่งพระยาธรรมาโศภเมือง
 ยานมแต่งให้ ไปถึงนายทัพฝรั่งเศสค่ายโรงตำวันนั้น เมื่อตั้งเคาเงอน
 หนักก็อยู่แล้ว แต่ซึ่งหีบขโยกข้อหนึ่งในหนังสือสัญญาว่าไปนั้นความก็
 หาดสนิทสนิทไม่ เพราะข้อสัญญานี้ว่ากันแต่ด้วยการที่เรือฝรั่งเศสเข้า
 มาทอดอภัยแลคนฝรั่งเศสมาตั้งอยู่ในบ้านเมืองฝ่ายเราอย่างเดี๋ยว ไม่ได้
 ว่าด้วยเรื่องเขตแดนต่อกัน ข้างฝ่ายอัครมิชานแม่ทัพฝรั่งเศสเชื่อว่ามา

ในหนังสือข้างที่นำมาในกรุงเทพมหานครนี้ ว่าไปข้างกฎหมายบ้านเมือง
 ต่าง ๆ ที่เรียกว่าอินเตอร์เนชันนอล จะต้องมีหนังสือเจ้าพระยาพระ
 คลังไปว่าแก่ตัวอัครมิราลเองจึงจะตกลงเป็นแน่ได้ ด้วยนายทัพที่รบพวก
 สมองใสไว้ เขาก็ไปบอกไปถึงอัครมิราลนายเขาแล้ว เขาคงคอย
 ฟังบังคับบัญชานายเขา ข้าพเจ้าเห็นว่าถ้าได้เพียงว่า ให้ฝรั่งเสศส่ง
 ตัวสมองใสกับคนสนิทพร้อมชีวิตร่วมชมน่วมคิควมอ่านให้เข้ามากองเทพ ๆ
 อยู่ก็ของคัวรรคตาเสียในกรุงเทพ ๆ อย่างจางวางมีที่เรียกว่าพระยาขำนิ
 วรรคตานี้ไปแล้ว ครอบครวัที่ตามสมองใสไปเหล่านั้น จึงค่อยคิด
 ไปเกลี้ยกล่อมให้กลับคืนมาเมืองเขมร ก็เห็นจะได้มาดอก

การที่ว่าได้ไกลเกลี้ยเจ้าเขมรให้เรียบร้อยกัน แลว่าค่อยเรียบ
 ร้อยลงทุกทีนั้น ข้าพเจ้าเห็นว่า ถ้าพระยาราชาสุวรรณกุลยังตั้งอยู่ที่เมือง
 เขมรกราบไต่ ก็เห็นว่าจะเรียบร้อยไปได้ภายนั้น ซึ่งจะทำลูกกลมไป
 ดังเช่นเป็นมาแต่หลัง เห็นจะยังเป็นไปไม่ได้ แต่ข้าพเจ้ายังวิตกอยู่
 ว่าพวกที่ไม่ชอบใจองค์พระนโรดมนี้ ถ้ายังมีความปรารถนาแข่งแรง
 ในใจอยู่ แลก็จะเป็นอย่างมัลลอบชบในที่มืด ฤจระเข้ามาลอบกัด แล
 เเงอกมัลลอบชบในใต้น้ำ มักจะคิดก่อเหตุเมื่อยามประมาท ให้ผู้หนึ่ง
 ฤผู้สองซึ่งเขาสาคัญว่าเป็นผู้คิดขวางความประสงค์เขานั้นเป็นอันตราย
 ไปก่อน แลจึงจะทำไปตามความคิด ด้วยเข้าใจว่ามีเวลาเป็นช่อง
 โอกาศมาก เพราะเห็นว่าเหตุนี้กว่าจะทราบถึงกรุงเทพ ๆ ก็เช้าวัน
 เช้าเวลา ก็จะเป็นเหมือนเช่นเขาวักว่าถ้าจะสู้กันก็จะใหม่ เพราะ

คุณนั้น ข้าพเจ้าขอกำชับมาว่า ตัวของพระยาราชาสุวรรณกุลต้องคิดระวังตัว ให้มากอย่าไว้ใจคนง่าย ๆ ที่อยู่ที่ยังก็ค้ำทางไปทางมากก็ ทยกยาอาหารที่ จะกินก็ ระวังตัวให้มากกว่าระวังผู้อื่น ๆ อนึ่งถึงองค์พระนโรดมถ้าจะ ทำบารุงเขาแล้ว ต้องให้สติให้ระวังตัวให้มากกว่าคนอื่นกัน ใน เวลานั้นเมื่อเห็นว่าเรียบร้อยแล้ว พระยาราชาสุวรรณกุลแลกลงทัพไทยจะกลับ เข้ามาเสียแล้วคิดไปก็ยังไม่ไว้ใจากอยู่ เพราะต้องคำโฆราณว่า

๑ ถ้วยโถแตกแล้วเอาภาวติด ถึงสนิทก็คงเป็นอันเห็นแผล

เมื่อใครพิจารณาเอาตาแล คงเห็นแต่ว่าแตกแยกที่กัน ๆ

เพราะฉะนั้นถ้าเมื่อใการสงขเจียบเรียบร้อยแล้ว กองทัพฝ่ายเรา คิดจะเลิกกลับมาจะต้องหยิ่งจิตรหยิ่งใจ แลพุดจาเอาความจริงใจของ เจ้านายทั้งสองฝ่าย แยกย้ายปฤกษาข้างละที่หาฤกษ์ก่อน จะต้องคิด ฝันนอนเสียให้จนเราไว้ใจได้แน่แท้ ว่าความวุ่นวายกันในอนาคตจะไม่ มีเป็นแน่แท้แล้ว จึงจะเลิกทัพกลับมาได้ จะคิดกลับมาเสียเร็ว ๆ ไว ๆ ให้เป็นอันหลุดแล้วไปอย่างเจ้าพระยามุขมนตรีนั้นไม่ควร เปรียบความ เหมือนครั้งในกรุงเทพฯ ๑ เปลี่ยนแผ่นดินมาแต่หลัง ข้าเจ้าว่านายแล คนประจบสอพลอเจ้านายต่าง ๆ ก็ยงส่งเสริมเจ้านายของตัวเพื่อจะให้เสีย ฝอยอยู่ต่าง ๆ ตั้งอยู่ขณะนี้ก็มีจริง แต่ถึงกระนั้นคนทั้งปวงก็สังเกตเห็น ว่าการจะสำเร็จแต่คชาก็สุดแต่ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ในแผ่นดินจะเห็น พร้อม กัน หาไ้ทำเรือออกหน้าออกตาออกมีออกเท่ามากไปกว่าปากพูดกัน อยู่ยั้งไม่ทิ้งเราทั้งไพร่ ครั้นเมื่อผู้หลักผู้ใหญ่จัดแจงลงให้คงเป็น

กึ่งก้อยแลแม่มีอ เจ้านายก็สยดสลายต่อนักันคักันไปหมดได้ เพราะ
 การที่ถูกยุบงเสิมส่งข้างเลกน้อยแต่ปากันนี้ เหมือนกันกับด้วยซามที่
 ถูกเคาะเบา ๆ ฎาไฟลนอ่อน ๆ ให้อ่อนเล็กน้อย ไม้ถึงแตกดังร้าวถึงจะ
 รานข้างอย่างซามสังกะโลกก็เป่นแต่ผิวไม้คัลลอดถึงเนื้อ การจึงกลบ
 เป่นปรกติได้ ข้างฝ่ายเมื่องเขมรนั้นแตกร้าวกันโตใหญ่ ถึงใกล้เกลี่ย
 กันเข้าได้ ก็เหมือนซามแตกเอากาวติด ยากที่จะไว้ใจ ว่าทั้งนี้ด้วยการ
 ที่ระร่าฟิงไปในอนาคต แต่การในประจุบันนี้ พระยาราชวรานุกุลได้
 จักได้ใกล้เกลี่ยแลประกาศว่าไม่ถ้อไทย ผู้ฝักใฝ่แตกต้นวุ่นวายไปนั้น
 ชอบด้วยราชการอยู่หมกทุกประการแล้ว การทิ้งปวงก็จงฟังเอาที่องตรา
 ซึ่งมือออกไปในครั้งนั้นนเถิด อย่าให้ข้าพเจ้าต้องว่าขยคยาวไปเลย

อนึ่งข้าพเจ้าก็ใจหนักที่ไ้ฟังข่าวมาแต่เมื่องพระตะบองว่า พระยา
 สิงหราชฤทธิไกรแลพระกัมพูชภักดีช่วยกัน ค่อยคลายขึ้นแล้ว จะได้
 เป่นราชการต่อไป ข้าพเจ้าก็จักเงินค่านาส่งออกไปให้พระยาสิงหราช
 ฤทธิไกรสืบหาซึ่งให้จักซ้อเข้าเสียบยงสี่ซ้อมส่งกองทัพเมื่องของมีไชยทาง
 ทลสายด้วยแล้ว

จดหมายมาณวัน ๒ ๓ ๑๐ คำ บ่จอ จิตวาศัก

ฉบับที่ ๑๖

พระราชหัตถเลขา ถึงสมเด็จพระเจ้าฟ้าพ้ามหามาลา

ปฤญ พ.ศ. ๒๔๐๖

จดหมายมายังพ่อกลาง เจ้าฟ้าพ้ามหามาลา ให้ทราบ

หนังสือของเธอที่ลงวัน ๓ ๑๓ ๔ คำ ก็หนังสือพระยาเพชรราชา
 ที่ลงวันนั้นซึ่งหมื่นศรีศกธิดามา ความคิดที่จัดการตามข้าง(๑)ที่บอก
 มานั้นชอบด้วยราชการอยู่แล้ว แลการที่จะคิดต่อไปว่าถ้าไม่พบครั้งจะ
 คนที่ทรงนครแลที่อื่นต่อไปนั้นก็ชอบด้วยราชการอยู่แล้ว จึงอัสหาคิดอ่าน
 ไปเถิด เมื่อเสียบยงอาหารๆอะไรไม่ถอเก็บจะหมกคั้นลง ก็จง
 บอกมาให้ทราบ จะได้จัดขึ้นไปให้ทันเวลาต้องการ ราชการที่กรุงเทพฯ
 ไม่มีเหตุการอันใด มีแต่ข่าวเมืองเขมรว่าฝรั่งเสศมาตั้งการอภิเศก
 องค์พระนโรคมเป็นเจ้าก่อนพระยาราชวรานุกุลออกไปถึง ครั้นพระยา
 ราชวรานุกุลออกไปถึง ว่ากล่าวกจะให้มาในกรุงเทพฯ องค์พระ
 นโรคมอีกออกไป ภายหลังจึงรับว่าจะมา เอาสิ่งของขึ้นทกเกวียนลงมา
 เมืองกำปอก ๖๐ เล่มแล้ว องค์พระนโรคมออกจากเมืองมาได้สองวัน
 ฝรั่งเสศขึ้นมาขอ (ให้) พระยาราชวรานุกุล เรียกตัวองค์พระนโรคมกลับ
 แลภายหลังได้ข่าวว่าองค์พระนโรคมฝรั่งเสศเอาตัวไปขังไว้ในเรือ การ

(๑) คือข้างฝั่งฝือกเอก ซึ่งเรียกกันว่า “นางพระยาควโรจน์”
 แล้วจับได้ แต่มาล้มเสียที่พระนครศรีอยุธยา

ระหมองหมางชนกับพระยาราชนานุกุลอย่างไรก็ไม่ทราบเลย ข่าวนี้
เป็นข่าวเขาเล่าๆแต่ปากคนไปมาต่าง ๆ ไยบอกพระยาราชนานุกุล
ฎาไยบอกเมืองเขมรก็ยังไม่มาถึง.

อนึ่งได้ยินข่าวว่าที่แขวงเมืองกรังเกรยกาทใกล้เมืองกำปอต เขมร
ก็เป็นขบถลุกขึ้นวุ่นวายมาก พระยาก็กรังลงมาแต่เมืองอดงมีไชย
กับกองทัพคนสามพันเศษมาตั้งอยู่ใกล้เมืองกรังเกรยกาท แล้วให้หาตัว
นายขบถออกมาว่ากล่าวเกลี้ยกล่อมจะให้การสงบโดยน้ำเย็น พวกขบถ
ก็รีบออกมาหา พระยาก็กรังไม่ทันรู้ตัว พวกขบถกันโศกเข้ามาฆ่า
พระยาก็กรังตายกับข่าวที่เข้ามาช่วยก็ตายด้วยหลายคน กองทัพ
ก็แตกไปหมด คนขบถพวกนี้พระแก้วฟ้า^(๑) ก็ว่าอย่า ๆ อย่ว่าที่จะเป็นพวก
พระแก้วฟ้า เห็นว่าองค์พระนโรดมนับถือข้างฝรั่งเสศเสียแล้วจึงลุกขึ้น
แลเมื่อก็คือรบที่มากกว่า ที่อดงมีไชยนั้นก็มีผู้เห็นด้วยขององค์พระนโรดม
ที่จะรีบหนีเสศข้างฝรั่งเสศนั้นก็น้อยตัวคอก ผู้ที่ไม่เห็นด้วยนั้นมาก แต่
ร้องอยู่ว่าถ้าในกรุงเทพ ฯ ให้พระแก้วฟ้ากลับไปอยู่เมืองขบถของ จะ
พากันหนีเข้ามาหาองค์พระแก้วฟ้าเสีย ราชการครั้งนี้จะวุ่นวายยืดยาวอยู่
ก็ยวนในกรุงก็คจะให้พระยาฤทธิไกรเกรียงหารยกออกไปตั้งพึ่งราชการ
เมืองขบถของ พระยาฤทธิไกรเกรียงหารจะไต่ออกจากกรุงเทพ ฯ
ในวันที่ ๒๖ คำ ก็การจะจับจ่ายข้างคนอย่างไร ถ้าท่านผู้หลักผู้ใหญ่
ท่านขอกระเถิบไป พ่อกกลางจงจัดให้สมควรทันราชการด้วย

(๑) คือสมเด็จพระศรีสวัสดิ์ พระเจ้ากรุงกัมพูชาเคยวัน

ที่เรื่องตามข้างสำคัญนั้น ก็จงติดตามไปตามกำลัง โดยว่า
หลุดมือคราวนี้ ถ้าข้างมีตัวอยู่จริง ก็คงจะมีผู้พบอีก ก็คงจะได้
ข่าวอีก

ฉันได้มีงานฉลองถนน แลโรงธรรมวัดสุทัศน์เทพวราราม แลพระ
พุทธรูปของพระเสวตรสุวรรณภาภรณ์(๑) แลแก้สินบนเทพยดา ตั้งแต่
ณวันขึ้นสิบค่ำมาจนณวันขึ้นสิบสี่ค่ำ การตั้งปวงก็เรียบร้อยดีเป็นปรกติ
ไม่ต้องตีเทียนกรวดกราดอะไร การศพเจ้าพระยานิกรบดินทรนั้น กำหนด
จะได้ทำในวัน ๗-๑-๒ ๗ & คำ การตั้งปวงฉันได้สั่งให้กรมวจิกร
บัญชาการแทนพ่อกลาง ตามอย่างการศพเจ้าพระยาอภัยภูธร เจ้า
พระยาบดินทรเดชาแต่ก่อนนั้น ฟังก็ถนัดเรียบร้อยอยู่แล้ว

ของที่คอยแทนบรรณาการเมืองอุคงมีไชยนั้น ก็ได้ให้พระยา
ราชประสิทธิ์จัดส่งไปตามเคย การสิ่งใดที่เป็นธนะของพ่อกลาง ๆ ไม่อยู่
ฉันก็ได้ให้มีผู้รับผิดชอบถนัด พระยาอภัยภูธรถึงคนไม่สู้ชอบ ก็
หมั่นนึกคิดนึกทั้งกลางคืนกลางวันหาสุบาย จัดการอะไรก็ถูกต้องไม่
ตกหล่นเสียหาย กรมสมเด็จพระปรมาภิไธยท่านไปรคมากนัก ก็
ควรจะไปรออยู่แล้ว

ท่านทั้งหลายตั้งปวงในกรุงเทพ ฯ บัดนี้ บันคาที่มีบันคาคักก็
ก็อยู่ดีเป็นปรกติไม่มีใครช่วยไช้อะไร วังนำท่านเสด็จขึ้นไปศรีทาแต่

(๑) พระเสวตรสุวรรณภาภรณ์ เป็นข้างเผือกพึง ซึ่งได้เฉลิม
พระบารมีในรัชกาลที่ ๔ อีกข้าง ๑

ณวัน ๖ ๆ & คำแล้ว ก็อนันท์เป็นเคอนญญ ไว่เนาเล็กแล้ว เป็นที่
 ลาวเขาเล่นสนุก พ่อกลางข่าวไฟว่ก็เป็นลาวมากอย่าพลอยสนุกไปด้วย
 คึกการหาข้างเผือกมาใส่บ้านใส่เมืองก็กว่า

วาทาของคนบางพวกพวกกันว่า เมืองลาวเหมือนเมืองสุวรรณค
 ึ่งหญิงทั้งชายคงแต่ย้ายจนคึกมีแต่สนุก ร้องรำทำเพลงรื่นเริงอยู่
 เป็นนิตย อีกพวกหนึ่งนึกเลงพวกกันว่า ค้องการอะไรที่จะทำบุญไป
 สุวรรค เมืองไทยของเราก้เป็นสุวรรณค้อยแล้ว เพราะมีน้ำทิพย์ คือ
 เล่ากิน เพราะมีอาหารทิพย์ คือฝ่นสับสยายคี่ และมีต้นกัลปพฤก คือ
 ข่อนไป เป็นที่สำราญรื่นชื่นบานไค้ลาภผล รายอยู่รอบบ้านรอบเมือง
 ึ่งทางขกทางเรือ ค่านักเลงพูดอย่างนั้นไม่เห็นด้วยเลย ถ้าเมืองไทย
 เมืองลาวเป็นเมืองสุวรรณค ก็สุวรรณควิมานรุงรังนัก ไฟไหม้วิมาน
 ฉิบหายบ่อย ๆ

จดหมายมาณวัน ๕ ๆ & คำ บัญญเขญจศก ศักราช ๑๒๒๕

ฉบับที่ ๑๗

พระราชหัตถเลขา ถึงสมเด็จพระเจ้าพรมหามาลา

ขกญ พ.ศ. ๒๔๐๖

จดหมายเพิ่มเติมมาณวัน ๕ ๖ ๔ คำ มีขอกเมืองนครลำปาง
 มาถึง ว่าคลังข้างปลายได้ข้างหนึ่ง มีงข้างซ้ายงาเดียว งานนั้นสั้น
 พันไพรปากสัก ๔ นิ้ว พวกลาวเห็นว่าข้างเนียม ใต้ไล่ลาวกล่าวว่
 งานนั้นไม่เป็นชนาย ใหญ่รอบประมาณ ๔ นิ้ว อันข้างเนียมนี้จะมีจริงฤ
 จะมีแต่ตำรา ข้างนั้นก็พึ่งใ้ใหม่่นานไปงานนั้นจะยาวออกมา เหมือน
 เช่นข้างเนียมที่ใ้มาแต่เวียงจันทอย่างไรก็ไม่ทราบเลย จะสั่งใ้สั่ง
 ลงมาที่ถาวรไว้ ฉนั้นเองวิตกอยู่ว่ข้างเช่นนี้ จะใกล้ ๆ กับพวกข้าง
 ศรีตอกำกวม

พระราชหัตถเลขา ถึงสมเด็จพระเจ้าพ้ามหามาลา

๕
 บก. พ.ศ. ๒๔๐๖

จดหมายถึงพ่อกลางเจ้าพ้ามหามาลา พวกกรมข้างถือนั่งถือ
 ลงมาครั้งก่อน ได้ความว่าลูกข้างโหลงในคองคองจะตกทุ่งในวัน ๒ ๓ ๔ คำ
 ถ้าจริงถึงนั้น ในวันนั้นข้างตกทุ่งแล้ว ถ้าข้างสำคัญมีอยู่ใน โหลง
 ก็เห็นตัวแล้ว จะกันมาได้แล้ว ขอบอกก็เห็นจะมาถึงแล้ว เพราะแต่
 วัน ๔ ๓ ๔ คำ มาจนวัน ๓ ๓ ๔ คำนี้ ล่วงมาได้ถึง ๖ วันแล้ว
 ถ้ามันข้างสำคัญไม่พวยในโหลง กลัวจะพากันเสียใจโหลงไปเสียหมด
 ไม่ค้นต่อไปตอกกระมัง ถ้าเป็นถึงนั้นการก็จะหละหลวมไป จะเป็น
 ที่เสียใจแลสงไสยไปต่าง ๆ เมื่อค้นไม่พวยในคองนี้ ก็คิดค้นคองนั้น
 อย่าให้มีที่สงไสย ว่าข้างสำคัญจะเข้าไปจะค้างอยู่ในคอง แลตาม
 รอยค้นในคองอื่นต่อไป ฤๅแล้วจะเป็นที่จะทำได้ยังมีอีกเดือนเสศ
 คิดให้ที่อย่าให้เสียเวลา ข้างโหลงที่กันมาได้ ถ้ามีข้างมีคนจะจับ
 ได้ ถ้าคิดจับใช้ราชการ จะจับที่คอกบ้านนาแลอื่น ๆ ข้างนอกไป
 พลงจะได้ฤๅไม่ ได้ยินชายเข้า(๑) บอกว่าจับข้างพลา ยงาม ๆ ไว้ได้สาม

(๑) หม่อมเจ้าเข้าในเจ้าฟ้าอาภรณ์ ซึ่งเป็นสมเด็จพระเชษฐา
 ของสมเด็จพระเจ้าพ้ามหามาลา

ข้างแล้ว การที่จะจับข้างอื่นก็ทำไปพลาง ๆ คิดตามข้างสำคัญให้
สิ้นสงสัยโดยจงใจ จะคิดการอย่างไรทำการอย่างไร จงบอกมาให้
แจ่มเื่อง ๆ

เมื่อวัน ๗ ๑ ๕ ค่ำ ชักศัพเจ้าพระยานิกรบดินทรฝนตกมากแต่
กำลังศัพแท้ไปแลเวียนเมวอยู่ จนศัพขึ้นตั้งฝนหยุดไปเวลาหนึ่งแล้ว
ครั้นเวลาเย็นฝนตกอีกรอนาฝนสองเวลาได้ ๘๓ เซนติ น้ำที่ท้องสนาม
เวลาเย็นท่วมคล้ายกับครั้งก่อนศัพกรมพระพิทักษ์เทเวศร์ ที่บน(๑)
เป็นฟ้าฝนไปอย่างไรบ้างฤาไม่ ข้างบนเป็นดินฝุ่นดินแห้ง ถ้า मैं
ฝนตกน้ำซึ่งเหมือนที่กรุงเทพฯ ๑ นี้แล้ว ลาวเขาจะเล่นแคนได้ฤ
เดือนนี้เป็นเดือนบุญเดือนสงกรานต์ ก็ถ้าลาวยังเล่นแคนได้อยู่ ไทยก็
จะต้องว่ายังจะต้องเที่ยวคนข้างสำคัญได้อยู่ จะบอกว่าฝนลงแล้วเป็น
น้ำเป็นโคลนจะเที่ยวคนไม่ได้คงนั้นน ที่ข้างนอกก็จะไม่เห็นจริง เพราะ
ลาวเขาเที่ยวเล่นแคนได้เป็นพยานอยู่

จดหมายมาณวัน ๑ ๑ ๕ ค่ำ บกัญ เบญจศก
๕

(๑) คือที่แขวงจังหวัดสระบุรีแลนครนายก

พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์

ปชวค พ.ศ. ๒๔๐๗

จดหมายมายังคุณศรีสุริยวงษ์ให้ทราบ ว่าหนังสือของคุณศรีสุริยวงษ์
 ที่ให้พระยาชุมพร พระสุนทรธรรมาธิบดี ถอดขึ้นมา นั้น มาส่งให้ฉัน
 เมื่อวันอาทิตย์ที่ก่อน ๗ ขัน ๑๕ คำในขณะเมื่อถึงฉลากแลแจกของฉลากอยู่
 ก็แจกของฉลากนั้นฉันก็สั่งให้เจ้าพนักงานแจก แต่ตัวก็ไม่ว่างต้องมานั่ง
 เขียนหนังสือที่จะฝากไปเรือกลไฟคราวนี้ มิใช่แต่ที่เขียนให้พระพิเทศ
 พาณิช เขียนให้นายห้างที่ลอนดอนเพราะรับสั่งของฝากแล้วด้วยเงิน
 ทองเกยวข้องแฉอื่น ๆ เป็นการก่อนอยู่ด้วย พระยาชุมพร พระสุนทรธรร
 มาธิบดีว่าจะเอาแผนที่ให้ฉันดู ฉันคิดว่าการอื่นอยู่ต่อการฉลองวัด(๑)แล้ว
 แลส่งหนังสือเรือกลไฟแล้วจึงจะดู ครึ่งกลางคืนวัน ๑๕ คำฉันสั่งหนังสือ
 อีกฉบับหนึ่งไปเรือกลไฟ ลงไปแล้วฉันก็ขึ้นมาวังจันทร์เกษม ครั้นวัน
 จันทร์ที่ก่อน ๗ แรมค่ำ ๑ ฉันขึ้นไปอยู่ที่พระเนียบจนเวลาเย็น ครั้นเวลา
 ค่ำกลับมาวังจันทร์เกษม ในเวลานั้นพระเนียบตกที่ดวงจันทร์เกษมก็ตก หาดหัว
 พระยาชุมพร พระสุนทรธรรมาธิบดีก็หาพบไม่ หนังสือที่ว่า เป็นของกอล
 เนลผู้ศฝากมาถึงฉันนั้น พระยาชุมพรขียนให้แล้วเขตกุไม่เห็นมีความ

(๑) ฉลองวัดซึ่งทรงบูรณปฏิสังขรณ์ มีวัดชุมพลนิกายาราม
 ที่บางปะอินเป็นต้น

อะไร มีแต่ว่าคำนั้นมาถึงแลฝากไฟรูปถ่ายตัวเขามาให้ท่านนั้นไม่ได้ว่า
 ถ้อยความอะไร หนังสือที่คิดขอมมีสเตอร์นอกไปนั้นก็ชอบด้วยราชการ
 อยู่แล้ว แต่จะต้องว่าให้เลียบคหน้อยหนึ่ง ว่าซึ่งแย่งเขตรแดนในดิน
 ตอนด้วยยอดเขาที่เป็นแนวอีกไป มีลำน้ำแต่ยอดเขาข้างโน้นตกไปข้าง
 โนน ข้างนี้ตกมาข้างนี้ คงว่ามานั้นก็สมควรอยู่แล้ว เพราะแนวเขา
 เป็นนาจรรลคว่าย แปลว่าแย่งขึ้นโดยธรรมชาติเป็นเอง เหมือนกับ
 กำแพงกัน แต่ที่เท่านั้นแนวเขาก็ไม่เป็นแนวไปแท้ ลางที่ก็ไขว้เขว
 แยกแยกเป็นสองแนวสามแนว ค่อนข้างโน้นก็มี ค่อนข้างนี้ก็มี จะซึ่งลง
 ว่าที่ให้แย่งกันนี้จะเอาแนวไหนในเขาที่ซ้อนซบกัน เป็นสองแนวสามแนว
 ไขว้ไปเขวมายอนั้น พวกข้าหลวงที่ออกไปครั้งนั้นก็ยังไม่ได้เห็นแลซึ่ง
 แนวเขาให้ตกลงกัน คอแวนแมนต์ไทยจะว่าเป็นอันยอมแล้วก็ยังไม่ได้
 กลัวจะเป็นที่สงสัยเลยเถิดกันสืบไปภายหน้า ด้วยว่าถึงกลางแห่งที่
 มีแนวเขาลูกเขาไฟล่ผลเขวไขว้กันอยู่นั้น ถ้าคิดอ่านหน้าแล้งแต่ง
 ผู้รับยังคงมาทั้งสองฝ่ายพร้อมกัน เกิดกันอย่าตรวจแนวเขาทำให้รู้
 ตลอดใจจะเป็นดี ซึ่งว่าคงนั้นก็เห็นเป็นยากไป ก็ในข้างที่ไม่เป็นที่ตัด
 ผางตัดไม่ซ้อนสักนั้นก็สำคัญนัก แต่ในป่าที่เป็นที่ตัดผางแลไม่ซ้อน
 สักแลที่ดงบ้านผู้เมืองคน ตั้งแต่ชาวปากใต้ไปจนพวกกะเหรี่ยง ล้วน
 จะต้องดูให้เห็นพร้อมกันทั้งสองฝ่ายเป็นแน่ก่อน จึงจะยอมเป็นอันขาดได้
 ซึ่งคอแวนแมนต์ฝ่ายไทยจะยอมโครมโครมฝ่ายเดียวตามแผนที่อังกฤษ

ทำมานั้นยิวติดอยู่ กลัวจะเป็นที่วิวาทถึงเถียงกันในระวางพวกคัตฝางคัต
ไม้ซอสนัก แลบ้านกะเหรี่ยง ลัว ที่เคยขึ้นข้างโน้นข้างนี้มาแต่ก่อน
ไหน ๆ จะได้พร้อมกันแบ่งเขตแดนให้เป็นแน่เป็นการดีแล้ว จะใคร่ต่อ
ให้ไ้รู้ประจักษ์แจ้งสว่างไสว เมื่อได้ยอมกันแล้วอย่างไรในที่จ้จะต้อง
มีความสงไสย ก็จะได้กำหนดออกซอซาออกซอซา ทำหนังสือพิมพ์
ประกาศราษฎรที่จะคัตไม้คัตฝางให้รู้ทั่วกันว่าเขตแดนอยู่เพียงนี้เพียงนั้น
แก่ที่พระเจ้ายสามองค์แห่งเดียวกัน เป็นคำยลวิเศษอยู่ กับทางรู้เป็น
แน่ด้วยกันมาแต่ก่อนว่าพื้นพระเจ้ายสามองค์มาข้างตัววันออก เป็นของ
ไทย พื้นพระเจ้ายสามองค์ไปข้างตัววันตก เป็นของพม่า ที่นั้นไม่สงไสย
แก่ที่อนที่มีลูกเขาแนวเขาไขว้เขวกันอยู่นั้นหลายแห่ง ถ้าไปคัตให้รู้ด้วย
กันให้เห็นจะแจ้งแบ่งกันเสียไ้จะดี แต่ก่อนไทยกับพม่าเป็นข้าศึกกัน
ราษฎรที่คัตไม้คัตฝางก็ไม่กล้าออกไปไกลแดนพม่าเพราะกลัวพม่าจะจับไป
ราษฎรฝ่ายพม่าก็เหมือนกันไม่กล้าจะเข้ามาใกล้แดนไทยเพราะกลัวไทย
จะจับมา เมื่อเป็นคังนเมื่อเขตแดนอ่าปลงกันอยู่ก็ห้ามผู้ก่ออภัยความไม่
ยัคินราษฎรทั้งสองฝ่ายรู้ว่าอังกฤษกับไทยมีไมตรีต่อกัน ต่างคนต่างคิด
หากินในป่ามากขึ้น ไม่มีรังเกียจกลัวต้องจับกุม การหากินในป่ามาก
เจริญขึ้นทุกที กลัวจะมีที่สงไสยต่อไปภายหน้าว่าด้วยแนวเขาที่ไขว้เขว
กันอยู่นั้น

คำท่านฉันว่ามาแต่ตามความรู้ฉันเอง ที่ควรจะต้องซ่อมแซม
อีกยังมีอยู่ แต่ฉันไม่รู้ว่าจะไปไหน เหมือนอย่างในที่นี้กันว่าแบ่งเขต

แดนพม่ากับไทยมาแต่เดิม คือที่พระเจดีย์สามองค์นั้นจำได้แห่งเดียว
 เท่านั้นแต่ในใจ ว่าที่เชิงเขาที่สังเกตคนเป็นอันมากเช่นนั้นก็คงจะมีอยู่ทุก
 ทาง คือทางเขาคันกระโทกขางนางรมย์ ทางค่านยางโอน ทางค่าน
 เจ้าเขว้าทางอุทัยธานี ทางเมืองตากบ้านระแหงคงจะมีที่แบ่งเช่นนั้น
 รั้งกันมาแต่ก่อนตามทางเดิม ควรจะต้องออกชื่อให้หมดเป็นกรุย ๆ มา
 ว่าด้วยแนวเขานั้นก็ซ้อนซับซ้อนไว้เขว้เขวกันอยู่จริง ๆ เหมือนอย่างเห็นอยู่ที่
 เพ็ชรบุรี พวกเขาเห็นที่เห็นไม่อยู่นั้นก็เป็นแนวหนึ่ง เขาที่แลไม่เห็น
 ไม่เป็นแต่แลเห็นเขี้ยวอยู่ที่แนวหนึ่ง เมื่อถามชาวค่านเพ็ชรบุรีเขาก็ว่า
 เขาทั้งสองแนวนั้นอยู่ในแดนเรา แนวเขาที่แบ่งแดนพม่ากับไทยนั้นอยู่
 ไกลออกไปแลไม่เห็น ก็ในที่มีเขาสองแนวสามแนวอย่างนี้ ถ้าเราจะไป
 ยอมขลุ้ม ๆ ว่ายอดเขาที่เป็นแนวหน้าคกมาทางไทยเป็นของไทย นำคก
 ไปข้างพม่าเป็นของอังกฤษก็เป็นทีเดียวกันอยู่ ก็อังกฤษมีอำนาจมาก
 ถ้าเกิดความต้องการขึ้น ก็จะยกเอาสัญญาอันนั้นมาเถียง ว่าแนวเขา
 ชันในข้างนี้เป็นที่แบ่งเขตแดน เมื่อว่าคกนั้นจะมีกั้นกระหรียงปลายน้ำ
 เมืองเพ็ชรบุรีไปเสียฤฯ ข้ำไม่ฝั่งทางปากไต้นอกแนวเขาชันในออกไป
 จะมีเป็นของอังกฤษไปเสียฤฯ การที่ว่าด้วยแนวเขาคงจะต้องชี้ให้ชัด
 จึงได้จึงจะควร

คำเท่านั้นเลือกเอาแต่เล็กน้อย คือข้อที่ต่าง ๆ ที่รู้จักชี้ไปซ่อมแซม
 คำในข้างต้นจึงจะดี แลที่ว่าด้วยเกาะอะไรเล็กน้อยนั้นแผนทีนั้นก็ยังไม่
 ใ้ได้เห็นประโยชน์ไรชผล บ้านผู้เมืองคนในเกาะเหล่านั้นอย่างไรนั้นก็

ไม่รู้ คุณศรีสุริยวงษ์พิเคราะห์ไปส่วนสืบถามดูให้ได้ความ ควรจะว่า
ซ่อมแซมเข้าอย่างไรมึงก็ซ่อมแซมเข้าเถิด

คำข้างต้นนั้นฉันก็รักให้เรียงลงอีกฉบับหนึ่ง กล่าวความว่าได้มี
ใบขอกมาถึงฉัน ได้สั่งหนังสือมีศเทศรนอกมาให้ดู ได้ให้พระยาชุมพร
พระสรินทรามาตย์มาแจ้งความแล้ว ครั้นว่าลงไปอย่างนี้ จะเอาความ
ในที่ว่าข้างต้นทำเป็นสำนวนฉันเอง คัดเป็นโกบายน์ให้มีศเทศรนอกก็ได้
ทำคำจกหมายเสนาบดีนำไป อย่าให้เกียงให้ฉันลงตราเลย เพราะ
ฉันไม่ได้อยู่ในกรุงเทพมหานคร ถ้าจะให้ฉันลงตราไปก็ไปรดเรียงซ่อม
แซมเสียให้ถ่วงจึงส่งฉบับขึ้นมาให้ฉันลงตรา ฉันจะทำให้สำเร็จ
ลงไปคราวนี้คราวเดียวไม่ได้ เพราะไม่รู้จักข้อที่แลไม่ได้ไปศึกษา
กับคุณศรีสุริยวงษ์ยังทำไม่ถนัด ฤาอย่างหนึ่งจะทำเป็นคำคอบวนแมนต์
ไปดูษาว่าเลอียดแล้วให้ไปแก่มิสเทศรนอกอีกฉบับหนึ่ง เริ่มความ
ขึ้นว่าหนังสือที่คอบมีศเทศรนอกไปครั้งก่อนนั้นยังสังเขปอยู่ จะว่าให้
วิจารณ์มีศเทศรนอกจะเอาเร็วให้ทันเรือกลไฟจึงควนเขียนให้ไปแต่สังเขป
ดู ความในหนังสือทำให้ไปก่อนนั้นดูเหมือนไทยไม่อยากจะแบ่งเขตแดน
แก่ลังประเวประวิงไป ที่จริงนั้นไทยอยากจะแบ่งให้สิ้นสงไสยไม่ให้มี
วิวาท ด้วยอธิบายดังนี้ ๆ จึงว่าในท่าขาดอนยังยอมไม่ได้เพราะยังไม่ได้
เห็นด้วยกัน อีกอย่างหนึ่งคำที่จะยื่นไปใหม่นี้ มีศเทศรนอกจะรักก็
ไม่รู้ขี้เถียงว่าได้ส่งฉบับก่อนออกไปแล้วก็ได้ ควรที่จะมีหนังสือเสนาบดี
ออกไปถึงกอลดเนลพิศด้วย เมื่อจะมีออกไปจะให้ฉันให้ในตนาักได้

เพราะกอลอนเนลพีศเขาเคยให้โน้ตความเล็กน้อยไปมาถึงฉันอยู่หลายครั้ง
เป็นการไปรเวต แต่หนังสือยาว ๆ ไม่เคยให้ถึงกัน สิ้นคำสั่งการ
เท่านั้น

แต่ฉันจะว่าด้วยความวิตกแลความเห็นของตนเองมาให้รำพึง การที่
ควร แลการซึ่งอังกฤษมานักหมายว่าจะซีเซตแดนคิงนี้ก็ได้ยินมาเป็น
หลายครั้งหลายหนแล้ว ตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่
หัวมาว่าด้วยทมิฬวันนั้น ให้พระยายมราชสกรจ้อออกไปพுகจากนั้นอย่างไร
แล้วก็เลิกไป ครั้งเซอร์ยอนโบวริงเข้ามาทำสัญญาแล้วก็เข้ามาอีก
มานักหมายอีกแล้วก็เลิกกันไป คราวนี้กงสุลจอมเบิกมาเร่งรัดแข่งแรง
ครั้นให้ออกไปแล้วก็ว่าล่อมแล่มขลอม ๆ ขยักในเวลาเดียว แลความ
ที่ว่าเข้ามานั้นเป็นแบบอยู่ คือที่ว่าแย่งเขตรด้วยขอกเขาที่เป็นแนว ไม่ใช่ชัค
ว่าแนวไหน ที่เคยสังเกตมาว่าแดนต่อแดนแต่ก่อนตั้งแต่ขางนางรมย์(๑)
ขึ้นไปจนระแหง ควรจะต้องออกข้อเป็นกรวยขึ้นไป ก็ออกข้อไว้แต่พระ
เจดีย์สามองค์แต่แห่งเดียว พอล่อใจไทยไว้ว่าห่างไกล แล้วก็มา
เกี้ยวให้เจ้าแผ่นดินแลเสนาบดีลงยอมว่าเขาเถิกง่าย ๆ อย่างนี้ คิดทำคิด
ไปก็เห็นเป็นแบบอยู่ เหมือนทมิฬผลประโยชน์ในป่าไม้อะไรเขาจะรู้แล้ว
เขาจะมาก็คิดขลอมเอาในภายหน้าด้วยการล่อไล่หนีให้เรากลัวจาเสียง่าย ๆ
ในคราวนี้ กลัวการจะเป็นเช่นนี้ เขาเล่าว่าครั้นที่หนีไซยขอกเท่าแม่ดินตาย
นั้นก็ดี ฤว่าไปรตุเกตขอกที่ในเกาะมาเกาะแก่งเงิน (เท่าผืนหนึ่งวิว) ครั้น

(๑) คือที่เมืองประจวบคีรีขันธ์

เงินยอมแล้วหันหน้าวิ่งไปรอบคัน บิดีให้เด็กเท่าสายพานวงไปรอบเกาะมา
เกาะเตียงเอาเกาะเสี้ยก๊กี้ คุเหมือนจะเปนแขขอยู่อย่างนักรวมจึงว่า
พล่อย ๆ นึก

ว่าตามความเห็นประโยชน์ การที่แบ่งเขตแดนด้วยฝั่งแม่น้ำนั้น
ไม่สู้ดี ถ้าแม่น้ำนั้นไม่เป็นที่บ้านผู้เมืองคนก็ค้อยังชั่ว ถ้าเป็นบ้าน
ผู้เมืองคนอยู่ในฝั่งน้ำทั้งสองข้างก็เป็นทรงเกียจวิาทกัน ไรผู้ร้ายข้าง
โน้นจะข้ามมาข้างนี้ ฤาคนข้างนี้เมื่อไปช่วยกระทำมาหากินก็จะถูกพาโล
ว่าเป็นไรผู้ร้าย คนไทยฤาคนเปนฉิสน์เกี่ยวข้อหนีหายไป ๆ มา ๆ
ข้างไหนอำนาจน้อยจะไปเร่งเขาก็จะไม่ได้ ถ้าถึงคราวถกเร่งเองก็จะถูก
แขงแรงไปเสียเปรียบ ถ้าเขตแดนไปแย้งกันที่เขาไต่กันแต่ต้องช
ให้ว่าเขาไหนแนวไหน

ซึ่งว่าด้วยประโยชน์อย่างนี้จะไปเถียงเอาให้ไต่ดังว่าจะไม่ได้ คง
อยู่ตามที่เปนเมื่อคราวพม่ากับไทยต่อแดนกัน ที่เท่าไรคนทั้งปวงเปนอัน
มากรู้ว่าเปนของข้างไหนก็คงตามอย่างนั้น เหมือนเช่นพระเจดีย์สาม
องค์นั้นตลอดไปไต่จะเป็นดี ถ้าเราจะขอแห่งใดแห่งหนึ่งให้เกินกว่าที่
เปนมาแต่เดิม โดยที่เราจะให้ก็จะเปนทางที่จะให้เขาขอเราต่อไป อำนาจ
เขาก็มาก ความซุกซนเห็นผลเห็นประโยชน์เขาก็มาก ก็เป็นที่ให้กวน
กันจุกจิกต่อไป ว่าพึงดูให้รอบคอบเถิด

ฉันมาอยู่กรุงเก่าดูเหมือนค้อยเย็นกว่าที่กรุงเทพ ๆ สักหน่อย ฉัน
อยากใคร่ลาอยู่หลาย ๆ วัน ธุระจะมีโชนกลางแปลงที่พะเนียดแก้ว สิ้นชล

ที่ใดข้างเผือกอย่างหนึ่ง วันไรไม่มีฝนฟ้าสว่างก็อยู่จึงจะมี อีกอย่างหนึ่ง
จะติดพระเนตรลมขั้ที่วัดพระเจ้าพนัญเชิง ไทรอเชื่อว่าวันศุกร์เดือน ๘
แรม ๕ ค่ำเป็นวันที่ ท่านเป็นที่สำคัญอยู่ ให้บอกพระยาไชยศักดิ์ให้จัด
เครื่องเส่นวักอย่างจีนมาเส่นด้วยจะดี

การอะไร ๆ จะมีในกรุงเทพ ฯ จะมีอะไร จะสั่งอะไรก็ทำเกิดสิ่งเกิด
อย่าคอยให้ฉันกลับก่อนเลย เมื่อเห็นการว่าสิ่งใดควรจะแจ้งความหรือไต่
ถามฉัน จะใช้คนขึ้นมาแจ้งความฤไต่ถามด้วยปากก็ได้ จดหมายมาก็ได้
จะใช้ให้ฉันแก้แลชำระท้องขั้ตรโบตรอะไร ๆ ก็สั่งขึ้นมาให้ฉันทำเกิด
จะทำให้ลงไป ผลของวัดคราวนี้ ๕ วันทั้งเวลาพึ่งเทศน์สวดมนต์เวลาเลี้ยง
พระ เวลานั้นงปลั้พลามมีแต่อ่านหนังสือแลแต่งหนังสือทั้งนั้นไม่ไต่ว่างเลย
หนังสือมาแต่ในเวลาผลของวัด ๕ วันนั้น ทั้งยาวทั้งสั้นทั้งไกลทั้งใกล้นับ
ไต่ถึง ๓๔ ฉบับ ขอบเติมที่ด้วยอ่านด้วยแต่งแลเขียน เคียงวันค้อย
ว่างแล้วใช้อะไรก็ใช้ได้ ขอรับประทานให้อยู่เย็น ๆ หลาย ๆ วัน การ
รักษารวังทันทันตามแต่คุณศรีสุริยวงษจะคิดเห็นควร ขุนนางที่ขึ้นมา
มากฉันก็ไล่ให้กลับลงไปแล้ว ถ้ากลับขั้จะอยู่แต่่น้อย ๆ ถ้ากลับลงไป
เร็ว ๆ กลับจะถูกขอยืมเงินขอยืมขั้ ๆ จั ๆ คราวนี้ข้างเผือกมาเป็นทพ
ที่ว่างอยู่ไต่อย่างหนึ่ง ก็เป็นท้อยแล้วที่ไต่ไต่ย้ายหลาย ๆ วัน

จดหมายมาณวันจันทร์เดือน ๘ แรมค่ำ ๑ ขั้ชวดลลศกศักราช ๑๒๒๖

เมื่อหนังสือฉบับเขียนแล้ว ฉันไต่รับหนังสือออกฉบับหนึ่งขอรกราช
การทางมหาทไทย ไต่รับประทานอ่านทราบความแล้ว ซึ่งมีทขั้ตราไปให้

ส่งย้ายอัครมเหสีเหล่านั้นเข้ามากองกรุงเทพ ฯ ชอบด้วยราชการแล้ว ค้วย
 (แปน) เมืองที่ความมีความเป็นของข้างกรุงเทพ ฯ แท้ แต่เพราะการ
 เกี่ยวข้องกับอาสาตรา ควรจะต้องมีศุลกากรออกไปแจ้งความ แก่องค์
 สมเด็จพระนโรดมบรมรามเทวารัตราธิราชให้ทราบด้วย ซึ่งแจ้งความให้เห็นว่า
 อ้ายโนวันนี่ก็เป็นลูกหมู่คนกรุงเทพ ฯ แล้วไปจับตัวได้ที่แขวงเมือง
 เป็นของข้างกรุงเทพ ฯ แท้ ควรจะต้องทำโทษในกรุงเทพมหานคร อนึ่ง
 เรื่องที่จะทำโทษหลวงนิกรจำนองอย่างไร จะต้องมิไปให้ทราบด้วยเล็กน้อย
 พอเขารู้ว่าเราไม่เชื่อถ้อหลวงนิกรจำนอง

ฉบับที่ ๒๐

พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงษ์

๔
บชวค พ.ศ. ๒๔๐๗

จดหมายมายังคุณศรีสุริยวงษ์ ให้ทราบว่่าวัน ๖ ๗ ค่ำ พระยา
 ๕
 ชุมพรกับพระสุรินทรามาตยเอาแผนที่เมืองกระมาให้ดู แผนที่ที่ทำนั้น
 ก็จะไม่ถูกต้องที่ เชนแต่ทำไปตามวิไลยไทย ถึงกระนั้นก็เข้าใจได้ว่า
 ความรู้ในแผนที่นั้น แนวเขาที่เขียนไว้ในแผนที่เหินเพนอันข้นเขตรแดน
 ซัด แลปลายแนวเขาข้างควันตกก็ตกทะเลเบงกอลเข ถ้าแผ่นดินกลงกัน
 เอาแนวเขานั้นเพนที่ข้นแดนไคระกั ที่แหลมฝั่งแม่น้ำปากจันด้านควันตก
 ถัดกมาเพนของไทยไคระพันโทษ ที่ฉินว่าเพราะเอาแม่น้ำเพนที่ข้น
 เขตรแดนมักเกิดอภัยความที่วิวาทต่าง ๆ ต่อไปภายน่า ตัวอย่างความ
 ก็มีเหมือนครั้งแผ่นดินเจ้าบ่าคองมินตลรายี่เมืองพม่า ครั้งนั้นเมืองส่วน
 ใหญ่ได้แม่น้ำจิตตคองเพนของพม่า ส่วนเล็กน้อยในฝั่งเหนือแม่น้ำ
 จิตตคองเพนของอังกฤษ ก็เกิดวิวาทกันด้วยใจผู้ร้ายข้าง โนนข้างนี้ ข้าม
 แม่น้ำไปข้ามแม่น้ำมาแลผู้หิ้นคนหาย ครั้งนั้นอำนาจอังกฤษยังน้อยพม่า
 ก็ยังโง่ทำสิ่งทำโตไป เกิดวิวาทท่มเถียงกันอยู่นาน จนถึงแผ่นดินเจ้า
 จักโกจึงไค่เกิดรบกัน เมื่อครั้งเจ้าจักโกให้มหายันตลระไปรบอังกฤษข้าง
 ทางใต้ เซออัฉิยลแกมแบลเข้าคี่เมืองร่างกุ้งเมื่อปลายข้มแมเบญจก

ศักราช ๑๑๘๕ นั้น ความแค้นใจเกิดก็เพราะเขาแม่น้ำเป็นทิวเขตร
 แคน ก็แต่ที่ถ้าเราจะไปว่ากล่าวเอาฝั่งแม่น้ำปากนั้นนั้นเป็นฝ่ายข้างเรา
 ให้เขตรแคนอังกฤษอยุ่อยู่เพียงแนวเขาเหนการจะไม่ตลอดไป ก็เพราะ
 คุ้มทมิฬนั้น ครึ่งแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ให้
 เจ้าพระยาบวรราชสุทโธ เป็นพระยาเพชรบุรีออกไปคิดว่ากล่าวคราวหนึ่ง
 การก็ไม่สำเร็จใจเอากันอย่างไรฉันก็ไม่ทราบแน่ แล้วครั้งการไม่ตก
 ลงกัน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวท่านก็ทรงบ่นออกไป ทอดพระ
 เสด็จหาไต่ถามว่าต่อไปไม่ เหมือนกับเรื่องปเหลียนกอตานันท์เหมือนกัน(๑)
 เขาจึงได้บอกทมิฬวันเป็นของเขาแห่งหนึ่ง ๓๖ ปีมาแล้ว แห่งหนึ่ง
 ๑๘ ปีมาแล้ว แลตามสำนวนฝัปากอังกฤษพูดชุกอยู่โดยมากนั้น ว่า
 อังกฤษได้ตั้งเสาธงปักธงลงในบ้านในเมืองไร ๆ ที่จะถอนเสาธงไปไม่ได้
 พระอาทิตย์ขึ้นธงก็ชักขึ้น พระอาทิตย์ตกธงก็ชักลง เมื่อใดพระอาทิตย์
 ไม่มีขึ้นแล้วจึงจะเลิกธงอังกฤษ ผู้คนในฝั่งข้างโน้นเคยอยู่ในอำนาจ
 อังกฤษมานานแล้ว โดยว่าอังกฤษที่มาว่ากับเราจะยอมลงว่า สุกแต่ใจ
 ราษฎรที่อยู่ในฝั่งนั้น เมื่อถามเข้าราษฎรก็เห็นจะสมัครข้างอังกฤษ จะไม่
 สมัครเปลี่ยนกอแวนแมนต์มาเป็นของไทย ด้วยเหตุนี้แลถึงจะได้ข้าม
 ไปก็เห็นจะไม่ตลอด แต่ว่าถ้าจะแบ่งเขตรแคนกันด้วยแม่น้ำดังนี้ ฉันรัก
 ให้เวียงเป็นข้อสัญญาวิเสศต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นที่กั้นวิวาทขาดหมาง แล้ว

(๑) ปเหลียนกอตาทจะเป็นที่ไหนดังคิดไม่เห็น เมืองปเหลียน
 ที่เคยขึ้นเมืองพิทลึงก็มีไต่ต่อแคนอังกฤษ บางทีจะเป็นตำบลกระเรียน
 แคนเมืองไทรต่อแคนปรอวินสเวเลศดี

ส่งออกไปขอสัญญาแก่กอลเนลพิศ ให้ยินยอมกันเสียให้เรียบร้อย
แล้วประกาศราษฎร และผู้รักษาเมืองกำนันจำบ้านทั้งสองฝ่ายให้รู้ชนย
ธรรมนิยมตามสัญญาใดจะเป็นดี โดยการจะไม่สำเร็จประสงค์ ถ้ามี
ช่องอันควรจะให้กึ่งสลุของเราในเมืองลอนดอนช่วยต่อว่าต่อกล่าวข้างก็ได้
ฉันใดก็ฉันนี้ที่เข้าครั้งหนึ่งก็ผิด เห็นว่ากอลเนลพิศเข้ามาว่าครั้น
ก็เพื่อจะให้โคกชาก ด้วยฝังตัวนักของแม่น้ำปากจันนั้นเป็นประสงค์
ซึ่งว่าขึ้นไปด้วยแนวเขาแลออกชื่อพระเจดีย์สามองค์นั้น ก็เป็นแต่พูด
ไปโดยการที่คนทกวันว่า ที่คอกไปเคียวมา แลแตกเป็นสองแนวสามแนว
ๆ ที่สำคัญ ๆ ที่รู้กันว่าแดนต่อแดนมาแต่ก่อน กอลเนลพิศก็ก็จะ
ไม่รู้ เพราะฉันนั้นการที่โตไปตามคำฉันว่านั้นชอยอยู่แล้ว
หนังสือที่คุณศรีสุริยวงษาให้นายพันถือขึ้นมาลงวัน ๗ ๗ ๗ คำ กับ

โกยของกฤษสองฉยซึ่งมากับ กีบร่างคำไทยที่ให้หลวงพิพิธภักก็ถือ
ขึ้นมา ฉันได้รับอ่านแล้ว หนังสือฉันเองที่ส่งลงไปศกรอนเอาแต่ที่ควรวิน
ก็ชอยอยู่แล้ว ฉันจะอยู่การเล็กน้อยวันหนึ่งสองวันแล้วก็จะกลับลงไป
กรงเทพ ฯ จะได้คิดเร่งให้ทำโรงช่างรัยให้ทันเดือน ๘ นางพระยา
ช่างเผือกมีอาการเป็นปรกติไม่ช่วยใช้ มีช่วยแต่ที่เลียข้อย & เล็บเข้ามาแต่
เค็ม เล็บเก่าถอดเล็บใหม่ขึ้นต้องแช่ยาอยู่ทุกวัน เล็บเก่าหลุดออกมา
เล็บหนึ่ง ศรีขาวคล้ายเขากระบือเผือก ไม่เหลือเหมือนเล็บช่าง
แต่พานจะเข้าชอกเพราะเป็นเล็บหน้า เพราะเล็บยังเจ็บอยู่ยังจับเชิง
ไม่ได้ แต่อาการก็ค่อยเชื่องกว่าแต่ก่อน ถึงช่างต่อไม่ได้เข้าไปอยู่

ในโรง ก็ยืนอยู่เป็นปรกติได้ ช่างนั้นแต่ก่อนที่เคยเที่ยวอยู่ใกล้บ้านคน
เคยเห็นคนใกล้ ๆ เอง ๆ ทั้งแต่ได้มาแล้วคนก็ล้อมดูแน่นไปยั้งคำ ๆ
จึงคืนคนเร็วไม่คืน (๑)

อนึ่งเมื่อก่อนฉันขึ้นมา ฉันได้ทูลไว้แก่กรมยวรวงศ์ว่าจะเอาเรือกล
ไฟรับเสด็จออกไปนมัสการพระมหาธาตุเมืองนครศรีธรรมราช ในปลาย
เดือนเจ็ดขึ้นเดือนแปด ได้มีหนังสือออกไปถึงพระยาวิจิตรสรไกร ให้
จัดการคอยรับอยู่แล้ว บัดนี้ฉันล้มไป การก็จวนอยู่แล้ว จะเป็นปกติท่าน
ไปโปรดจัตเรือมหาพิไชยเทพฤาเรืออื่นถวายท่านให้ทันใน ๒-๓ วัน
เพื่อว่าท่านจะได้เสด็จไปแล้วกลับมากใน ๑๐ วัน ให้ทันทรงผนวชเจ้านาย
ในวัน ๔ ๆ ๘ คำฤาวัน (อันก่อนเข้าพรรษา) ถ้าฉันยังไม่กลับลงไป
ก็จงให้มีใ้ใครคนหนึ่งไปกราบทูลท่านให้ทราบ นิตหมายให้ตกลงท่านจะ
เสด็จกับพระสงฆ์กรูป ข้าในกรมแลเสด็จก็คนก็เงินก็หมายให้ตกลงกัน
เสียบยงอาหารของขบของฉันอะไรจะต้องการ โปรดให้จัดแจกด้วย ขอรับ
ประทานข้าหลวงในกรมทะเลาใหม่เกเรเกเสไปตามเสด็จด้วย จะไปขอก
กล่าวแก่พระยาวิจิตรสรไกร ถ้าไม่มีอะไรขัดขวาง คิดอ่านให้ท่านได้
เสด็จกลับมาถึงกรุงเทพ ฯ ในข้างขึ้นเดือน ๘ แก่ ๆ ท่านก็จะไม่เสด็จ
เขื่อนแชาไปข้างไหนดอก นมัสการพระแล้วก็จะกลับมา

อนึ่งกรมวงษาฉันให้ลงไปเมื่อวานนี้ ไปคิดอ่านอย่างไรว่า
กระไรด้วยเรื่องพระอาการวังนำ ฉันก็ยังหาได้ฟังไม่ แต่คนต่าง ๆ
พากันว่าพระอาการครั้งนั้น เป็นเหตุสองอย่าง ๆ หนึ่ง ได้ยินว่า

(๑) นางพระยาคิวิโรจน์ช่างเผือกทวนี่ กล่าวกันว่าสิ่งงามไม่เคย
มีช่างเผือกทวนี่อนเสมอ ทั้งแต่ก่อนหรือภายหลังมา

ท่านประสงค์จะลงไปเมืองสิงคโปร์ จะไปเลี้ยงฝังเหินไม้ หย้งนำไปไม่
ออกห่างฝังเลย หากคนที่เคยมาคิดอ่าน ผู้ที่มาเลี้ยงฝังนั้นจะ
เลี้ยงฝังตั้งพระราชประสงค์แต่ในฝังเมืองข้างปากใต้ของเรา ก็ฝัง
เมืองข้างตรังگانปะหังแลเวียว หากผู้ที่รับแสรโศครอกในน้ำเป็นที่จะ
หลีกเหลียงนั้นไม่มี เพราะเขาไม่เคยเคียว ก็เพราะไม่ได้ตั้งประสงค์จึง
เลิกไป ครั้นจะว่ากลัวคลื่นลมก็จะเสียพระเกียรติยศไป ว่าไม่กล้าไม่
หารไม่สมฤกษ์มาแล้ว อย่างหนึ่งได้ยินว่าพวกอังกฤษ ที่นอกฤกษ์ในกรง
ไม่รู้ มาเคินเห็นให้ตั้งกงซูลไทยที่สิงคโปร์ใหม่เมื่อเวลาเสด็จไปที่นั่น
ครั้นมีผู้รบกวนดังนี้ ไม่ทรงไปได้ตั้งเขารบกวนก็เกรงจะเป็นที่เสียพระ
เกียรติยศ จึงต้องร้องขอ ที่กรุงเก่าได้ยินพวกกันในพวกเราให้การว่า
อย่างนี้ แต่ฉันว่ามาแก่พระยามณเฑียรบาล ว่าอาการที่เป็นที่น่า
กลัวน่าตกใจก็มีอยู่หลายประการ เหมือนอย่างขอมทำหนึ่ง ตั้ง
หอยหนึ่ง อามพุดปักหนึ่ง อาการอย่างนี้มีอาการอื่นนำเข้ามา
ก่อนแล้วตามมา ก็ควรเป็นที่ตกใจ ถ้าอาการอื่นไม่มีมาก่อน ใคร
หอยเขาก็ว่าเป็นหืด ใครทำขอมเขาก็ว่าเป็นลมข้างเป็นไข้ข้างมิใช่
ปลิว แพทย์หมอทั้งปวงเขาก็อาจจะเป็นหลักอาการ ก็โรคลม
ปักอย่างว่าฉันก็หาเคยเห็นไม่ ได้เคยภยจำได้แต่เจ้าพี่ไยท่านประศวร
ลักสองขี้แล้ว ภายหลังพระอาการมากลง เมื่อคราวฉันจะขึ้นมารับ
พระเสวตรสุวรรณา ฉันไปทูลลาท่านได้จับพระหัตถ์ท่านดู เหนลม

เดินไม่เสมอ เดิน ๆ ไปแล้วก็หยุด ๆ เดินอยู่ก็แรง ๆ อ่อน ๆ ฉัน
 ไขข้อไขใจแก่ผู้พยาบาล ว่าพระอาการเป็นอย่างนี้ แต่ครั้งนั้นท่านก็
 กลัวยกลายขึ้นมากอยู่หลายวัน ภายหลังมาประจวบหนังกง สิ้นพระ
 ชนม์พันวันก็ฉันไปเห็นประมาณสองเดือน จำได้เท่านี้ ผู้อื่นทัก ๆ
 อยู่ ได้ยินแต่เขาว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ
 ก่อนทรงพระประชวรก็เปน แลพระองค์เจ้าบุตรีก็เปนเนือง ๆ แต่ฉันไม่
 ได้เห็นเอง

จดหมายมาฉวัน ๓ ๆ ๗ คำ ขชวตฉศก ศักราช ๑๒๒๖

ฉบับที่ ๒๑

จดหมายถึงกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์

๕
บชวค พ.ศ. ๒๔๐๗

จดหมายมายังกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ หนังสือของเธอที่ลง
วัน ๓๑ & คำ ใต้มาถึงฉันเมื่อวัน ๓๑ & คำ อีกฉบับหนึ่งลงวัน ๑๑ & คำ
ใต้มาถึงฉันเมื่อวัน ๒๑ & คำ ใต้อ่านแล้วด้วยความยินดี ราชการบ้าน
เมืองในกรุงเทพ ฯ ก็สงบก็ไม่มีการสิ่งใด ความเรื่องฮ้างหัวไม้ข้าง
ขุนศรีทเธอฮ้างระนั้น มีเหตุลูกขึ้นน้อยหนึ่งให้ฉันต้องเอาใจใส่ ความที่
เธอฮ้างระไต้ ๆ เรียกเอามาคุยกับคนโทษที่คุมอยู่ ผู้คุมก็ปล่อยปละระวาง
กันไปเสียเกือบสิ้น แต่ฮ้างระเรียกตัวมาไต้หมดแล้ว แลให้ตำรวเขา
ฮ้างระต่อไป ก็ซัดพวกเพื่อนออกไปอีก ๖-๗ คน พวกนี้โห้หงกล้ำหาร
มากอยู่ ฉันสั่งให้เอาตัวคนคุกเสียแล้ว

จดหมายมาให้ทรายณวัน ๓๑ & คำ บชวคคคก

เกิดมดไพล่หลังมา ส่งอายุขัยมอบนายสอนพำมรดกรมพระนครบาล
ไว้ นายสอนพำมรดก็รับตัวเงินเกิดผู้หาผิดมิได้ไว้ การในกรมพระ
นครบาลก็ไม่ได้คิดว่าเงินเกิดผิดอะไร เมื่อจับทำประหลาดมาตงนั้นก็หา
มีใครว่าประการใดไม่ ฝ่ายราษฎรที่ถูกเจ็บเข้าชอกกันเป็นอันมากแต่มา
ได้ข้างมาไม่ได้ข้าง มีหัวหมันในกรมพระตำรวจเป็นหัวหน้าอยู่สองนาย
สามนาย ทำเรื่องราวมาขึ้นร้องฎีกาแก้ในหลวง เมื่อเดือนอ้ายข้างแรม
ที่หัวความเกิดแล้วเดือนเสศ กล่าวโทษออกข้อแต่หม่อมราชวงศ์กันกับ
นายจรุศรพระอินทรรักษาสองนาย ว่าคุมสมัครพรรคพวกไปประมาณ
๔๐ คนเสศไปทำการตั้งว่าแล้วนั้น แล้วพวกราษฎรที่ถูกเจ็บแลเสีย
ส่งของใต้เชิญนายอำเภอมาขึ้นสู่ขาคดแฉล แลทำคำกฎหมายตราสิน
สิ่งของหายไว้แล้วจึงได้ทำเรื่องราวมาขึ้นแก่พระยาเพชรชฎาฯ ว่ารับไม่ได้
ให้ไปเรียนแก่เจ้าพระยาบวรราชเกิด.

ครั้งนั้นเจ้าพระยาภูธราภัยยังไม่ไปไหน ยังเป็นเจ้าพระยาบวรราช
อยู่ คินเรื่องราวเสียว่าเป็นความในพระบรมราชวงษานวงษรัชชำระไม่ได้
ควยเหตุราษฎรสันตพวงจึงได้พร้อมใจกันทำเรื่องราวเข้ามาร้องแก้ในหลวง
เมื่อในหลวงได้ฟังเรื่องราวอย่างนี้ ก็ตามทางตรงที่ควร ควรจะต่อ
ว่าพระยาเพชรชฎา ควรจะต่อว่าเจ้าพระยาภูธราภัย ว่าความที่รับ
กันเป็นความฉกรรจ์ อย่างธรรมเนียมเก่าก็ให้มาฟ้องแก่กรมพระ
นครบาลเจ้ากระทรวงที่เกี่ยว ไม่ต้องฟ้องศาลหลวง ให้คดีขึ้นเสนอ

ลูกขุนปัญญาสั่งฟ้อง มิให้มีผู้เทียบพระธรรมนุญประทับตราศาล โดย
สมควรถึงความอนันต์นั้น เพราะกลัวว่าข้าไฉ่ไฉ่ ไปอ้ายผู้ร้ายจะหนี
ตัวเสีย กรมพระนครบาลเมื่อรู้ความดังนี้แล้ว ควรจะสืบสาวติดตาม
เอาตัวอ้ายผู้ร้ายให้ได้โดยเร็ว เพราะความเร่งรีบหาเป็นความวิเวกที่มี
สาเหตุไม่ คุณมความเป็นอันเห็นว่า 'พวกอ้ายผู้ร้ายคุมสมัครพรรคพวก
เข้าไปปล้นวัดแลกเปลี่ยนชุมนุมพึ่งเทศในโรงธรรมที่เคี้ยว กรมพระ
นครบาลควรระวังใจเร่งจับโดยมาก ก็ความเรื่องนี้ในหลวงคิดจะต่อว่า
เจ้าพระยาภูธราภัยอยู่ แต่คิดเห็นว่าถ้าจะต่อว่าท่าน ๆ ก็จะถูกไปต่าง ๆ
อย่างเช่นท่านเคยเพศทลมาแต่หลัง ก็เกียจคร้านที่จะฟังเพราะเคยฟัง
มานานแล้วไม่อัศจรรย์อะไรนัก จึงเอาแต่อนามาตักใจว่า ซึ่งราษฎร
ว่าได้ฟ้องพระยาเพชรชฎาแล้วก็ไม่รับ ฟ้องเจ้าพระยาภูธราภัยแล้วก็ไม่
รับนั้นก็เห็นจะจริง เพราะเห็นว่าความเร่งรีบเป็นความระวังใจของราษฎร
ซึ่งราษฎรช้ำอยู่ถึงเดือนเสด็จจึงได้มาร้องแก้ในหลวงนั้น ก็ถือเป็น
สำคัญให้รู้อยู่แล้ว จะต่อว่าไปก็ไม่ต้องการจะเป็นที่รำคาญใจท่านผู้ต้อง
คิดจะคอยไปต่าง ๆ แลรำคาญผู้ที่ฟังความนอกเรื่องเดิม.

อนึ่งก็อันมาจนเห็นว่าจีนเกิดเป็นผู้หาผิดมิได้ แลต้องจับด้วย
อาการอันฉกรรจ์ประหลาดกว่าที่เคยจับจีนมาแต่ก่อน คือเอาดาบสั้นสี่
สามเหลี่ยมเหมือนพระราชอาญาหลวง แลเอาดาบตัดหางเบียมัดมานาน
เป็นการแปลกอยู่ ถึงแต่ก่อนจีนเป็นผู้ร้ายเป็นพวกตัวเหี้ย ก็ปล้ำปลุก

มาทางหางเขย ไม่มีใครตัดหางเขยแล้วไม่มีใครสับเสียงแล้วจึงขมมา ก็แล
 จันทต้องจับคางนมผู้เอามาอายุคนนายสอนพธำมรงค์ไว้ ไม่ได้ว่าความต่อไป
 นายสอนพธำมรงค์รับตัวจันทไว้คางนมนี้ ก็เห็นจะเป็น(เพราะ)นายจรเป็น
 หลานเจ้า พระยาภูธราภียอยู่ในบ้านนั้นแลเป็นเหตุตลอดมา จนถึงพระยา
 เพชรชฎาวารัชชำระไม่ได้ แลว่าแนะนำให้ภรรยาเรียนท่านผู้ใหญ่ แลท่าน
 ผู้ใหญ่ก็ว่าความพระราชวงษานวงษชำระไม่ได้ เอาคำชาวขามมาพุกก็
 ชาวบ้านชาวเมือง ถอดเลือกได้ความเรื่องนั้นให้พ้นไปเสียจากหน้าบ้านนำ
 เรือนนั้น เป็นที่เห็นไปว่าวาคานานายจรนั้นจะเป็นเหตุ ก็ว่าถึงพระราชวงษา
 นวงษชำระไม่ได้ โดยจะชำระไม่ได้ การที่รินพันแทงกันเป็นความ
 ใหญ่ กรมพระนครบาลเป็นเจ้ากระทรวงควรจะนำความขึ้นทูลฉลอง ไม่
 ควรจะเลือกใส่ผู้ร้องให้ไปเสียให้พ้น การที่เป็นคางนมก็เป็นสิ่งไปว่า
 เป็นตัววาคานานายจร จึงเกิดจากร้านเพื่อจะต่อว่าไต่ถาม ก็ความ
 พระราชวงษานวงษชำระไม่ได้คานนี้ พิเคราะห์ไปเป็นอันทำลายล้าง
 ยศศักดิ์แผ่นดินนี้ ก็เหมือนเมืองไทยไม่มีเจ้านายที่เป็นเชื้อสายสืบ
 ราชตระกูลครอบครองอาณาจักรโดยยุติธรรมเที่ยงแท้ดังนี้เลย เหมือน
 เอาอายุผู้ร้ายอายุหัวชะโมยอายุคนเช่นแข่งขันที่ใครฆ่าใครฟันไม่ได้แล้ว
 มายกให้เป็นเจ้า เพราะความกลัวตัวต้องยอมเป็นข่าเป็นขามัน ฟัน้อง
 ลูกหลานกระแสนกระสายของเจ้าชะโมยไปเที่ยวคุมเหง ใครก็คุมเหงได้
 ไม่มีใครกล้าว่ากล่าวฟ้องร้อง ถึงจะมีผู้มาฟ้องก็ไม่มีใครว่ากล่าว
 ให้ได้ ก็เมื่อผู้ใดว่าอย่างนี้ ว่าความพระราชวงษานวงษชำระไม่ได้

ชำระไม้ไผ่กันนั้น ก็เป็นอันลบล้างเกียรติยศแผ่นดินทำให้เป็นเหมือน
 อาณาจักรโจร ไม่เชิดชูเกียรติยศแผ่นดินที่ตั้งอยู่ในยุคธรรม สืบเชื้อวงศ์
 เป็นเจ้าเป็นนายมาหลายชั่วคนดังนี้เลย.

ในวันเมื่อพวกนั้นยื่นฟ้องร้องฎีกาคงนี้ มหาตเลกบ่าง ตำรวจบ่าง
 ซึ่งไต่อยู่ที่นั่น ก็ว่ากันขึ้นว่าพวกนี้เก่งมากซอเสียงเล่าฎีกาออกไป ด้วย
 เหตุนี้ในหลวงจึงได้มอบความเรื่องนั้นให้กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ แล
 พระยาอภัยนริศรวิกรมไปเกาะพวกหม่อมเจ้าแลหม่อมราชวงษมาชำระ
 แต่ที่นายจรแคลงว่าจะชักขวางอยู่ ตระลาการจะไปเอาตัวไม้ใครได้
 ในหลวงจึงได้ไปว่ากล่าวแก่พวกบุตรหลานเจ้าพระยาภูธราภัยที่อยู่ในวัง
 ให้ไปกราบเรียนตักเตือนให้สังคายนายจรว่านาย ท่านก็สังคายนายจรได้
 มาในวันนั้น ได้มอบความให้กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์กับพระยา
 อภัยนริศรวิกรมชำระ ก็ได้ความเป็นสัจธรรมฟ้องของราษฎรทุก
 ประการ จะมีเหตุต่อสู้ราษฎรได้ก็หาไม่ ใจความว่า อ้ายคันทน์บุตร
 หม่อมเจ้าโสวัณเป็นคนเหตเคิม อ้ายคันทน์ไปมีภรรยาอยู่บางพรหม รู้ว่า
 ท้าวแก้วมีมหาชาติ อ้ายคันทน์ลงเรือมารับพวกเพื่อนคืออ้ายจรอ้ายโมรา
 อ้ายมณีอ้ายฉาย พวกเพื่อนรุกรันมาไปด้วยมาก เรือลำเดียวไม่พอ
 อ้ายจรจึงแย่งพายมเรือไปอีกลำหนึ่ง ไปถึงวัดชีปะขาวแย่งเงินผู้มั่งชื้อได้
 ซอสุราเลี้ยงกันแล้วจึงพากันไป ทำวุ่นวายทั่วแก้วดังว่าแล้ว ๆ

พระวินัยกิจการเดี่ยว เป็นพระราชาคณะอยู่ในวัดราชฎาภิฐานคคลอง
 บางพรหม ท่านเล่าแก่ในหลวงว่า สอนตำบลดคลองนั้นแต่ก่อนไม่สู้

ครั้นมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้วชำระไต่ถามกันออกไป จึงได้ความว่าในวัง
 พวกที่ไว้ตัวเป็นผู้ชายนุ่งพิกยาวห่มขาวม้าหัวผมแสกทำเก้งกำอายนั้น
 เปลี่ยนชื่อเรียกกันว่า สวัสดิ์รายหนึ่ง โมรารายหนึ่ง จรยั้งกำจรยั้ง
 รายหนึ่ง แลน่านำชื่อเรียกกันว่าพ่อยั้งว่าคุณยั้ง มีผู้รู้เห็นเป็นอันมาก
 ทั้งผู้ใหญ่แลเล็ก มาสามขบสี่แล้ว พวกนั้นครั้นเอามาซักไซ้ไต่ถามว่า
 ชื่อเหล่านี้ใครมาแต่ไหน เป็นที่สงสัยว่าหอมชื่อผู้ชายเอามาเรียกชื่อ
 เพราะชื่อสามอย่างนี้ โดยพินอย่างไทยชื่อผู้หญิงไม่ว่าใครมี เหมือนชื่อว่า
 เสือ ว่าช้าง ว่าถึก ว่าเถื่อน ว่าเพชร ว่าอ้าว มีแต่ชื่อผู้ชาย ชื่อผู้หญิงจะ
 มีบ้างอย่างผู้ใหญ่เล่ามาว่าเจ้าจอมข้างพระพลึงเจ้าฟ้าคอกมเคือ ท่าน
 ผู้หญิงข้างภรรยาพระเทพวรชนอ่อน ซึ่งเป็นยายพระณรงค์วิจิต แล
 คุณเสื่อซึ่งมีชื่อเดิมว่าแวน แต่เจ้านายเล็ก ๆ กลัวเรียกว่ายายเสื่อ
 คนก็พลอยเรียกเพอจะไม่ให้ถูกชื่อเดิมนั้น ท่านนั้นก็เป็นอย่างไม่ได้
 แลชื่อเช่นนั้นเป็นชื่อผู้ชายไม่เป็นชื่อผู้หญิงอันใด ชื่อสวัสดิ์ชื่อโมรา
 ชื่อจรสามชื่อนี้ โดยจะค้นในขานูชีเขยหวัคผู้หญิงสามแผ่นดินสี่แผ่นดิน
 ก็พบแต่ชื่อหลานหญิงหอมไกรสร เป็นบุตรหอมสิงหราคคนหนึ่ง
 มีตัวอยู่ในวังนั้นทุกวัน ชื่อนั้นชื่อมาแต่เดิม ก็ฉิมโมราอีกชื่อหนึ่งใน
 ขานูชีเก่าได้ ยินว่าฉิมคนนั้นบิดาชื่อโมราจึงเรียกตามชื่อบิดา นอกจาก
 สามชื่อนี้ก็ไม่มีในชื่อผู้หญิง ตั้งแต่พระองค์เจ้าหอมเจ้าลงไปจนโชน
 แลไพร่หลวง ถ้าจะระบุชื่อผู้ชาย มีมากกว่ามากทั้งตายแล้วแลยัง
 อย่างกรมสวัสดิ์สุวิงษ์ พระองค์เจ้าสวัสดิ์ประวัติในลูกเธอชายขบค้น

หม่อมเจ้าสวัสดิ์ในกรมพระเชษาศิคร หม่อมเจ้าสวัสดิ์ในพระองค์เจ้า
 เนียม หม่อมสวัสดิ์บุตรหม่อมเจ้าเสศในกรมหลวงเสนีบริรักษ์วังหลัง
 คนนี้เป็นที่สงสัยว่า จะเป็นเจ้าของชื่อเพราะคนเรียกว่าคุณสวัสดิ์ ทั่ว
 ก็ยังอยู่เป็นคนหนึ่งอายุ ๓๐ ลงมาแล้วก็เห็นจะเป็นคนเก่งกำออยู่ข้าง จึง
 ถูกฟันถูกตบหนึ่ง เมื่อครั้งศพหม่อมเจ้าทินกร คนนอกนั้นเป็นผู้ที่ ๆ
 ก็มีชื่อ เหมือนอย่างพระยาสุรเสนาสวัสดิ์ จมื่นมณฑลพิทักษ์สวัสดิ์
 ก็มีข้าง จงว่าชื่อในตำแหน่งแล้ว มีตั้งแต่พระยาลงไปจนหมื่นพันนาย
 พระยาสวัสดิ์วารี พระสวัสดิ์สุนทรภักย์ หลวงสวัสดิ์โกษา ขุนสวัสดิ์
 โภคา หมื่นสวัสดิ์อิโร ๆ พันสวัสดิ์อิโร ๆ นายสวัสดิ์ภักดิ์ นายเวร
 ตำรวจ นายเวรกรมวัง นายเวรสนม เซงแซ่ไปแต่ในผู้ชาย ใน
 ผู้หญิงไม่มีเลย

โมราชื่อถึงเป็นชื่อของพลอยของแก้ว ก็เห็นชัดว่าเป็นชื่อผู้ชาย
 ในพลอยในแก้วทั้งหลายกลางสิ่งผู้หญิงก็ชื่อชุ่ม อย่างทับทิมแลมรกต
 นิลชื่อทั้งหญิงทั้งชายแลมุกดาเป็นชื่อหญิงแขกมีข้าง แต่เพชรแลวิเชียร
 ขยไพฑูริย์โกเมนถึงเป็นชื่อเจ้านายมีมาก ก็มีแต่ชื่อผู้ชายไม่มีผู้หญิง
 โมราก็เข้าพวกเพชรมีแต่ชื่อผู้ชาย เมื่อจะนึกตัวไปเดยวันก็จะหาได้
 หลายคนอยู่ หม่อมเจ้าโมราในกรมหมื่นไกรสรวิจิตรตายแล้ว หม่อม
 เจ้าโมราในกรมหมื่นอลงกตก็ปริชา ทั่วยังอยู่ทำราชการอยู่ไม่เป็นที่
 สงสัย คนอื่นนอกจากอ้ายหม่อมโมรายศรหม่อมเจ้าเล็กในกรมหมื่น
 นราเทเวศร์ซึ่งเป็นโทษหัวไม้ครั้งแล้ว จะมีผู้อื่นถามชื่อนาน่าว่าพ่อ

ว่าคุณแลออกชื่อเล่าภาโต่งคังมากก็ไม่มี เพราะฉนั้นอายโมวาคนหนุ่ม
คนนี้เป็นที่สงสัยว่าชื่อจะไหลเข้ามาในวังอยู่

ว่าด้วยชื่อภรรยา นั้นมีอักษรอนันาน่าว่าคณเฑาะวแต่กรมอมเรนทร
ผู้เคียว แต่มีชื่อนาน่าชุม คือพระองค์เจ้าจรวในพระบรมราชวัง ก่อน
หม่อมเจ้าจรวหลายแห่ง แลพระณรงควิชีวิตแลนายจรวบุตรหลวงวิสุท

โยธามาตยกหลาย หลานเจ้าพระยามุขมนตรีแลอื่น ๆ แต่ว่าไม่เป็นที่
สงสัย ก็ที่ชื่อจะไหลเข้ามาในวังจนถูกตัวสำคัญ คือคนที่เขาเลื่องชื่อ
ภวานาม เป็นที่สงสัยมากก็แต่อายจรวหัวไม้คั่นแล เพราะชื่อมัน

โต่งคังอยู่ในราชฎฎาติพี่น้องมันอยู่ในวังก็มาก บ้านก็ตรงคำมฟาก
บ่าวไพร่คนข้างในข้างนาก็เข้าออกอยู่เสมอ ใครเขาชวนมาเป็นชื่อ
ฉายาก็เหมือนอายมาหม่อไป เป็นที่สงสัยอยู่ แลพวกที่ต่งชื่อกัน

เขามาซักขำระถามว่าชื่อเหล่านี้ใดมาแต่ไหน ใครเขาช้ออายหัวไม้อาย
คนที่เขาเล่าภามาพูดให้หอมจึงเขาช้อเขามาช้อ ก็พากันปฏิเสธเสียว่า
ไม่ได้ยินใครมาเล่าบอก เป็นแต่ได้อ่านในหนังสืออ่านต่าง ๆ ชอยใจ

ช้อคนที่อยู่ในหนังสืออ่านก็เอามาเรียกกันเล่น ก็คำให้การเช่นนี้จะ
เห็นจริงก็วยไม่ได้ ก็ที่มันพอใจเป็นอายเหล่านั้น มันลงใจเห็นเป็น
หนึ่งว่าถ้าจะรับออกมา ว่าหอมช้ออายหัวไม้เหล่านั้นแล้วจึงเอามาเรียก

กัน ก็เห็นว่าเป็นอันแสดงอย่างใหญ่ โทษที่ฉนั้นก็คงจะต้องแลจะอัย
อายชายหน้ามันไปไม่รู้หาย ว่าหอมอายผู้ชายเป็นความไม่ดี ถึงจะ
ถูกที่เขย่น & ที่ถามสักกรอัยที่ ยินคำอยู่ว่าไม่ได้ยินช้ออายเหล่านั้น ตักว่า

แต่ผู้รับฟังจะให้พลอยเห็นไปตามคำให้การไม่ได้ เหมือนอย่างรูปเขียน
 ในระเบียบวัดพระแก้วแห่งหนึ่ง เขียนเป็นคนอันคำสี่สะล้าน และมีบัว
 ถัดขอซึกหัวเขี้ยวแยกตามมา ผู้เขียนรูปนั้นจะเถียงว่าไม่ได้ตั้งใจว่าจะ
 เขียนรูปนายตราทิศ(๑)คอก เป็นแต่เขียนไปก็ถูกเข้าเอง ว่าไม่ได้ไม่มี
 ใครเชื่อ รูปเขียนต่าง ๆ เช่น ๆ มีอยู่เป็นหลายแห่ง เอาคำหั้นนั้น ๆ
 กิริยานั้น ๆ ของคนเคียงข้างสองคนข้าง ที่มีคั่นด้วยกันเดินด้วยกัน
 มาเขียนลงไว้ในฉากแลฝาผนัง จะเถียงว่าไม่ได้เขียนหมายผู้หนึ่ง ๆ
 เป็นแต่เขียนโดน ๆ ไปไม่แกล้งจะเพาะเชื่อไม่ได้ ถึงในเรื่องนี้ก็เหมือน
 กัน คั้งขึ้นสองข้อสามข้อก็เพาะไปถูกในข้อพวกนี้ที่เขาเล่าเขาฤใน
 คนที่เทียบอยู่ด้วยกัน ครั้นชำระสืบสาวไปก็ไต่ความอยู่แห่งหนึ่งว่าเจ้าของ
 ลครในวัง ออกไปเที่ยวเล่นข้างนอก พวกอ้ายโมรามาคุทำเกะกะจะก่อ
 วิวาท เจ้าของลครกลัวภัยจึงเข้าไปหาอ้ายโมร่าอ้อนวอนว่า คุณได้
 ไปรดด้วยช่วยระวังอย่าให้มีวิวาท อ้ายโมร่าอ้ายมณจึงอ้อนน้อมเข้าไปที่
 เจ้าของลครว่า ตัวไม่มีที่พึ่งจะถวายตัวเป็นข้า ลครไปเล่นที่ไหนจะตาม
 ไปช่วยรักษาไม่ให้มีวิวาท แต่ขอเงินครวระแปดสลึงสามบาทจึงจะ
 ช่วยได้ ครั้นให้เงินไปแล้วมันเอาเงินไปซื้อเล่ากินเมาเข้า ก็ก่อวิวาท
 รุนวายในวันนั้นเอง แต่มันเถียงว่ามันเป็นผู้ห้าม เจ้าของลครก็ยังไม่
 นิยถ้อมมันว่ามันเป็นพวกพ้อง จะไปเล่นลครที่ไหนก็ยังไม่ไปบอกให้มันไป

(๑) ข้อนี้เขียนที่พระศรีวิโรจน์ ตำแหน่งนายตราในกรมพระ
 คลังมหาสมยัติ ครองรัชกาลที่ ๓ เป็นนายอากรขอนแก่น

ช่วยรวิระไว้อยู่ แต่พวกเจ้าของลครนั้น ความครั้นจะเกี่ยวของพิวพัน
 กับผู้ทรงเอาช้ออ้ายเหล่านี้นมาช้ออีกทำไม ถึงกระนั้นคงเป็นที่สงสัย
 ว่าพวกนพวกหนึ่งแล้ว เป็นพวกเอาช้ออ้ายเหล่านี้นมาช้อแซมเซยเซียดชุก
 บัญยอคุณในวังนให้เซงแซ่ไป แต่ในหลวงวิตกอยู่ทีตรงอ้ายจวนนมาก
 เพราะอ้ายวรพชายอ้ายจวกก็ไปสมคยกับพวกวังกรมวงษา ขนกำแพง
 วังเข้าไปทำชู้กับอ้อมโหรีกรมวงษา มีแม่สื่อแม่เห็นเกินถึงกัน ความ
 ทั้งยวงนนั้นแจ้อยแก่กรมวงษาแล้ว ก็เมื่อเป็นคิงน กรมวงษาเป็นผู้แก่
 เล้าชราโรคโภยมาก ถึงคัวเป็นหมอกก็ย้อท้อถึงความสูญไปไม่ว่าอะไร
 แก้อ้ายวรได้ ก็อ้ายจวเป็นน้องอ้ายวร อาย ๒๒ ขนหนุ่มรุ่นราวคราวกับ
 คนทีเอาช้ออ้ายจวมาช้อ แลมีคนเป็นอินมากทีสงสัย ว่าจะเป็นแม่สื่ออยู่
 ในวังแลเข้าออกในวังเสมอเป็นนิตยนิยตัวไม่วัน อ้ายจวเล้าก็ว่าเวียน
 เป็นคนมีวิชาความรู้ สักแซงขาทั้งสองข้างเป็นรูปเสื่อสา่งข้างราชสีห
 กลวิจะมีผู้นับถือว่าเป็นคนดี เช่นอ้ายขบถบดินทิตสองคนเข้าวังนำครั่ง
 แผ่นคินพระบาทสมเด็จพระพทยอศฟ้าจุฬาโลก เพราะทีผูกพันรักใคร่กับ
 อีเจ้าจอมภู่สีดาทีเป็นหญิงเลื่องช้อภษาว่ารูปร่างามในครั้งนนั้น จนอ้ายเอียง
 มารท้อเจ้าจอมภู่แต่ตั้งตัวอ้ายสองคนปลอมเป็นผู้หญิงเข้าไปในพระขวรราช
 วัง แล้วยกค่านทำร้ายกรมพระราชวังในครั้งนั้น ใจอ้ายคี่เมาหิวไม่ตื่น
 ความรู้วิชาอย่างน ถึงคนคี่ก็เหมือนคนขี้ จะไว้จิตรวางใจมันก็ไม่ได้
 อ้ายจวอ้ายวรสอง คนพน้องขคินก็พงพิงอิง ไบบุญนบเนื่องในตระกูลท่านผู้
 หลักผู้ใหญ่ เมื่อคุมสมัคพรรคพวกไปทำมุ่นวายท่วตักแก้วขางขุนศรี

เหมือนผู้ร้ายปล้นโดยรูปความดั่งกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ชำระได้เป็น
 สัตย์นั้น ก็เป็นความฉกรรจ์โง่งแก่กล้ามิใช่เบา ราษฎรถูกคุมเหงมิ
 ขาดแปลเป็นอันมาก จะหาที่พึ่งในโรงศาลแลท่านผู้หลักผู้ใหญ่ก็ไม่ได้
 ถึงเดือนเสด็จจึงเข้ามาร้องแก้ในหลวง ก็ซึ่งกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์
 ชำระได้ความจริงมา ไม่ย่นย่อท้อไปอย่างกรมหลวงวงษานั้น ก็เป็น
 ความชอบของกรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์อยู่นักหนาแล้ว ก็ครั้งนั้นเมื่อ
 เกิดความขำในชั้นจะเรียกเอาตัวอัยจรมาชำระก็ไม่ได้ตัว แต่ผู้คุม
 ที่ซึ่งอัยจรวัว ได้ว่าบิดาอัยจรมารับประกันตัวอัยจระไป ๆ ได้ตัวมา
 แต่ข้าน การเป็นดั่งนี้ก็เป็นที่ว่าถึงอัยจระจะส่งไปให้จำไว้ณคุก ก็
 จะไม่อยู่ในคุกได้สักวัน ก็คงจะมีผู้รับประกันให้ไปอยู่บ้าน การเป็นดั่งนี้
 ในหลวงคนทั้งปวงก็รู้ว่าแก่ชรามากกว่ากรมวงษาถึงสี่ คนก็ถือว่า
 สุขผอมโรคโง่โยมมาก ไม่ได้เป็นมดเป็นหมอย่างกรมวงษา แลไม่ได้
 หาแพทย์หมอมือเป็นคนดีมีวิชาอยู่ประจำของสำหรับวังรักษาตัวเป็นนิตย
 จะคิดรวังรักษาตัวไปให้พ้นโทษแต่อัยคนพาลเช่นนั้น คิดไปก็เห็นเป็น
 อันยาก เพราะตัวคนเดียว

* * *

ว่ามานี้เหลือหน่อยเกินหน่อยขอรับประทานโทษจงโปรดคิดอ่านมา
 จะควรทำอย่างไรในความเรื่องนั้น

ในหนังสือหลวงสยามานุเคราะห์ที่ขอกมาว่าการจับจ่ายเลี้ยงพวกไทย
ที่เมืองวางกั๋งกอลแลนเดอเสีย สั้งให้เอาเงินของเขาจ่ายให้ แต่ที่ค่าโดย
สารเรือไฟนั้นได้ถามกอลแลนเดอประอนเจ้าของเรือไฟว่าจะให้ใช้เงินเท่า เขา
ว่าไม่รู้ว่าจะสักแต่กอลแลนเดอฝักเมืองเมอลเมียน หลวงสยามานุเคราะห์ว่า
ถ้ากอลแลนเดอฝักไม่ใช้ให้หลวงสยามานุเคราะห์ก็จะเอาเงินในราย ๒๐๐๐
รูบเยแล ๓๐๐ เหยียนซึ่งเขอมอบให้ไว้จ่ายไป ได้ความแต่เท่านี้ ข้าว่า
เป็นสั้น ๆ จงคิดดูให้ถี่ อย่าทำหันทำสินให้รุ่ง ๆ รัง ๆ ไปหลายแห่ง
หลายตำบลนัก เมื่อการจับจ่ายมากเงินที่หลวงสยามานุเคราะห์ไม่พอ
ก็ให้เขาทังเบิกมาเติม

การที่พูดด้วยแบ่งเขตแดนนั้น คงจะต้องชักลงตามการที่เคย
มาก่อน หลวงสยามานุเคราะห์นั้น กอลแลนเดอฝักมีหนังสือเข้ามาใน
กรุงเทพฯ ๆ แต่ก่อนเธอออกไป ว่าขอเสียอย่าให้ตั้งให้อ่านาแก่หลวง
สยามานุเคราะห์เป็นผู้รับสั่งไปปลุกษาแบ่งเขตแดน ขอให้ตั้งขุนนาง
ไทยแท้่ออกไปเป็นผู้รับสั่ง ในการเรื่องนี้ถ้าจะชักกอลแลนเดอฝักเข้า
ว่าทำไมไม่ให้ตั้งหลวงสยามานุเคราะห์เป็นผู้รับสั่งฝ่ายไทยไปช่วยคิดอ่าน
แบ่งเขตแดน เขาคงจะว่าเพราะหลวงสยามานุเคราะห์เป็นอังกฤษด้วย
กัน ถ้ามาปลุกษากับอังกฤษที่ผู้รับใช้เขามา แบ่งขึ้นเขตแดนแล้ว
ก็จะเป็นที่ให้เห็นไปว่า อังกฤษมาพ้อยุงไทยให้เชื่อถือ หลวงสยามา
นุเคราะห์เป็นอังกฤษด้วยกัน ตั้งไปเป็นผู้รับสั่งแล้วไปคิดอ่านลั้มกัน

เกียจกันเอาเขตรแดนของไทยไปเป็นของอังกฤษเสียมาก จะเป็นที่สงสัย
 ไปในภายหน้า ถ้าผู้รับสั่งฝ่ายไทยเป็นไทยแท้ ทั้งผู้รับใช้ฝ่ายอังกฤษเป็น
 อังกฤษมาแข่งขันเขตรแดนกันแล้ว จึงจะเป็นที่เชื่อถือได้โดยแท้ ด้วย
 เหตุนี้จึงได้ห้ามมาว่าอย่าให้หลวงสยามานเคราะห์เป็นผู้รับสั่ง เขาคง
 จะว่าอย่างนี้ แต่ทว่าหลวงสยามานเคราะห์ได้ฟังเรื่องนี้ ก็ไต่ช่องไต่ที่
 พุกยกตัวเป็นคนดี เอาความชอบข้างไทยมากที่เคี้ยว ว่ามาแก้ข่าวว่า
 หลวงสยามานเคราะห์เป็นพวกไทยแท้ มาแต่ครั้งไทยไปเมืองลอนดอน
 กอลอแนลพีศรีว่าสวามีภักดีจึงรักภักดี ชื่อสัตย์ต่อไทยจริง ๆ นี้
 แล้วเป็นผู้รู้เท่าทันอธิบายไต่ข้างอังกฤษ ผู้รับขังอังกฤษจะมาขู่เขน
 ให้อยอมเขตรแดนฝ่ายไทยไปมากก็จะไม่กลัว และขยับฝ่ายไทยไม่ให้
 เสียเปรียบ จึงว่ากันหลวงสยามานเคราะห์เสียให้ห่าง เพื่อพวกตัวจะ
 ได้มาขู่เขนฤาหลอกลวงข้าหลวงฝ่ายไทยแท้ให้กลัว แล้วจะได้ไปกัน
 เอาเขตรแดนที่มีผลประโยชน์ฝ่ายไทยไปเสียให้มาก การซึ่งหลวง
 สยามานเคราะห์พุดกันนี้จริง แต่ตัวข้ากับเสนาบดีก็ไม่มีความรังเกียจ
 สงสัยในเธอแลข้าหลวงฝ่ายไทยว่าจะเป็นดังหลวงสยามานเคราะห์ว่า
 นั้น ถึงฝ่ายไทยก็ไม่ได้คิดว่าจะเอาหลวงสยามานเคราะห์มาเป็นผู้รับสั่ง
 ไปว่ากล่าวแข่งขันเขตรแดนอะไรคอก ไม่ได้ไว้ใจหลวงสยามานเคราะห์
 คงเห็นว่าเขาเป็นอังกฤษด้วยกัน แลการที่ว่าแข่งขันเขตรแดนเจรจาที่
 พระเจ้ายี่สามองค์ คงบอกเข้ามาเมื่อข้างขึ้นเดือนสามนั้นก็เป็นที่ชอบ
 ใจอยู่แล้ว หนังสือของเธอที่มาถึงคุณศรีสุริยวงษ์ ท่านบอกข่าวว่าท่านได้

รัชแล้วแต่วัน ๒ ๆ ๕ คำเป็นวันแรกเรือกลไฟมาถึง ท่านเล่าความมาให้ข้า
 พงแต่เมื่อเวลาท่านมาขึ้นโต๊ะที่ศาลาพระมหาปราสาทวันนั้น ในกรุงเทพฯ ฯ
 ยศท่านทั้งปวงผู้ใหญ่ผู้ชั้นก็อยู่ตักกันคืออยู่ด้วยกันหมด เกือบสิบชวค
 ฉศกนี้ การโกนจุกมากนั้ก็หลายแห่งหลายหน วันไรคนรู้ว่าเป้นวันที่กั
 มีโกนจุกมาก แต่ข้าไ้รับของเลือนแล้วให้เงินไปช่วยมากมายหลายราย
 สิ้นเงินสัก ๒๐ ซึ่งเสศในเคือนั้นเคือนเคียว ในกรุงเทพฯ ฯ ตั้งแต่ยก
 เข้าไม่ให้ไปขายต่างประเทศก็มีเข้าซื้อขายกันอยู่เสมอ แต่ราคาเข้า
 ก็ยังคงแพงอยู่ คล้ายกับเวลาเมื่อเธอยังไม่ได้ไป เข้าสารคงขาย
 กัน (ถังละ) ๕ สลึงเสศอยู่อย่างก่อน แต่ฝนยังแล้งนั้ก็ ฝนชะลาก็ไม่มี
 อากาศไม่เป้นเมฆกัอันเลย เป้นแต่มีว ๆ คลุ้ม ๆ เป้นหมอกเป้นควัน
 ไป โทษอากาศที่แล้งยังไม้หาย ได้ข่าวมาแต่เมืองสิงคไปรู้ว่าความไ้
 ลงวากมีชมอยู่สองสามวัน คนไฟว ๆ ตายมากเมื่อข้างขึ้นเคือน ๔ แต่
 เคือนกว่าเหือกไปแล้ว

จกหมายมาณวัน ๕ ๆ ๕ คำขลุ่ยยังเป้นฉศก

ฉบับที่ ๒๔

พระราชหัตถเลขาถึงองค์พระราชาในยไกรแก้วฟ้า

ขลุ่ย พ.ศ. ๒๔๐๘

จดหมายมายังองค์พระราชาในยไกรแก้วฟ้า เมื่อวันที่ ๒๗๖ ค่ำ
 เธอเข้ามาลาไม่พบข้าพเจ้านั้น เปนเพราะท่านขุนนางกับข้าพเจ้าไม่ได้
 นึกหมายกัน แลท่านขุนนางมีราชการข้างบกข้างคอนก็ไม่รู้ธรรมเนียม
 เรือกลไฟ แลกำหนดที่เรือรบเขาจะกลับไปเวลาใดวันใดก็ไม่รู้ทั้ง
 นั้น ที่จริงนับแต่คืนวัน ๑๖๖ ค่ำ ข้าพเจ้าแน่ใจว่าเธอคงจะเข้า
 มาลา จึงไต่หาฝ้านุ่งห่มสิ่งของเตรียมไว้พร้อมอยู่ข้างใน ค้วยนึก
 ว่าเธอมาลาเมื่อใดก็จะเรียกเธอออกมาให้ จะไม่ให้เจ้าพนักงานคลัง
 วิเศษมาขึ้นเหมือนกับของพระราชทานพวกลาวแลอื่น ๆ ข้าพเจ้า
 สังเกตว่าของที่ให้เจ้านายฝ่ายเขมรเคยอย่างนี้ ค่ำพระยาพระเขมรจึง
 ให้คลังวิเศษขนมาแจกตามอย่างที่เคยมา มาก เมื่อข้าพเจ้าจัดไว้แล้ว
 ก็หายออกแก่ขุนนางไม่ ครั้นมาเมื่อวันที่ ๒๗๖ ค่ำ ข้าพเจ้ามีที่ไปเฝ้า
 ศพท้าวอินสวริยาที่ป่าช้าวัดอรุณ ครั้นไปถึงท้องพระโรงอมรินทรวินิจฉัย
 ก็ปะพยุหะปะฝนไปยังไม่ได้ ต้องรออยู่ตั้งหนึ่งแล้ว ครั้นพยุหะสงบ
 ฝนห่างลง ข้าพเจ้าลงไปท่าราชวรดิฐ ฝนตกหนักลงมา ต้อง
 คิดฝนอยู่ทันนึ่งหนึ่ง ประมาณเวลาโมงเสก ค่ำฝนหายแล้วจึงไต่
 ไป ครั้นกลับมากลางค่ำ ก็มาแจกผลกัปปฤกษ์แลผลผลลากที่ไต่

มาแต่การศพนั้น อยู่จนเวลาสองทุ่มเสศ แล้วก็นอนหลับไป คั้น
 ต่อเวลาเจ็ดทุ่มเสศ ลูกซนกินเข้าแล้ว จึงได้ออกขุนนาง พยเจ้าพระยา
 ภูธราภัย พระยาศรีสังหเทพ จึงแจ้งความว่าเธอหากอกไม้รูปเทียรเข้า
 มาจะลาข้าพเจ้าก่อนเวลานั้นไปสักครู่หนึ่ง แต่ท่านขุนนางทั้งสองเห็นว่า
 เป็นกลางคืน พนักงานคลังวิเสศก็ไม่ได้เข้ามา ของที่พนักงานจัด
 ไว้จะให้เธออย่างไรรู้ยังไม่รู้ว่าจะไปเรียกไม่
 ไปได้จะมีควมผิดขึ้น จึงนึกว่าให้เธอเข้ามาลาค่ำวัน ๓ ๕ ๖ ค่ำ ข้าพเจ้า
 จึงบอกแก่ท่านว่าของซึ่งจะให้เธอนั้น ข้าพเจ้าได้จัดไว้พร้อมแล้วข้างใน
 ตั้งใจว่าเธอมาลาเมื่อไร จะให้แก่เธอเมื่อนั้น จึงไม่ได้ส่งคลังวิเสศ
 ให้มารับ แต่พวกพระยาพระเขมรที่ติดตามเธอไปนั้น ข้าพเจ้าก็หาได้
 คิกกะเองไม่ เพราะแต่ก่อนมาเคยเป็นหน้าที่เจ้าฟ้ามหามาลาจัด เจ้า
 ฟ้ามหามาลาก็ไม่อยู่ไปตามข้างลำค้ำอยู่ในป่า แต่ของซึ่งข้าพเจ้าจัด
 นั้น ข้าพเจ้าจะมอบให้พระยาศรีสังหเทพคุณมาให้เธอ เจ้าพระยาภูธราภัย
 ว่าไต่คนค้หมายไว้กับเธอแน่นอนแล้ว ว่าวัน ๓ ๕ ๖ ค่ำข้างเช้าจะเข้ามา
 ลาข้าพเจ้าจึงได้คอยอยู่ ครั้นเวลาบ่ายวัน ๓ ๕ ๖ ค่ำนั้น กงสุล
 ฝรั่งเศสให้หลวงอุปเทศทวยหารเอาจดหมายมาให้ข้าพเจ้า กล่าวโทษ
 เจ้าพระยาภูธราภัย แลพระยาศรีสังหเทพ ว่าเธอมีความจงรักภักดีต่อ
 ข้าพเจ้า หากอกไม้รูปเทียรมาลาตามอย่างตามธรรมเนียมไทย แต่
 เจ้าพระยาภูธราภัย แลพระยาศรีสังหเทพโกรธแค้นจึงสั่งเธอ ว่าไปกับ
 ฝรั่งเศสเสียก็ยกกันเสียไม่ให้เข้ามาลา เธอก็มีความเสียใจนึกว่าไม่ได้

เข้ามาลาข้าพเจ้า แต่เรือไฟถึงเวลากำหนดไว้ว่าจะใช้จักรไป จะ
 รั้งรออยู่ด้วยเหตุเล็กน้อยเสียเวลาที่ไม่ได้ จึงต้องพาเธอไปด้วยไม่ได้ลา
 ข้าพเจ้า แลซึ่งกงสุลว่าท่านขุนนางโกรธแค้นซึ่งซึ่งเธอว่าไปกับฝรั่งเศส
 จึงไม่พาเข้ามาลาคำนี้ถือว่าไม่ถูก ที่จะเป็นอย่างนั้นก็เห็นจะไม่เป็น เพราะ
 ว่าถ้าเธอไม่เข้ามาลาข้าพเจ้าแล้วไปกับฝรั่งเศส การนั้นเป็นที่เสียยศ
 ข้างไหน เป็นที่เสียยศข้างฝรั่งเศสฤ คนทั้งปวงก็จะรู้ด้วยกันว่าถ้า
 การเป็นอย่างนั้นเป็นที่เสียยศข้างข้าพเจ้า เพราะฉะนั้นซึ่งขุนนางจะไม่ให้
 เธอได้เข้ามาลาข้าพเจ้า เพราะซึ่งซึ่งเธอนั้นเห็นจะไม่เป็น โดยว่าเธอจะ
 กระทบหน้าข้าพเจ้าคือจะไปจะไม่มาลา เขาคงจะไปเกลี้ยกล่อมเธอให้
 ลาข้าพเจ้าจึงได้เพื่อจะไม่ให้ข้าพเจ้าเสียเกียรติยศเป็นแท้ ก็เมื่อวันรัชราช
 ศาสน์ฝรั่งเศสในวัน ๗ ๕๖ ค่ำ เมื่อข้าพเจ้าให้ทองแปะแก่เธอนั้น คน
 ทั้งปวงเขาก็รู้ว่าเธอไม่กระทบกับข้าพเจ้า ๆ ก็ไม่กระทบเธอเป็นแน่แล้ว
 เขาจะเกลี้ยกล่อมไม่ให้เธอได้เข้ามาลาข้าพเจ้านั้นทำไม แลการซึ่งเป็นดังนี้
 ก็เพราะคิรคอยคอบจะให้งามให้ดี ให้ได้เข้ามาลากลางวันให้คนเป็น
 อันมากเห็น ว่าเธอกับข้าพเจ้าก็กันอยู่ ไม่กระทบกระเทือนอะไรกัน แลจะ
 ให้ของพระราชทานทันที พร้อมขณะพร้อมเวลาตามที่ตามพนักงานอะไร ๆ
 ไปแล้วนั้น การทั้งนี้เพราะท่านพวกรู้กันกับข้าพเจ้าไม่รู้จักกัน ด้วย
 ข้าพเจ้าก็ถือลัทธิว่า เจ้านายฝ่ายเขมรเหมือนลูกหลาน ข้าพเจ้าจะ
 ให้อะไร ๆ ข้าพเจ้าจัดไว้เองไม่ได้บอกใครตามพนักงาน ก็ครั้นข้าพเจ้า
 รั้งอยู่แล้วว่าเธอจะไปเมืองไซ่ง่อน เสื้อผ้าต่าง ๆ ข้าพเจ้าได้จัดไว้แล้ว

พร้อมจะให้เธอเอง คอยจะให้เธออยู่จริง ๆ แต่คลาดแคล้วไปเพราะ
 การเป็นเคราะห์ร้าย ข้าพเจ้าไม่โกรธถือโทษอะไรเธอออก เพราะ
 วัฏกรรมนิยมเรือกลไฟอยู่แล้ว อย่าว่าแต่เรือรบของแอมป์เรอฝรั่งเศส
 เลย แต่เรือลูกค้าอย่างเรือกลไฟเจ้าพระยาของไทยนี่เอง ถึงกำหนด
 เขาจะใช้จักรไปแล้ว จะให้เขารออยู่เสียเวลาก็ไม่ได้ ข้าพเจ้าจัด
 หนังสือจะฝากเรือไฟไป หนังสือไม่แล้วทันเรือไฟเขาไปเสีย หนังสือ
 ค้างต้องฝากเรือลำอื่น ไม่รู้ว่ากลีบกระสวยขยับมาแล้ว เป็นข้อย ๆ อย่า
 เสียใจเลย บัดนี้ข้าพเจ้าได้รวบรวมเสื่อผ้า ซึ่งจัดไว้ให้เธอนั้น ลงใน
 หีบหนังสือที่ส่งมากับนี้ ฝากออกมากับจดหมายนี้ด้วยแล้ว ขอเธอ
 จงรับไว้ใช้สอยนุ่งห่มให้เป็นมงคลเถิด

ว่าถึงการในเมืองเขมร ถิ่นฐานบ้านเมืองแลผู้คนส่วไร่สิ่งใด ๆ
 เป็นที่ใดเป็นลาภเป็นผล ซึ่งองค์สมเด็จพระหริรัถยรามมหาอิศวรวิษตี
 ยกให้แล้วฤๅคิดไว้จะให้ได้แก่เธอ ข้าพเจ้าไม่อยากจะให้สิ่งทั้งปวงนั้น
 คลาดแคล้วไปจากเธอไปให้แก่ผู้อื่นเลย อยากจะช่วยเธอให้ได้สิ่ง
 ทั้งปวงนั้นไม่ให้เสื่อมเสียอะไร แต่กาลทั้งปวงซึ่งเป็นมาแต่หลัง ว่า
 โดยสันก็เพราะการในเมืองเขมร ผู้ครองแผ่นดินฝ่ายไทยจับเข้าไม่
 หนักหุ่ด ๆ หิว ๆ มีอยู่ เพราะอยู่ไกลอยู่ห่างจากอำนาจ ถ้าจับ
 ไม่ถูกการประสงค์จะให้ตกลงเป็นร้ายไป ก็เมื่อเธอกลับพื้นองของเธอ
 ไม่ชอยกันเป็นอย่างไร ๆ ไปต่าง ๆ ข้าพเจ้าเป็นคนกลางก็ต้องทำตาม
 เพียงอย่างทริที่เห็นเป็นแน่ ว่าความประสงค์ขององค์สมเด็จพระหริรัถย

รามมหาอิศราธิบดีผู้บิดาของเธอคิดไว้จะไว้จะให้เป็นอย่างไรรู้ ก็ทำไป
 ใต้เพียงนั้น ที่ระยักย้ายแปรผันไปตามใจตัวเองไม่ได้ ก็เมื่อ
 องค์สมเด็จพระนโรดมผู้เป็นพี่ชายของเธอไม่ยอมให้เธอกลับออกไป ขอ
 เข้ามาว่าจะให้เป็นที่เจ้าราชบุรี^(๑) ข้าพเจ้าก็ไม่เห็นด้วย แต่ซึ่งก็เธอ
 ไว้ก็เพราะแต่ก่อนฝรั่งเสศเขาว่า ตัวเธอเป็นผู้หลุกเลี้ยวแล้วจากเมืองเขมร
 เพราะไม่ได้ไปทำสัญญาด้วยเขาเข้าชื่อพร้อมกันขององค์สมเด็จพระนโรดม
 เมื่อเป็นดังนี้ถ้าข้าพเจ้าจะพยายามชวนช่วยเธอต่อไป ถ้าเธอ
 ตกอยู่ในฝ่ายที่ข้าพเจ้าถือท้ายถือหางแล้ว ก็เห็นจะมีแต่เป็นพิศมเป็น
 สงมากไป ก็คิดเธอคิดเข้าฟังฝรั่งเสศเขาก็รับว่าจะช่วยทำนุบำรุงให้
 ใต้ความสุขนั้น ก็ถูกต้องอยู่แล้วด้วยอำนาจเขามากเขาจัดได้ถนัด เมื่อ
 เขาจะให้เป็นอย่างไรรู้ องค์สมเด็จพระนโรดมก็คงจะยอมให้เป็นอย่าง
 นั้น ข้าพเจ้าไม่ได้ หึงหวงเกียจกันอะไรเธอเลย เพราะสิ่งทั้งปวงซึ่ง
 องค์สมเด็จพระนโรดมพระมหากษัตริย์รามมหาอิศราธิบดีได้ ให้แล้วฤๅคิดจะให้เธอ ข้าพ
 เจ้าอยากให้ใต้อย่างไรโดยสะดวกจริง ๆ ก็ถ้าเธอไปอยู่ที่ใด ๆ มี
 สุขทุกข์อย่างไร จงบอกมาให้ข้าพเจ้ารู้เรื่อง ๆ เขียนหนังสือมาถึง
 ตัวข้าพเจ้าเองเป็นหนังสือลับก็ได้ เขียนมาถึงใคร ๆ ที่คุ้นเคยกับเธอ
 มาแต่ก่อน ๆ ให้เขาบอกแก่ข้าพเจ้าก็ได้ ถ้าเธอไปในที่ใด ๆ ไม่ได้

(๑) ที่ว่าเป็นเจ้าราชบุรี จะหมายความว่าในครั้งนั้นนั้นใด คิดยังไม่เห็น

ฉบับที่ ๒๕

พระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษ พระราชทานไปยัง
 มิสเตอร์ ทอมัส ยอช นอกส์ กงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ฯ
 ขบาล พ.ศ. ๒๔๐๘

หม่อมเจ้าทรงวุฒิภาพ แปล

ที่ประทับ

พระบรมมหาราชวัง

วันที่ ๑๕ มิถุนายน พระพุทธศักราช ๒๔๐๘
 ถึง มิสเตอร์ ทอมัส ยอช นอกส์

กงสุลอังกฤษประจำกรุงเทพฯ

หนังสือของท่านลงวันที่ ๑๑ เดือนนี้ นำส่งจดหมาย ๒ ฉบับจาก
 นายพลเรือโท ยอช กิง แห่งกองทัพเรืออังกฤษที่เมืองซองกง ขณะนี้
 แลนายพันเอก คาเวนนา เจ้าเมืองแห่ง สเตรตส์ ข้าพเจ้าพึงได้รับ
 เยนวันนี้

ข้าพเจ้าเสียใจที่ได้รับจดหมายฉบับหลังเข้าไป ภายหลังจากเรือที่ออก
 จึงเสียโอกาสที่จะตอบรับ แต่จดหมายนั้นจะนับว่าไม่ต้องตอบก็ได้
 ข้าพเจ้าไม่ได้ทราบว่าเจ้าเมืองแห่ง สเตรตส์จะเขียนจดหมายมาถึงโดยเรือ
 “เจ้าพระยา” หรือเรือ “ยงยศโยชฌิยา” เทียนวัน ข้าพเจ้าจึง

ได้ส่งกำเกี๋ยการเมกสมรสเจ้าหลานชาย กับเจ้าหลานหญิงของข้าพเจ้า
ไปให้คู่หรือสำรับหนึ่ง เช่นเดียวกับที่ได้นำมาขังท่านก่อนแล้ว

จดหมายจากนายพลเรือโท ยอช กิง กล่าวถึงการสวรรคตสมเด็จพระ
พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่ ๒ (คือพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว)
ตอบหนังสือฉบับหลังของข้าพเจ้าที่ได้บอกข่าวสวรรคตไปให้ทราบ หนังสือ
ของนายพลเรือโท ยอช กิง นั้น ข้าพเจ้าได้ส่งไปให้ตั้งหน้าพระโกศ
พระศพของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่ ๒ ให้ปรากฏเกียรติซึ่งผู้
เขียนแสดงต่อผู้ที่เสด็จสวรรคต จดหมายนั้นไม่จำเป็นต้องตอบ ขอ
ท่านได้บอกไปให้ทราบว่าได้รับแล้วด้วยความขอยใจเท่านั้นก็พอ

อนึ่งข้าพเจ้าได้ส่งกำเกี๋ยในงานเมกสมรส มาพร้อมกับจดหมาย
ฉบับนี้สำรับหนึ่ง ให้นายพลเรือโท ยอช กิง ผู้คุ้นเคยกับตัวข้าพเจ้าแล
ลูกชายใหญ่ของข้าพเจ้า ซึ่งเป็นบิดาของเจ้าข้าแผลงของเจ้าสาว
ข้าพเจ้าขอให้ท่านช่วยจัดส่งไป ❀ ❀ ❀

ส.พ.ป.ม. มงกุฎ ป.ร.ส.

เปวันวันที่ ๕๔๗๐ ในรัชกาล

อธิบาย หม่อมเจ้าหลานเธอที่เศกสมรสนั้น คือหม่อมเจ้าชาย
เทศในพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส กับหม่อมเจ้าหญิง
แก้วกัลยาในพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นวิศุณุนารณินาทร

ฉบับที่ ๒๖

พระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษ พระราชทานไปยัง
 มิสเตอร์ ทอมาส ขอน นอกส์ กงสุลอังกฤษประจำนครกรุงเทพ ฯ
 ขาด พ.ศ. ๒๔๐๘

พระองค์เจ้าธานีนิวัต แปล

ที่ ๒๒๕

พระบรมมหาราชวัง, กรุงเทพ ฯ

พระราชโองการเล็กน้อย

วันที่ ๓๐ สิงหาคม ๑๘๖๖

แจ้งความมายัง นายคณอกซ์ กงสุลอังกฤษประจำประเทศสยาม
 รุ่งขึ้นจากวันที่เรือ “เจ้าพระยา” เข้ามาถึงกรุงสัปดาห์เมื่อวันที่
 ๑๘ เดือนนี้ ข้าพเจ้าได้รับจดหมายท่านลงวันนั้น จากพระยาสุรวงศ์
 วิยวัฒน์ นำส่งจดหมายของท่านเซอร์แลแห่งแคลเรนคอนฉบับหนึ่ง ลอร์ด
 แคลเรนคอนกล่าวในจดหมายฉบับนั้นว่า บัดนี้เขาได้ออกจากตำแหน่ง
 เสนาบดีว่าการต่างประเทศอังกฤษ และผู้รับตำแหน่งใหม่คือ ลอร์ด
 แสคนเลย์ บุตรลอร์ดคาร์บี อัครมหาเสนาบดีคนใหม่นั้น ในตอนท้าย
 แห่งจดหมายมีความว่า “ข้าพระองค์ยินดียิ่งนักที่ได้ทราบว่าพระองค์
 ทรงยกย่องนายคณอกซ์ กงสุลอังกฤษว่า ‘คุณะหวังดีต่อประโยชน์ของ
 สยามโดยจริงใจคุณะเขาหวังดีต่อประโยชน์ของอังกฤษในกรุงสยามนั้น’ ”

อนึ่งขอขอยใจท่านด้วยที่เล่ามาให้ทราบด้วยถ้อยคำอันน่าฟัง ในจดหมาย
 ฉบับลงวันที่ ๑๘ ในเรื่องสงครามปัจจุบันในยุโรปกับสงครามที่เกิดขึ้น
 เมื่อก่อนหน้านั้นด้วย อนึ่งฉันพึงได้รับจดหมายถึงฉันจากนายพันเอก
 แควะนัค เขียนมาแต่เกาะหมากเมื่อวันที่ ๘ เดือนนี้ ซึ่งท่านนำส่ง
 มาโดยจดหมายลงวันที่ ๒๘ เดือนนี้ และชนอักษรสมัยดีเสมียนตรา
 นำมาส่งให้ข้าพเจ้าเมื่อคืนนี้ และในหนังสืออนันต์ท่านได้กล่าวถึง
 จดหมายจากเออรลแห่งแคลเรนคอน ข้าพเจ้าจึงยกมาพุดถึงเสียดด้วยกัน
 ในคืนนี้

ข้าพเจ้าขอขอยใจอย่างยิ่งในการที่ท่านได้แนะนำช่วยเหลือเจ้าพระยา
 ศรีสวัสดิ์วงศ์ สมุหพระกระลาโหม ในเรื่องสุราที่เกี่ยวข้องกับ
 ฝรั่งเศส ฯลฯ ร่างจดหมายที่เจ้าพระยาศรีสวัสดิ์วงศ์มีไป * * * นั้นถูกใจ
 ข้าพเจ้าแล้ว * * *

แต่ในเรื่องเสอร์ จอน เบาว์ริง ซึ่งมีอายุชรามากถึง ๗๕ ปีแล้ว
 นั้น ข้าพเจ้ายังสงสัยเล็กน้อยว่าเขาจะสมัครรับราชการไปตามราชสำนักนานา
 ประเทศได้หรือไม่ ถึงกระนั้นก็ยังหวังอยู่ว่าบางที เสอร์ จอน เอง
 ก็จะได้พักทำให้ท่านทราบบ้างแล้วกระมังว่าเขาคิดจะช่วยเหลือได้เพียงไร
 เพื่อให้ท่านแนะนำมาให้รัฐบาลสยามทราบในความสมัครใจของเขา อนึ่ง
 นายปาร์เกอร แซมมันต์ ซึ่งเสอร์ จอน เบาว์ริง เคยแนะนำให้ข้าพเจ้า
 รู้จักครั้งหนึ่งในคราวที่ระวีตั้งเป็นข้าหลวงของฉันทน์ไปในการพิพิธภัณฑ
 ฑ์กรลงลอนดอนใน ค.ศ. ๑๘๖๒ นั้น ได้เขียนจดหมายมาบอกว่า เสอร์
 จอน เบาว์ริง นั้นแม้จะมีอายุมากแล้วก็จริง แต่บุคันออกนอกราชการ

รัฐสภาแล้วจนได้ไปช่วยรัฐบาลชะววยเจรจาทำสัญญาทางไมตรีกับนานา
ประเทศในยุโรป ด้วยความชำนาญชำนาญได้ผลเป็นอย่างดี ทั้งเสอร์
จอห์น เบาว์ริง เองก็เขียนจดหมายมาถึงฉันลงวันที่ ๒๕ กรกฎาคม ๑๘๖๕
ถึงสำเนาอันตรวถูกต้องแล้วที่ได้สอออกมาในซองนี้ ให้ท่านอ่านดู

จริงอยู่ข้าพเจ้าได้อ่านจดหมายจากเสอร์ จอห์น เบาว์ริง เองกับ
จากนายแฮมมันด์ด้วย, รวมใจความกล่าวหรืออวดว่า (เสอร์จอห์น)
มีความชำนาญ เนื่องจากที่ได้เจรจาทำสัญญาให้แก่รัฐบาลชะววยใน
นานาประเทศ ทั้งมีอายุล่วงเข้าชั้ฉิมวัยแล้วฉัน แต่ถึงกระนั้น
ข้าพเจ้าก็ไม่เชื่อได้เลยว่า เขากล่าวเช่นนั้นด้วยความตั้งใจจะช่วยฝ่าย
เราโดยนัยเดียวกันกับที่ได้ช่วยรัฐบาลชะววย ซึ่งข้าพเจ้าไม่รู้จักเสียเลย
ที่เคียวว่ามีลักษณะประการใดบ้าง เพราะฉันนั้นจึงสงสัยว่าเสอร์ จอห์น
เบาว์ริง จะเต็มใจอนุเคราะห์ช่วยธุระของข้าพเจ้านั้น และสงสัย
ด้วยว่า รัฐบาลอังกฤษจะยอมให้เขามารับราชการของข้าพเจ้าเช่นนั้นหรือ
ข้าพเจ้ามีสิทธิหรือที่จะมาตั้งแต่งเขาเช่นนั้น; รัฐบาลของสมเด็จพระ
บรมราชาธิราชฝรั่งเศส ซึ่งมีความปรารถนาเป็นอย่างอื่น ก็จะไม่รับรอง
เสอร์ จอห์น ว่าเป็นทูตของข้าพเจ้าหรือ. อันความสงสัยทั้งนี้ท่านจะ
อธิบายมาให้ทราบโดยจดหมาย ฉะเพาะตัวได้หรือไม่?

แต่ข้าพเจ้าผู้เป็นมิตรแท้

(พระบรมนามาภิไธย) ส.พ.ป.ม. มงกุฎ ร.ส. (ราชอาณาจักรสยาม)

ณ วันที่ ๕๕๘๗ ในรัชกาล

อัครพระนางน้อย น้าฉิม

ฉบับที่ ๒๓๗

พระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษ พระราชทานไปยัง
มิสเตอร์ ทอมาส ยอช นอกส์ กงสุลอังกฤษประจำนครกรุงเทพฯ ฯ
บชวล พ. ศ. ๒๔๐๘

พระองค์เจ้าธานีนิวัต แปล

ที่ ๒๒๖ พ.

พระบรมมหาราชวัง

พระราชโองการ
เถื่อนน้ำเงิน

วันที่ ๓๑ สิงหาคม ๑๘๖๖

แจ้งความมายัง นายคณอกช,

ท่วยไ้รับจดหมายท่านลงวันนั เมื่อกำนั

ข้าพเจ้าไ้ใคร่จะขอตอบว่าหม้เกาะแสน์ควิชนั แม้เป็นประเทศเล็ก
น้อยก็จริง แต่บุคคลึ้นหนึ่งไ้บ่
กว่ากรุงสยามอีก. ท่วยพระเจ้าแผ่นดินและราชฎาในทนนัไ้เฑาะวักเป็น
คริสตัง และชิวไ้ไลยส์ก่อนคนไทย แล้วยังข้าพระราชาหรือพระราชินี
แห่งเกาะนัไ้ไ้ไ้ไ้ไ้ไปประเทศอังกฤษ และเข้าเฝ้าสมเด็จพระราชินี
กรุงอังกฤษ(๑)ท่วย พระราชินีและรัฐบาลอังกฤษคงจะบ่บ่บ่บ่บ่บ่บ่บ่บ่บ่บ่บ่
กันกับ ขยายระกะ ตะมะบุงก ครัมหาราชาแห่งยะโฮรซึ่งกล่าวกันว่าไ้
ออกจากยะโฮรไปประเทศอังกฤษไ้มาช้านานมาแล้ว

(๑) พระราชินีวิกตอเรีย

คนหลายคนท้อศาสนาคริสต์ทั้งเช่น คร. ค. ปี. แพรคเคย์ ๆ ล ๆ
 ยังกล่าวกันว่า รัฐบาลและประชาชนชาวสยามนั้นดีกว่าไทยในข้อ
 ที่เมื่อตายแล้วจะได้ขึ้นสวรรค์ ส่วนไทยนั้นยังมีมนต์อยู่มาก พระ
 เจ้าแผ่นดินและราษฎรแทบทั้งหมดก็เป็นมิชฌาภิบาล

เรื่องเจ้าเมืองระแหงเมื่อย้ายไปเมืองกำแพงเพชรแล้วนั้น ข้าพเจ้า
 เลือกราชไม่ว่าใครไม่ได้ ที่จะมีอัมชลาศัยก็ตั้งท่านกล่าวมานั้น จึงได้ปรึกษา
 และขอความเห็นกรมหลวงวงษาธิราชสนิท เพราะเธอคุ้นเคยเมือง
 เห็นอและราษฎรแถบนั้นที่ ทั้งรู้จักข้าราชการฝ่ายเหนืออีกด้วย

(พระบรมนามาภิธิย)

ฉบับที่ ๒๘

พระราชหัตถเลขาภาษาอังกฤษ ไม่มีนามผู้รับ
แต่เข้าใจว่าพระราชทานไปยัง มีสเตอร์ ทอมัส ยอช นอกส์
กงสุลอังกฤษประจำนครกรุงเทพ ฯ

๔
บชลา พ.ศ. ๒๔๐๘

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ เปล

เลขที่ ๒๒๘

พระราชสมนเทียร

พระราชลัญจกรพระราชโองการ
เส็กนำเงิน

ในพระบรมมหาราชวัง

วันที่ ๘ กันยายน ค.ศ. ๑๘๖๖ (พ.ศ. ๒๔๐๘)

ข้าพเจ้าได้รับข้อซึ่งท่านสลักหลังส่งมายังข้าพเจ้า จากขุนอักษร
สมัคเสมียนตรา มีจดหมายของท่านเขียนที่สถานกงสุลอังกฤษ
เดือนกันยายน ค.ศ. ๑๘๖๖ ไม่มีวัน แลจดหมายของหมอแคมย์ใช้
ฉบับหนึ่ง กับสมัคว่าด้วยลัทธิต่าง ๆ ชื่อว่า แอนโธโรโปโลยีกัล
ลิววิ เล่มหนึ่ง ข้าพเจ้าขอขอบใจท่านที่ส่งหนังสือเหล่านี้มาให้

ข้าพเจ้าจะเรียบเรียงตอนท้ายแห่งลัทธิจำนวน แลพระนามพระ
ราชโอรสธิดาของสมเด็จพระบรมชนกนาถของข้าพเจ้าเสียให้สำเร็จตลอด

จะลงเวลาประสูติทกพระองค์ แลพระองค์ที่สิ้นพระชนม์แล้วนั้นก็ลง
เวลาสิ้นพระชนม์ด้วย ราชการเหล่านั้นจะเก็บให้ถูกต้องตามที่กระทรวง
ได้จากพระเจ้าพนาของข้าพเจ้า ๒ พระองค์ที่ยังดำรงพระชนม์อยู่ในเวลานี้
พระเจ้าพนา ๒ พระองค์นี้ ถึงพระชนมพรรษาถึง ๗๖ แล ๗๔ แล้ว
ก็ยังทรงพระบัญชาอยู่ แลข้าพเจ้าเองก็จำได้บ้าง แต่การอันนี้คงจะ
เน้นเข้าไปบ้าง เพราะจะต้องแปลงวัน (จันทรคติ เป็นสุริยคติ) แล
เขียนพระนามให้ถูกต้องตามวิธีเขียนอักษรโรมัน คงจะส่ง (ให้ท่าน)
ไปภายหลังที่เรือเจ้าพระยาออกเที่ยววนาน เพราะกำหนดเรือจะออกใน
ชั่วโมงนี้ชั่วโมงหน้าอยู่แล้ว

(พระบรมนามาภิไธย) ส.พ.ป.ม. มงกุฎ ป.ร.ส.

วันที่ ๕๕๘๖ ในรัชกาลปรดิยุบัน

อักษรพระนามย่อหน้าเงิน

(หมายเหตุ. พระเจ้าพนาเธอ ๒ พระองค์นี้ คือ พระองค์เจ้า
ยุสุนพระชนมายุในชนน ๗๖ ปี พระองค์เจ้าปกพระชนมายุในชนน ๗๔ ปี
นอกจากนั้นยังมีพระเจ้าพนาเธออีกพระองค์หนึ่ง คือพระองค์เจ้าอินทนิล
ในชนนพระชนมายุ ๕๒ ปี)

ฉบับที่ ๒๑

พระราชหัตถเลขาถึงนายพุ่ม ขุนสมุทโคจร

บ.เถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐

จดหมายมายังนายพุ่ม ขุนสมุทโคจร^(๑) ให้รู้ ข้าพเคะระห์คคน
 ที่ไปกรุงปารีสจากกรุงเทพ ฯ ครังนี้ แลคนทีปารีสซังเป็นฝักฝ่ายซัง
 สยาม คุก็เป่นพวกเป่นเหล่าไปไม่ใคร่กลมเกลียวกัน ว่ามาแล้ว
 ก็อย่าปากบอนออกซังโน้นซังนี้ ว่าซ้าว่ามาอย่างนี้อย่างนั้น จะก่อเหตุ
 ให้เขาซัดเคื่องกันให้เขาเสียใจไม่ต้องการ เป่นแต่เอาใจเล้าโลมไว้เถิด
 กัยต้นคานีเยนวินเซอ^(๒) บอกเข้ามาสรเสริญนายพุ่ม ขุนสมุทโคจร
 นายน้อย ขุนชำนาญ หมั้นวิจิตรกัยตัวเองว่าเข้าพวกกลมเกลียวกัน
 แล้วว่าไทยสามคนนคิไม่มีทีคิเตียนอะไร แต่ว่าหากินยากอึดคึดข่น
 ออกแอตไป แลซังฝรั่งเสศก็สรเสริญพระสยามธูรานุกัษ^(๓) ว่า
 กล้าหารเข้าไหนดเข้าไค้เพศทลแล้วว่าเรียนเสนาขคิไค้ แลใจคิคิอ่าน
 ให้เป่นคุณซังไทย ไม่มีใครเสมอทั้งกรุงปารีส จะหากคนอื่นให้คิไป

(๑) ในรัชกาลที่ ๕ ไค้เป่นเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ ครังนี้ไปกัย
 พระยาสุรวงษไวยวัฒน์ราชทูต

(๒) พ่อค้าฝรั่งเสศที่ตังห้างวินเซอในกรุงเทพ ฯ

(๓) พระสยามธูรานุกัษ (เครชาน) เป่นกงซูลสยามทีปารีส

กว่าไม่มี แต่พระยาสุรวงษ์นั้นกับคันทานิเยนกล่าวโทษว่า ตัวไปให้
ใช้สอยเพราะตัวเป็นล่ามพนักงานก็ไม่ใช่สอยว่าไม่ต้องการ เชื้อถอ
แต่ปากหลวงลูวิศ^(๑) เรียกปากหลวงลูวิศเข้าไปปฤกษาในห้องตัวเข้าไป
ด้วยก็ได้เสีย ฝ่ายขุนรัตนานุจิตรนายห้างช่างทองนั้น ก็บอกยก
ความชอบตัวมาว่าตัวช่วยเดินเห็นวิ่งเต้นมาก เขาเห็นแก่ตัวเขาจึงรับ
ทุกสยามเพราะตัวได้ช่วย ครุแตรที่ไปจากกรุงเทพ ฯ ก็เข้าพวก
ขุนรัตนานุจิตรบอกมาที่คุณศรีสุริยวงษ์ ว่าขุนรัตนานุจิตรไปขู่ว่า ถ้า
ไม่รับทุกสยาม ฯ ก็จะไปเมืองอังกฤษ เขาก็จะเอาอำนาจอังกฤษมา
ถึงเจียงระต้องลำบากมากไป แลว่าพระสยามธรรมาธิบดี เป็นแต่คน
ต้องรู้ต้องถอดเกล้า นอกเสคนอกเลยสิ้นคิดแล้วจึงมาประจบเป็นกงสุล
ไทย เข้าไหนไม่ได้ ไม่มีใครเขาพูดด้วย ฝ่ายพระสยามธรรมาธิบดี
ก็ยกความชอบตัวแลมองตึกนี้^(๒) แลปากหลวงลูวิศว่า ได้ช่วยชวนชวายุ
เขียนหนังสือโต้แย้งมีนิต์เคอเป็นอันมาก สิ่งฉบับเข้ามา จนหนังสือที่
มีนิต์เคอนักให้ตัวไปหาก็ส่งมาเป็นสำคัญ แลวันเมื่อแอมเปรอเสด็จ
ออกพวกทุกสยาม วัน ๑ ๓ ๖ ค่ำ ก็ส่งข่าวมาทางแคลแลกรบถึงปอนต์
เคอคอลเกาะลังกา วัน ๕ ๓ ๖ ค่ำ พวกที่ปอนต์เคอคอลเขียนหนังสือบอก
มาถึงเมืองสิงคโปร์ ถึงกรุงเทพ ฯ วัน ๔ ๖ ๗ ค่ำ แต่ขุนรัตนานุจิตรนั้น
พระสยามธรรมาธิบดีไม่ออกชื่อเลย เกลียต ฯ มานานแล้วจะกตขุนรัตนานุ

(๑) เป็นล่ามไปจากกรุงเทพ ฯ

(๒) เคยเป็นราชทูตฝรั่งเศสเข้ามาทำหนังสือสัญญา

นิจิตรีให้อยู่ในอำนาจ ข้างขุนรัตนานิจิตรีก็ไม่ยอม พอใจระพังจาก
 ข้าเองที่เคียดแค้นมาพึ่งจากกงสุลไทยที่สิงคโปร์บ้าง แยก ๆ กันอยู่แต่
 เติมมาแล้ว

ฝ่ายพระยาสุรวงษ์ยอกกล่าวมากี่สรรเสริญแต่เมืองคินนี้กับขาดหลวง
 ลูวิศ พระสยามธรรมาธิบดีคิดว่าพวกเจระจาอะไรพึ่งเป็นเลี้ยงหีบฝ่ายไป แต่
 พวกไทยที่ไปอยู่นั้น พระยาสุรวงษ์ยอกอยู่ว่าเปลืองเงินเปล่า ๆ จะให้กลับ
 มาเสีย ขุนรัตนานิจิตรีแลครุฑพระยาสุรวงษ์ยอกไม่ออกชื่อเลย ถึง
 จำนวนที่จะเข้าเฝ้าก็ไม่ใ้เอาครุฑเข้าด้วย แต่หนึ่งสี่ถึงนายพุ่ม
 ก็เห็นว่าจะไปถึงต่อเดือน ๘ กลางเดือนล่องไปแล้ว ทศที่ไปใ้การก็
 ไม่ได้ก็ดี เขาก็จะกลับมาแล้ว ว่ากล่าวเอาใจเกลี้ยไกล้แล้วโลมแก่
 พระสยามธรรมาธิบดี ขุนรัตนานิจิตรี ขาดหลวงลูวิศแลกับตันตานิเยน
 วินเซอไว้ให้ที ๆ อย่างใ้เขาเสียใจแก่ข้าอย่างใ้เขาโกรธข้า การทศนั้น
 ตลอดจนใ้เฝ้าแอมเปรอดววยพระราชสาส์นใ้คิงนี้เขาก็เป็นสหายใจอยู่
 แล้ว การจะใ้คิงประสงค์ฤๅไม่ได้คิงประสงค์ก็สุดแต่ขุญญาแอมเปรอด
 ถ้าแอมเปรอดจะว่าผิด ๆ ไป โกง ๆ ไป ข้าเข้าใจว่าความอย่าใ้ตกอยู่
 แก่ข้า จะต้องตกอยู่แก่แอมเปรอดเอง เพราะเมืองเราเป็นเมืองน้อย
 จริที่ทำอะไร แต่การที่ทศไปว่าอะไรก็เชิงแต่มีฉาวแล้ว ใคร ๆ
 เขาก็รักที่ความคิดเดิมของมินิคเตอจะทำตามกงสุลอยุธยาเรตยุง ว่า
 อย่าใ้หริบทศสยามเพราะไปผิดธรรมเนียมไม่ได้ขอกลวงนำใ้ขอใ้ยอม
 รัชก่อน ใ้ทำเฉยเสีย ก็ความคิดนี้เป็นการสู้ โกง ๆ นอกเรื่อง

เหนจะถูกนิทนามากเข้าจึงกลับใจไว้ ฝ่ายท่านผู้หลักผู้ใหญ่ที่กรุงเทพฯ
 ท่านวิคกนักรู้ว่ากรุงฝรั่งเศสจะให้ผู้รับสั่งเข้ามาเจรจาความ กลัววงสุล
 ออบาเรตจะเข้าให้ทำยถือหางทำวุ่นไป ชาวักกับตันคานีเยนวินเซอร์ว่า
 ได้ยินคนพูดกันว่า คอเวอนแมนฝรั่งเศสจะมาเรียกตัววงสุลอบาเรต
 ให้กลับไปก่อนสิ้นเดือนออกคัสต์ เพราะข้ารู้ว่างสุลอบาเรตมาทำการ
 เกิน ลางคนว่างสุลอบาเรตจะกลับไปเพราะเจตนา ความจนถึงที่
 กรุงเทพฯ ๗ ก็ได้ยินว่างสุลอบาเรตว่าจะกลับไปในเดือนออกคัสต์
 เหมือนกัน แต่เดี๋ยวนี้ข้ากลัววงสุลอบาเรตจะอยู่ที่นั่นที่เดียวจะไม่ได้ไป
 ถึงมีเหตุมากก็จะพอกอะไรไม่ได้ จะไม่ได้เห็นไม่ได้ยินเลย ข้ากลัวการ
 จะเป็นอย่างนี้ไป ผิดถูกไม่รู้ เพราะชตาเมืองไทยเป็นอย่างนี้ คนต่าง
 ประเทศใครๆก็กระนั้น (มักไค้มาเปนกงซูล) ก็เป็นอย่างนี้มาหลาย
 คนแล้ว อย่าทำให้ข้างโน้นข้างนี้เป็นถ้อยเปนความยุ่งย่งไป

จดหมายมาฉวัน ๑ ๓๖๗ คำ ปีเถาะนพศก

ฉบับที่ ๓๐

พระราชหัตถเลขาพระราชทานไปยังสมเด็จพระเจ้าพ้ามหามาลา

บ.เถาะ พ.ศ. ๒๔๓๐

จดหมายมายังพ่อกลาง เจ้าพ้ามหามาลาให้ทราบ หนังสือออก
เข้าไปสองฉบับลงวัน ๕ ๑๗ ค่ำ ๒๒๕ ค่ำ ๒๒๕ ค่ำ ๒๒๕ ค่ำ
อีกฉบับหนึ่งลงวัน ๒ ๑๗ ค่ำ ๒๒๕ ค่ำ ๒๒๕ ค่ำ ๒๒๕ ค่ำ ความได้อ่านทราบ

แล้ว ก็การตามข้างสำคัญในข้ออย่างนี้ ก็เหมือนกัยลงมปลาทู
น้ำกลก ข้าวเช่นนั้นก็มาแต่ก่อนหลายครั้ง เมื่อติดตามเข้าก็หาย
ไปหายไ้ มีความที่ตามได้จริงก็ครั้งหนึ่งคราวเดียว เมื่อขยชวดคิดก็
พ้อให้หอกไ้ไม่ได้ ไ้ข้าวเมื่อใดก็ต้องคิดติดตามไ้ด้วย เข้าใจว่าคักว่า
นั่งอยู่

ท้อการกรรมเหตุวั้น นั้นลงเห็นว่าวากโรคอย่างเคียวกันกับ
วังนำแลกรมวิศณูนารถ ด้วยอาการสฐาน แลอาการที่เปนอย่างไร ๆ
ก็อาจจะคิดแก้ไข แต่อาการที่จับหัวใจคนไข้ ให้เปนเหมือนกันนั้นเปน
เหลือสติปัญญา ถึงคิดให้คัก ๆ ก็เปนร้าย ถึงคิดให้ง่าย ๆ ก็ว้ายาก
ต้นโรคของท่านทั้งสามนั้นยังเกิด มาแต่ที่จริงเกียจกายถ่ายยาขบคั้นเปนพน
วังนำนั้นสมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตยแลแม่ปราง(๑)ยังอยู่ ก็เป็นผู้ช้
ผู้เชิญขึ้นให้กินยาทุเลายาถ่าย ตั้งแต่แม่ปรางตายแล้วมากไ้ไม่ได้ไ้

(๑) เข้าใจว่าเจ้าจอมมารดาปราง กรมหลวงวงษาธิราชสนิท

ยาทเลาเลยจนเวลาโรค ถึงเมื่อประจวบก็ใช้ยาขับก่อน ๆ แต่สมอกับ
 เกลือ ถึงท่านทั้งสองนั้นก็เหมือนกัน ตามใจตัวก็จะนำชีวิตไปด้วย
 ไม่ใช่ยาขับถ่ายเลย แต่เมื่อมารดาบังเอิญเจ็บไข้ลง เขาก็ไปซื้อขี้
 กรอกให้กินยาขับถ่ายจนได้ ตั้งแต่มารดาไม่มีมาแล้วก็เลิกยาขับถ่าย
 ถ่ายที่เคี้ยวว่าไม่ชอบ ลินเองก็ตี แพทย์หมอทั้งปวงก็ตี เห็นว่าโรคนี้
 ถ้าได้ขับถ่ายถ่ายบ้าง ถึงจะไม่หายก็จะชักยาวไปให้มีช่องไตแก่ไข แต่ผู้
 ใช้ไม่เข้าใจดังนี้ ลงเห็นเสียว่าผู้ที่คิดขับถ่ายไม่ถูกเป็นคนเสียจริต
 ไปหมก ลินได้ขึ้นให้กินยาขับเวลาหนึ่ง จับด้วยเข้าไปกรอกปากเอง
 ยาขับนั้นก็เอาเสมหะออกมามาก อูจจาระก็ดีขึ้น อาหารก็ได้มากขึ้น
 แต่ตัวเธอไม่มันยี่ถึก็บอกอาการไปต่าง ๆ ไม่ยอมให้ใช้ยาขับต่อไป
 เคียวทโรคร้ายมีมากก็ไม่คิดจะสู้ หมอหลวงเธอก็สงสัยว่าจะประจบ
 ลินเอง ตัวลินเองเธอก็ว่าเสียจริตคิดผิด ๆ ไป เบนแต่ที่เหวหาผู้
 ที่จะแก้ไขด้วยยาหอมชื่นใจ ฤาเป็นอะไรขึ้นมาก็แก้แต่สิ่งนั้นไป ไม่
 เป็นอันไม่เป็นอันไม่เป็นเรื่องไม่เป็นราวลง จะข่มขี้เหมือนอย่างเดก ๆ
 ไม่รู้เคียงสาก็ไม่ได้

มนุคโลกยังตามทีปรากฏ ผู้ใหญ่ครองผู้น้อย ฤาคนเป็นอันมาก
 ครองคนผู้เดียว ฤาคนฉลาดครองคนโง่ตามทีเห็น ๆ กันอยู่ แต่
 เมื่อพิเคราะห์ไปกลั้วจะมีผู้ครองเบื้องบน ที่คนไม่ได้เห็นด้วยตาไม่ได้
 ยินด้วยหู จะเป็นผู้นับคนอีกชั้นหนึ่ง ให้นำใจคนคิดผิด ๆ ไปฤาให้ โรค
 ฤาภัยบังเกิดมี เมื่อคนเป็นที่รังเกียจของคนเป็นอันมากอยู่อย่างไร ก็เป็น
 ที่กิดขวางนำใจคนอยู่ด้วยประการนี้

กรรมเหศวรนั้น โดยปรกติตัวก็คอกไม่สู้จะไร่นัก เป็นแต่
 เก็ยครันข้าง แต่ลูกเต้าไม่มีความเพียรแย่งชิงเอาไว้ ปล่อยให้คน
 พาลมันแย่งเอาไปไ้เป็นของมัน ไว้เป็นที่อ้างอิงพึ่งซื้อพอกักขวางน้ำใจ
 คนเป็นอันมาก เป็นที่กลัวระลกลามไปผิดๆ จึงโรมันจึงลามมากิน
 เจ้าของซื้อกรรมัง ข้ากำเรยนักก็ทำจริงไรให้เจ้า ข้ากำเรยนักก็ทำจริงไร
 ให้นาย ลูกกำเรยนักก็ทำจริงไรให้พ่อ แต่กลางที่พ่อแข่งแรงออยไม่
 ทออาไลยในการที่ระชิงลูกไว้ ไม่ให้คนพาลแย่งไป จึงไรกินพ่อไม่ได้
 ก็กินตัวลูกเองก็มีข้าง ไม่ตายก็คางเหลือง ฉันทึกๆ ไปก็ค้องทอดใจ
 เป็นอเชกขา เมื่อครั้งกรรมเหศวรทำบ้านใหม่ฉลองบ้าน คนไปมาเยี่ยม
 เยียนก็พูดว่าอย่าทำบ้านเรือนให้งามก็ครั้งนี้ ก็ด้วยคิดว่ามีน้องเล็ก ๆ
 อยู่มากจะทำไว้ให้น้องต่อไป ผู้ที่ไปไ้ยินมาเขาเล่าให้ฉันทฟัง ฉันทจึง
 คิดว่าชรอยกรรมเหศวรจะสงไสยฉันทแล้ว ว่าถ้าตัวเธอไม่มีลูกก่อนฉันท
 เหนจะตักสินว่าบ้านโตใหญ่จะไม่ให้ไ้แก่ลูกของเธอ เหนฉันทจะให้ลูกฉันท
 ไปออย ฉันทจึงไ้ไ้ไปว่าให้สัญญากรรมเหศวร ว่าถ้าชีวิตฉันทยังอยู่ที่
 หลังเธอก็จะไม่เอาบ้านเรือนของเธอให้ลูกฉันท กรรมเหศวรว่าอยู่
 ทางโน้นตัวคนเคี้ยว จะใครไ้ไ้ไปออยเพื่อนข้าง ฉันทก็กันว่าลูกฉันท
 เล็ก ๆ กลัวลูกกรรมเหศวรจะลอง ถ้ากรรมเหศวรมีตัวอยู่ยอมไ้ไ้ ถ้า
 ไม่มีตัวยอมไ้ไ้ไ้ ก็บ้านช่องเล็กก็ดี ใหญ่ก็ดี บุตรที่ขิดารักก็ดี
 ไม้รักก็ดี ควรจะไ้ไ้รักษาต่อไป บุตรที่ขิดารักก็ดีไม่รักก็ดี ถ้าเป็นที่
 สิ่งสุ่คนพาลนัก จะถือว่าบุตรก็ดีกว่าหลานก็ทิ้งอไปไ้ไ้ไ้ จะทำให้

แผ่นดินร้อนจึงโรโรกินถึงปีศาตง^๒ ใครเหลือลามน^๓ถึงพ่อรักก็^๔ไม่ควร
 จะให้อยู่เป็น^๕เจ้าของบ้าน ควรจะ^๖ต้องไปอยู่บ้าน^๗เดียวกับหลาน^๘พ่อกลาง^(๑)
 ว่ามา^๙ทางนี้ เพราะ^{๑๐}กรรม^{๑๑}เหศวร^{๑๒}ว่าฉัน^{๑๓}เป็น^{๑๔}ขี้ก้น^{๑๕}ขี้ขี้^{๑๖}ไป พ่อกลาง^{๑๗}จะว่า
 คุย^{๑๘}ก็ตาม^{๑๙}ประการ^{๒๐}หนึ่ง^{๒๑}เมื่อ^{๒๒}ว่าฉัน^{๒๓}เสีย^{๒๔}จริต^{๒๕}ก็^{๒๖}คือ^{๒๗}อยู่ ถึง^{๒๘}เสีย^{๒๙}จริต^{๓๐}ก็^{๓๑}ได้^{๓๒}เป็น
 เหมือน^{๓๓}เจ้า^{๓๔}ภาพ^{๓๕}ไค้^{๓๖}เฝ้า^{๓๗}ศพ^{๓๘}ท่าน^{๓๙}จริต^{๔๐}ก็^{๔๑}มา^{๔๒}หลาย^{๔๓}ท่าน^{๔๔}แล้ว ท่าน^{๔๕}ที่^{๔๖}วัง^{๔๗}ตัว
 เลือก^{๔๘}หยุก^{๔๙}เลือก^{๕๐}ยา^{๕๑}หามา^{๕๒}คหา^{๕๓}หามา^{๕๔}แวก^{๕๕}ล้อ^{๕๖}มอ^{๕๗}ย่^{๕๘}รอบ^{๕๙}บ้าน^{๖๐}ใช้^{๖๑}ยา^{๖๒}หลาย^{๖๓}ขนาน
 (หมก^{๖๔}ใน^{๖๕}คัน^{๖๖}ฉยับ^{๖๗}เท่านั้น^{๖๘} จึง^{๖๙}สง^{๗๐}ไส^{๗๑}ยว่าจะ^{๗๒}เป็น^{๗๓}แต่^{๗๔}ทรง^{๗๕}ร่าง^{๗๖} มี^{๗๗}ไต้^{๗๘}มี^{๗๙}ไป)

(๑) เห็น^๑จะ^๒ทรง^๓หมาย^๔ถึง^๕หม่อม^๖เจ้า^๗เนตร^๘ใน^๙เจ้า^{๑๐}ฟ้า^{๑๑}อาภรณ์^{๑๒} เป็น
 คน^{๑๓}ร้าย^{๑๔}โดย^{๑๕}วิ^{๑๖}ไสย^{๑๗}ต้อง^{๑๘}ติด^{๑๙}คอก^{๒๐}อยู่^{๒๑}จน^{๒๒}สิ้น^{๒๓}รัช^{๒๔}กาล^{๒๕}ที่ ๔ ถึง^{๒๖}รัช^{๒๗}กาล^{๒๘}ที่ ๕ ได้
 พระ^{๒๙}ราช^{๓๐}ทาน^{๓๑}โทษ^{๓๒}ครั้ง^{๓๓}หนึ่ง^{๓๔}เมื่อ^{๓๕}แก่^{๓๖}ชรา^{๓๗}แล้ว ออก^{๓๘}มา^{๓๙}อยู่^{๔๐}ได้^{๔๑}ไม่^{๔๒}ช้า^{๔๓}ก็^{๔๔}กลับ
 ประ^{๔๕}พฤ^{๔๖}ติ^{๔๗}เป็น^{๔๘}ผู้^{๔๙}ร้าย^{๕๐} ต้อง^{๕๑}กลับ^{๕๒}มา^{๕๓}ติด^{๕๔}คอก^{๕๕}อีก

ฉบับที่ ๓๑

พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส

จดหมายมายังกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาสให้ทราบ ข้าฯ ก็ยกพวก
 ที่มาด้วยกัน ออกจากกรุงเทพ ฯ วัน ๕ ฯ ๕ ค่ำ เวลาเช้า ๓ โมง
 มาถึงวัดชุมพลนิกายาราม ข้างปิ่นเวลาบ่าย ๓ โมง แวะชนทำบุญ
 ที่วัดนั้นอยู่ชั่วโมงหนึ่ง ออกเรือจากวัดนั้นเรือไปชดคันอยู่เล็กน้อยที่ตรง
 ปากคลองตะเคียน แล้วไปถึงวังจันทร์เกษมเวลาเย็นจนย่ำค่ำ
 แผ่นดินแขวงกรุงเก่าเป็นที่เพื่อจะปลูกต้นมะม่วง ต้นมะม่วงปลูกใหม่ ๆ
 ที่วังจันทร์เกษมเพียง ๒-๓ ปีเท่านั้นมีผลมารอบไป ใต้เก็บส่งลงมา
 จงรับเอาแจกเจ้านายข้างหน้าข้างในวังหลวงวังหน้า ใต้จัดหมายมาในนี้
 ด้วยแล้ว.

อนึ่งที่กรมท่ากลางนั้น ท่านกรมท่าก็ไม่อยู่พระยาพิพัฒน์โกษา
 ไม่เห็นตัว ใต้ยื่นว่าขึ้นไปชำระความอยู่ที่เมืองนนทบุรี อยู่แต่
 เสมียนตราที่เลอะเทอะนัก จึงสั่งให้ไปตามตัวพระยาพิพัฒน์โกษามาอยู่
 รังราชการ ให้พระยาวิสุทรโกษาสมทบช่วยกันด้วย แต่เชื่อนัก
 ก็ไม่ได้พานจะพูดเสียงดังไป เพราะพู้ออกมาเบา ๆ ก็ไม่ได้ยินเอง
 อย่างว่าแต่คนอื่นจะพูดเลย หลวงวิเศษพจนการค้อยยังชั่วอยู่ เอาตัวมา
 กำชับให้ฟังการต่าง ๆ ข้างชาวต่างประเทศ จะมีเหตุอย่างไรอย่า
 ให้มันชู้ได้.

อนึ่งการศาลต่างประเทศก็จงกำชับหม่อมราชวงศ์ให้ว่ากล่าวให้ที่
 อนึ่งการข้างกรมท่าก็ได้ตั้งพระศิษย์การภักดีขึ้นในที่พระศิวการวิจารณ์
 กำชับให้เขาไปเอาใจใส่ด้วย แต่เป็นคนใหม่ยังไม่สู้เข้าใจไรนัก
 ให้ช่วยกันกับพระยาพิพัฒน์โกษา เพราะเขานั้นเมื่อครั้งในแผ่นดินพระบาท
 สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ข้า ๆ ก็เคยใช้สอยอยู่ด้วยกันกับ
 พระยาพิพัฒน์โกษา.

อนึ่งจงบอกกรมหมื่นนริศรานุภาพว่าให้เอาใจใส่ ใครเจบใครใช้
 อไร หมอวังหลวงวังน้ำก็มี ให้เกณฑ์ไปรักษาให้ดี ให้ค่อยตาย
 น้อย ๆ เข้า หากไม่ก็ต้องลั่นนำเพลิงเผาย่อย ๆ นึก.

ฉบับที่ ๓๒

พระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาภูธราภัย

จดหมายมายังเจ้าพระยาภูธราภัย ๆ พล ๆ สมุหนายก ให้ทราบ.
 ด้วยพระราชพิธีจรดพระนังคัลจวนจะถึงแล้ว ข้าฯ ขออวยไชยให้พร
 ยอมอนุญาติมา ให้ท่านมีไชยไชย จักขบวนแห่ออกไปแรกนาขวัญ
 ณวัน ๒ ๆ ๖ ค่ำ ขอให้ระกุนฟ้าเป็นไปด้วยก็สมควรเปนคุณแก่ต้น
 เข้าในนาตลอดชั่วพระราชอาณาเขตรนี้เถิด ขอให้บังเกิดผลเป็นมงคล
 คุณอกุหนุนความศุขสวัสดิแก่อาณาประชาราษฎรทั้งปวงเถิด จงสั่งการ
 แก่พระยาข้าเรออีกด้แลเจ้าพนักงานทั้งปวงให้จัดการตามเคย ให้พร้อม
 อย่าให้ขาดไต่ แต่ที่ท้องสนามนั้นกรมวังมักหลงสั่งให้มีหนังสือ
 ไม้เพลิง ที่ถูกแท่นนั้นในการพิธีไม่มี มีแต่ในการฉลองพระนารายณ์แล้ง
 คอก ในการพิธีมีแต่ตั้งเตียงพระมณฑลสวคมนตโดยงพระสงฆ์ ที่
 กรุงเก่าฝนตกสามครั้ง วัน ๗ ๆ ๕ ค่ำครั้งหนึ่ง วัน ๔ ๆ ๕ ค่ำครั้งหนึ่ง
 เปนเม็ดฝนตกนั้นน้อย แต่ฟ้าร้องดังนักพานจะกล้า.
 วัน ๔ ๆ ๕ ค่ำ เวลាយ่ำค่ำมีฝนฟ้าได้ใหญ่โตศรีสว่างเหมือน
 คอกไม้ไ้ยร ๑๒ พุ่งลงมาแต่ทิศพายัพแล่นไปทิศอาคเนย์ มีหางยาว
 ไม่มีประกาย ดวงฝนฟ้าไ้้นั้นไปทิศอาคเนย์ก็แตกกระจายเป็นสองดวง
 สามดวงเลื่อนหายไปบนฟ้า แต่ทางหางนั้นจับเมฆไว้เองเหน้อยู่ในตำบล

หนึ่ง ยาวสัก ๓๐ องศา พุดด้วยเรื่องฟ้าต้องนัยด้วยองศา คือดั้งแต่
 เหนือฟ้าข้างตะวันตกกับวันออกฤกษ์ที่อื่น ๆ ที่ตรงกัน แยกออก ๑๘๐
 ส่วน ส่วนเหล่านี้เรียกว่าองศา ทางเส้นทางเรื่องอยู่นั้น เหนืออยู่บนฟ้า
 ประมาณ ๖-๗ นาทีฤกษ์ประมาณยাত্রานาฬิกาหนึ่งเสต จิงอินทรชาน
 หายไป คนเป็นอันมากได้คู้ได้เห็นพร้อมกัน

จัดการไปเถิด จะขออยู่จับข้างวันหนึ่งสองวัน แล้วกลับไปให้ทัน
 การพระราชพิธีเวลาสวดมนต์

ฉบับที่ ๓๓

พระราชหัตถเลขา ถึง หม่อมน้อยใหญ่ หม่อมน้อยเล็ก
เจ้าพระยานคร พระยาวิจิตรสรไกร พระเสน่หามนตรี

ที่เมืองนครศรีธรรมราช

ขกญ พ.ศ. ๒๔๐๗

จดหมายมายังหม่อมน้อย $\frac{\text{ใหญ่}}{\text{เล็ก}}$ เจ้าพระยานคร พระยาวิจิตร

สรไกร พระเสน่หามนตรี^(๑) ให้ทราบ ว่าแต่ก่อนข้าพเจ้าได้ ให้กรม
พระกระลาโหม มีท้องตราไปถึงท่าน ว่ากรมหมื่นบวรรังสี จะเสด็จ
ออกไปกับพระสงฆ์ ทรงนมัสการพระมหาเจดีย์ณเมืองนครศรีธรรมราช
ข้าพเจ้าแน่ใจว่าท้องตรานั้นจะถึงท่านแล้ว ได้ให้จ๊กเรือกลไฟออกมา
เมื่อกรมหมื่นบวรรังสีกับพระสงฆ์ท่านเสด็จมาถึงเมืองนครศรีธรรมราช

(๑) หม่อมน้อยใหญ่ คือเจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่ พระองค์
เฉลิมวงศ์ในรัชกาลที่ ๓ หม่อมน้อยเล็ก คือเจ้าจอมน้อยเล็ก น้องของ
เจ้าจอมมารดาน้อยใหญ่ เจ้าพระยานคร (น้อยกลาง) ทั้ง ๓ คนนี้เป็น
ธิดาแลบุตรภรรยาหลวงเจ้าพระยานครน้อย

พระยาวิจิตรสรไกร (กลุ่ม) บุตรเจ้าพระยานครน้อยคนเมือง
พระเสน่หามนตรี (หนพ้อม) บุตรเจ้าพระยานคร (น้อยกลาง)
ต่อมาได้เป็นพระยานคร แล้วเลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี ในรัช
กาลที่ ๕

แล้ว ขอท่านได้เห็นแก่พระศาสนา แลข้าพเจ้าด้วย จึงได้รับเสด็จ
 ท่านไปจัดให้ประทับอยู่ณที่อันสมควร แล้นำไปวัดพระมหาธาตุ ใต้
 ทรงนมัสการพระมหาเจดีย์แล้วส่งเสด็จท่านให้ไต่กลับมาโดยเร็ว เพราะ
 ในกรุงเทพฯ ๑ เป็นคราววชชานาคหลวง จะรอช้าอยู่จะกลับมากันในเวลา
 หนึ่ง ในกรุงเทพฯ ๑ นี้ ใต้นางพระยาข้างเผือกเอกอย่างดีข้างหนึ่ง
 จะไต่สมโภชที่พะเนียดกรุงเก่าในข้างแรมเดือนแปด ฅวัน ๒๑๔๘ คำ
 จะได้รับลงแพล่องลงมาสมโภชณกรุงเทพฯ ๑ ในข้างขึ้นเดือนเก้า นาง
 พระยาข้างพิงเผือกนั้น กรมหมื่นบวรวิงส์ได้ทอศพระเนตรประจักษ์แล้ว
 ทุกประการ ที่พระองค์เจ้าขัติยวงษาพระอาการคงอยู่อย่างเดิมไม่คลายชน
 ไม่หนักไป (หมคนในต้นฉบับท่าน จึงส่งไปสยว่าจะเปนแต่ทรงร่างมิไต่ไป)

ขยับขยับเสีย ท่านยอมโต๊ะเงินทั้ง ๑๐ นั้นให้เป็นของสำหรับราชการหลวง
 ให้ท้าวสมศักดิ์ไปทวงเอามาไว้ ใช้ราชการเถิด แต่หม่อมเจ้าสามจันทร์
 ก็ยั้งหม่อมเจ้าสามจันทร์สององค์นั้น ท่านฝากท้าวสมศักดิ์ให้ทำ
 บำรุงให้ทำราชการอยู่ในวัง ท้าวสมศักดิ์ได้ฟังแล้วก็เป็นแต่ฟังมา แล
 ยืนยันว่าไปบอกแก่กระหม่อมฉัน

อนึ่งท้าวสมศักดิ์ยืนยันด้วยเรื่องพานหมากเสวย ว่าต้องกับคำ
 ที่กระหม่อมฉันว่าได้ ยินเองนั่นด้วย แต่ท้าวสมศักดิ์ว่ากระหม่อมฉัน
 อยู่ไม่ว่าอะไร ครั้นเมื่อเวลาเร็ว ๆ หม่อมเจ้าสามจันทร์มาต่อว่าแก่
 ท้าวสมศักดิ์ว่า โต๊ะกรมขุนธิเบศรวร ๕ คู่สั่งไว้ให้ถวายเป็นหลวง
 ไม่ใช่ฤๅ ทำไมจึงไม่เรียกมาใช้ ราชการหลวง แลว่าโต๊ะเงินพวก
 นั้นในกรมมายืมไปค้ชอน ก็หาคืนมาไว้ที่พระองค์เจ้าพันตามเดิมไม่
 หม่อมเจ้าสามจันทร์ว่าในกรมก็ประจวบอยู่ เสด็จไปมาข้างโน้นข้างนี้
 ก็ไม่ได้ กลัวหม่อมเจ้าในกรมจะยกยอกเอาไปขายเสีย ท้าวสมศักดิ์
 ก็กับพนักงานจึงคิดกันไปทวงได้ โต๊ะมาแต่พระองค์เจ้าพัน ๓ คู่ชอนแล้วจึง
 ให้จำค้มาทวงโต๊ะที่ว่าในกรมยืมมานั้นไปอีกค้ชอน ตามคำให้การท้าว
 สมศักดิ์ก็กับพนักงานดังนี้ เขาก็ให้การแต่พอชอบหูกกระหม่อมฉัน การ
 ที่ไปพคนั้นเห็นจะร่วมคิดกันกับหม่อมเจ้าสามจันทร์ ว่ากล่าวกันไปอย่าง
 ไรนั้นและกระหม่อมฉันไม่ได้ทราบด้วย ไม่ได้ใช้ไปจริง ๆ เมื่อกรม
 ขุนธิเบศรวรสิ้นพระชนม์ลงนั้น กระหม่อมฉันจะอยากได้สิ่งไรของ
 ท่านหาไม่ได้เลย เมื่อท่านสิ้นพระชนม์แล้วกระหม่อมฉันได้ถามหากา

กับพานสำรับหนึ่ง จะเป็ทองหรือเงินไม่ทราบ เป็ฝ้อมทำมาแต่
เมืองจีนประหลาดอยู่จะใคร่ดู ด้วยนึกว่าถ้าเป็เครื่องทองคำ จะรับ
ประทานชอไว้ ให้เงินไปแจกหม่อมเจ้าชายหม่อมเจ้าหญิงในท่าน ครั้น
เมื่อท่านสิ้นพระชนม์แล้ว พระองค์เจ้าหญิงกับหม่อมเจ้าสามจันทร์ชน
เอาสิ่งของมาหลายสิ่ง มาให้กระหม่อมฉัน ๆ รับไว้แต่เครื่องยศ คือ
พานหมากเสวยสำรับนั้น กับสิ่งอื่นซึ่งเป็เครื่องยศ แลเป็สิ่งของที่
กระหม่อมฉันได้ถวายท่านไป แต่พานกับกานนั้น เหนเป็เครื่องกำไหล่
ชำรุดยับเยินแล้วไม่สู้ดี กระหม่อมฉันก็ไม่ได้ชอไว้กลับคืนไปกับชอง
อื่น ๆ จะเป็อะไรบ้างก็จำไม่ได้

พานหมากเสวยนั้นเครื่องในที่ชำรุดกระหม่อมฉันก็ได้ชอมแซมขึ้น
พานนั้นเป็พานทองเปล่า กระหม่อมฉันก็ได้ให้ไปแก่เป็พานลงยา
เหมือนอย่างเครื่องต้น แล้วไว้กับพระสุพรรณศรีวิตามกรมขุนนิเบศรวรสัง
แต่ใจกระหม่อมฉันคิดว่าเครื่องหมากเสวยสำรับนั้น ควรจะถวายในกรม
แต่เพราะกรมขุนนิเบศรวรรับสั่งเสียบเป็อันขาด คริสต์อันวอนแล้วอัน
วอนเล่าว่าอย่าให้เจาอนนายอื่นไปเป็อันขาดที่เคี้ยว ให้เก็บไว้เป็พระ
เกียรติยศกรมพระราชวัง กระหม่อมฉันก็ทำตาม ของเคี้ยวนั้นก็ยังอยู่

แต่ซึ่งถาดล้างหน้านั้น อย่างไรกระหม่อมฉันก็จำไม่ได้ ได้ยิน
แต่พวกในวังพูดกันว่า พระองค์เจ้าหญิงว่าถาดนั้นพระองค์เจ้าหญิงได้เอา
มาให้กระหม่อมฉันแล้ว กระหม่อมฉันไม่รับไว้แล้วยกให้พระองค์เจ้า
หญิง แต่ในกรมมาขอขมิไปแล้วไม่คืนให้ คำนี้พระองค์เจ้าหญิง
จะไต่ว่าจริงฤาไม่จริงอย่างไรกระหม่อมฉันไม่ได้ยินเอง พระองค์เจ้าหญิง

เดี๋ยวนี้ถึงอยู่วงเคียวกับกระหม่อมฉัน ตั้งแต่เดือนสามมาจนบัดนี้ไม่ได้พบกัน ก็แต่ซึ่งกระหม่อมฉันจะได้ไปตัดสินของในกรมขุนนิเขศวรบรรว่าสิ่งนั้นให้โตแก่ผู้หนึ่ง สิ่งนั้นให้โตแก่ผู้หนึ่ง นั้นหาไม่ได้เลย

โตะที่ไปเรียกมานั้น กระหม่อมฉันก็ไม่ได้ใช้ไป ไม่ได้ว่าอยากได้ จำได้ไปกราบทูลครั้งรับสิ่งนั้นโดยชื่อกระหม่อมฉัน จำได้ว่ามีความผิดอยู่ บัดนี้โตะเงินทั้งสามนั้น กระหม่อมฉันขอรับประทานส่งคืนมาตามที่ตั้งของอยู่แต่ก่อนอย่างไร ก่อนจำได้ไปทวงมานั้น ก็ในทรัพย์สินสิ่งของ ๆ กรมขุนนิเขศวรบรรว่านั้นกระหม่อมฉันเห็นว่า ในกรมกับพระองค์เจ้าเสื่อแลพระองค์เจ้าหญิงกับ หม่อมเจ้าในกรมขุนนิเขศวรบรรว่าทั้งชายแลหญิง ควรจะปรานีประนอมพร้อมจิตกันแล้วแบ่งปันให้สมควรอย่าให้ มีความขัดเคืองข้องของหมองหมางกันเพราะสิ่งของเล็ก ๆ น้อย ๆ นินทาการะหากันต่าง ๆ ไปได้แล้วจะเป็นดี

อนึ่งในกรมแลพระองค์เจ้าเสื่อพระองค์เจ้าหญิงก็มีพระขารมีเป็นเจ้าใหญ่ นายโตกว่าหม่อมเจ้าเล็กน้อย ทรงพระเจริญไวยไยไปมากพระชนมายุหลายสิบปีมาแล้ว หม่อมเจ้าในกรมขุนนิเขศวรบรรว่า อายุก็ยิ่งอ่อนไม่มีที่พึ่งพาอาศัยเลย ถ้าสามพระองค์ทรงพระเมตตาตามาก ๆ ไปได้จะเป็นดีไปไหน ๆ หม่อมเจ้าพวกนั้นก็มีความระลึกรู้ว่าทรัพย์สินสิ่งของกรมขุนนิเขศวรบรรว่าเป็นทรัพย์สินของบิดา เปรียบความตามฝ่ายกระหม่อมฉันเหมือนพระราชทรัพย์ของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กระหม่อมฉันก็ไม่ได้เอามาใช้เป็นประโยชน์ของตัวแลบุตรภรรยาเลย เมื่อท่านจะเสด็จ

สวรรคตท่านทรงเขียนพิไนยกรรมพระราชทรัพย์หมื่นชั่ง ให้จ่ายทำพระ
 อารามที่คาง เหลือสามหมื่นชั่งถวายแก่พระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ ทอง
 คำร้อยชั่งให้แม่ทำเปลววัดพระอารามที่คาง เหลือนั้นก็ให้เป็นของพระเจ้า
 แผ่นดินองค์ใหม่ ก็ตัวกระหม่อมฉันเข้ามาเป็นเจ้าแผ่นดินตามที่ท่าน
 ผู้รับสั่งมีชื่อในพิไนยกรรมนั้น คือเจ้าพระยาพระคลัง พระยาศรีพิพัฒน์
 พระยาราชสุภาวดี ปฤจฉากับเจ้านายขุนนาง เลือกผู้หนึ่งในพระ
 ราชวงศานางษ หนุ่มฤาแก่ปานกลางเป็นเจ้าแผ่นดินต่อไปเถิด ก็
 เพราะท่านทั้งสามนั้นเลือกกระหม่อมฉันเข้ามา จึงได้เป็นเจ้าแผ่นดินอยู่
 แต่เพราะรู้ว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ท่านไม่ไต่เลือก
 กระหม่อมฉันเฉพาะตัวโดยตรง ก็ไม่ว่าจะถือเอาพระราชทรัพย์ของท่าน
 เป็นมรดกไว้ ของทั้งปวงก็ยังคงเป็นของกลางแผ่นดินอยู่หมด ได้จ่าย
 ไปแต่รายของทำวัด ก็เจ้านายซึ่งเป็นลูกเป็นหลานของท่าน กระหม่อมฉัน
 ก็รับเลี้ยงเกื้อหนุนให้ขึ้นสิ่งของต่าง ๆ แลเงินทองไปเป็นอันมาก นอก
 จากเบี้ยหวัดเงินเดือนก็กว่าพันชั่งเศษแล้ว ความนี้เป็นความสัตย์ความ
 จริงไปรดสืบคู่ก็จะทราบ ซึ่งเกื้อหนุนเจ้านายเหล่านั้นไป ก็ด้วยเข้าใจ
 ว่าตัวกระหม่อมฉันเข้ามาอยู่ในทอของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ถึงตัวไม่ได้ รับมรดกของท่าน คนทั้งเมืองทั้งบ้านเขาก็สำคัญว่าเป็นผู้
 มารับ ก็ต้องเลี้ยงเจ้าเลี้ยงนายพวกนั้นไป เพื่อยะให้เป็นเยี่ยงอย่าง
 แยกแผนสืบไปภายหน้า ถ้าถ้าไม่เป็นเยี่ยงอย่างไปได้ ก็จะได้เป็น
 เกียรติเป็นยศแก่ตัวกระหม่อมฉัน กราบขุทธานี้เป็นความจริงใจ

ควรมีควรสุกแล้วแต่จะโปรด

ฉบับที่ ๓๔

พระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นอมรมนตรี

กราบทูลมายัง กรมหมื่นอมรมนตรี ให้ทราบ เรื่องโต๊ะเงินที่รับสั่ง
 นั้น ความสัจความจริงกระหม่อมฉันไม่ได้ทราบด้วยเลยแต่ต้นจนปลาย
 เมื่อกรมขุนนิเบศบวรประสูริ กระหม่อมฉันได้ให้ท้าวสมศักดิ์ไปเยี่ยม
 ประสูริเนื่อง ๆ ท้าวสมศักดิ์กลับมาเล่าให้ฟังว่าโรกั้จำไม่ได้ เป็น
 แต่ฝากลูกฝากเต้าท่านไป ถูว่ากโรย้างก็ลืมไปเสียแล้ว จำได้แต่
 วันกระหม่อมฉันไปเยี่ยมประสูริเวลาหนึ่ง ท่านสั่งความสองข้อ ข้อ
 หนึ่งว่าวัดที่ท่าคางอยู่ที่หลังวังนั้น ทั้งทั่วกลแลของท่าคาง ยกให้เป็นของ
 กระหม่อมฉัน^(๑) ก็บสั่งว่าเงินของท่านคางอยู่ที่พระองค์เจ้าตารา ๒๐๐ ซึ่ง
 เสศ ให้กระหม่อมฉันไปทวงเอามาทำวัด ก็อีกข้อหนึ่งว่าพานหมาก
 เสวยเครื่องยศนั้นเป็นเครื่องเดิมของกรมพระราชวัง ฯ แต่ครั้งยังเป็น
 กรมหลวงเสนานุรักษ์อยู่ พระราชทานให้เป็นรางวัลแก่กรมขุนนิเบศ
 บวร เมื่อครั้งไฟไหม้สำเพ็งเสศจึงไปคัยเพลิง ก็เครื่องพานสำรับ
 ขอเสียอย่าให้กระหม่อมฉันให้เจ้าอนนายอื่นไป ให้เอาไว้ใช้เป็นเครื่อง
 ต้นข้างใน เป็นที่รูกถึงพระเศษพระคณกรมพระราชวัง ฯ สืบไปเถิด
 ถึงพระสัพพวงศร์สำหรับกับเครื่องนั้นกตกอยู่ที่กระหม่อมฉันแล้ว เพราะ

(๑) คือวัดวงศมุลวิหาร

กระทบหม่อมฉันได้ ให้ท่านทอศพระเนตรครึ่งหนึ่ง แลท่านรับสั่งขึ้นไปอีก
 หลายคำ แต่ท่านทรงพระกรรแสงมาก กระทบหม่อมฉันฟังไม่ถนัดไม่สู้
 เข้าใจ ได้ความบ้าง แต่เรื่องลูกเรื่องเต้าสังเกตุก็ไม่ได้ถนัดนัก แต่
 ในเร็ว ๆ นี้ได้ขึ้นพนักงานข้างในบอกแก่กระทบหม่อมฉัน เมื่อเวลาจิตของ
 เลียงเจ้านายเมื่อไปทำบุญวัดบวรนิเวศล่วงมาแล้วเร็ว ๆ ว่าโต๊ะเงินของ
 กรมขุนอิศเรศบรมราชายเปนหลวงไว้มีอยู่ ๕ คู่ ได้ไปชำระเรียกมาไว้
 ใช้ราชการแล้ว แต่กระทบหม่อมฉันสาละวนชวักไขว่ด้วยการทำงานต่าง ๆ อยู่
 เปนแต่ได้ขึ้นแหว่ ๆ หาได้ซักไซ้ไต่ถามไม่ ครั้นรับสั่งขึ้นวันจะ
 กราบทูลไปก็ไม่ถนัด เพราะได้ขึ้นแต่แหว่ ๆ ไม่ได้สังเกตุไม่ได้ซักไซ้
 ไต่ถาม ถ้อยความที่ได้ขึ้นได้ฟังนั้นก็มากกว่ามาก ถ้าไม่มีใครกระโถก
 กระตาก็หาได้ทำไว้ในใจไม่ ความสัตย์ความจริงเรื่องนี้ กระทบหม่อมฉัน
 ไม่ทราบด้วย จำที่กระทบหม่อมฉันไม่ได้ ไซ้ไปจริง ๆ กระทบหม่อมฉันก็เปน
 ผู้มีเคารพต่อเจ้านายพี่น้อง โดยถ้าจะมีความต้องการก็คงจะเขียน
 หนังสือไปว่า หรือจะใช้ผู้มีบัณฑิตก็สมควรให้ไปว่า เหมือนอย่าง
 กระทบหม่อมฉันจะไปเฝ้าครั้น ก็ได้สั่งให้เจ้ายคนธโรไปกราบทูล ไม่ได้
 ไซ้ให้ โขลงไปกราบทูล ครั้นได้ฟังรับสั่งวันนั้นจะกราบทูลก็ยังไม่ถนัดไม่
 เพราะไม่ทราบต้นสายปลายเหตุอะไรเลย ครั้นกลับมามีเลียงไต่ถาม
 ได้ความทั่วสมคึกก็ว่าขึ้นขึ้น ว่าเมื่อไปเยี่ยมประชวรกรมขุนอิศเรศ
 บรมนั้น กรมขุนอิศเรศบรมรับสั่งแก่ทั่วสมคึกก็ว่าโต๊ะเงินมีอยู่ ๑๐
 ฝากไว้ที่พระองค์เจ้าพน โต๊ะเงินทั้ง ๑๐ นั้น ถ้าท่านจะแจกหม่อมเจ้า
 บุตรชายหญิงของท่านก็จะไปนั่งกินโต๊ะเงินอยู่ที่ไหน ก็จะไปขายซื้อ

ฉบับที่ ๓๕

พระบรมราชโองการให้กราบทูลกรมหมื่นบวรรัชนี
(สมเด็จ ฯ กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์)

มีพระบรมราชโองการให้กราบทูลกรมหมื่นบวรรัชนี แลเฝ้าเคียง
พระราชอาคันตุกะ ถานานุกรมเป็รียนแลอินคิยที่จักสันมาบิณฑชาตรวเอรทั้ง
เจกเวรว่า ของในการพระราชกคฺลในการพระศพรังนี้ พระสงฆ์ราชา
คณเแลเจ้าพระเจ้าเณรแลพระครุมนิยคิยคิยก็ได้ ไตรยหมคทกรป ราชา
คณเแลเจ้าพระแลพระครุบางรูปก็ไคสองซ้า คิการคั้งแต่ไคกันค้มา
ผ้าไตรยในการพระศพนนลงจะไมสิคคิยมากกว่ามาก ก็เหนว้ายค
กว่าไคยที่เรียวว่าไคยคกนาคายแต่ก่อน ถานานุกรมแลเป็รียน
ที่ไมไค ไคยที่อยบิณฑชาตรวเอร กิยพระสงฆ์อินคิยที่จักไวล้าหรย
บิณฑชาตรวเอรก็ไคถวยจิวรณนึ่ง สยงนึ่ง ย่ามนึ่ง ทกรป
จิวรสยงย่ามล้าหรยนึ่งไมไค ซอแต่คคิยวราคาเยาที่ขายง่าย ๆ ที่เรียวว่า
เช้านนเลย เปนของลงทนทำทงสน คิราคาล้าหรยนึ่งเปนเงินสิยสลึง
ไคถวยพระสงฆ์ไปเวรละ ๑๕๐ รูปทั้งเจกเวรบิณฑชาตรว คิคเปนพระสงฆ์
๑๐๕๐ จิวรสยงย่าม ๑๐๕๐ ล้าหรย คิราคาสามสิยสองซั้ง สยคคาล้างยาท
ผ้าไตรยเช่นที่เรียวว่าเช่า ก็ขายวคค ๆ เหวียง ๆ ไคยละห้าบาทข้าง
หกบาทข้าง แต่ถาลงทนทำคั้งค้างเย็บคิย ก็เปนราคาล้างไคยละ
แปดคบาทอยเยย ก็ไคททานที่จะมีผู้ถวยพระสงฆ์มากมายหลายรูป
อย่างนี้ ในคั้งนึ่งควรวคิยวคคคั้ง ๆ อยไมสิคคิยนึ่ง.

ไทรยในรายแปดสิบแปดไทรยที่ไต่ถวายเป็นวัน ๑๑๔ คำ ครั้งหนึ่ง

๓๐ รูป ไต่ถวายเมื่อวัน ๕๑๔ คำ อีกครั้งหนึ่ง ๒๐ รูป ไต่ถวาย

เมื่อวัน ๕๑๕ คำ อีกครั้งหนึ่ง ๓๐ รูป เพราะถวายแยกครั้งแยกงาน

กันอยู่ดังนี้ หาได้เห็นพร้อมกันไม่ ครั้นเมื่อวัน ๗๑๕ คำ ไต่ให้

อาราธนามารับบิณฑบาตที่พระเมรุพร้อมกันทั้ง ๘๐ รูป ไต่ให้หมาย

อาราธนาว่าเป็นการฉลองผ้าไตรย ไต่ถวายผ้าขาวพับไปอีกรูปละพับ

เป็นการฉลองในงานนั้น ท่านทั้ง ๘๐ รูปกลางองค์ก็เห็นจะเอาผ้าโน่น

มานุ่งข้างผ้าโน่นมาห่มข้างประปนไปชุกช่นไป แต่หาได้ตรวจไม่ ไต่เห็น

ถนัดแต่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์รูปหนึ่งไม่เอาผ้าสำรับนั้นมาทั้งสำรับ

เอาผ้าอื่นมาแน่แล้ว ก็ในรายบิณฑบาตเวลานี้ ก็ไต่ให้ประกาศอาราธนา

ว่าตั้งแต่วัน ๕๑๕ คำ ไปให้พระสงฆ์ในเวรบิณฑบาตนุ่งห่มผ้าที่ถวาย

ไปในงานพระศพครั้งนี้ แลถ้อยยามที่ถวายไปในครั้งนั้นเข้ามาเวรละ

๑๕๐ รูปทุกวันทั้งเจ็ดวัน จะพระราชทานบิณฑบาตทานเป็นการฉลอง

ไทยธรรมที่พระราชทานไปแล้วนี้ เพื่อจะได้ทอศพระเนตรเห็นพระสงฆ์

บริโลกจิวรสยงยามที่พระราชทานไปเป็นอันมากเหมือน ๆ กันให้สบาย

พระเนตรทั้งเจ็ดเวลา ถึงผ้าโน่นจะคิหน้อยชั่วหน้อยก็ไม่อะไรนักหนา

เวลาเกือบเป็นโรมี จึงไต่ให้ประกาศไปดังนี้ แต่พระสงฆ์ทุกวันนี้

ต่างตาต่างใจ ตั้งแต่พระราชาคณะผู้ใหญ่ลงห่มนประมาทราชตระกูล

ประพฤติเป็นเหมือนเช่นเขาว่าช้ตาไม่พับิบ เมื่อเวลาวัน ๕๑๕ คำ

พระสงฆ์เวรวัดขวรนิเวศเข้ามาวิจัยพิณฑชยาตราในกำหนดนิมนต์เป็นที่หนึ่ง
 พระครูพุทธมณฑลปริชาธรูปหนึ่งแล้ว ห่มผ้าแก่นุ่งผ้าเก่าเข้ามาท้วงเครื่อง
 ไม้ท้วงต่อว่าก็เถียงว่าไม่ได้ ไตรยสังเค็ด ไม้เท้าไตรยสคัยปกรณ
 ก็ ไตรยสคัยปกรณนั้นหยายคายนุ่งห่มไม่ได้แล้ว ไตรยในราย ๘๐ ก็
 ไม้ เขาไปไหนเสียจึงนุ่งห่มผ้าเก่าๆ เข้ามาให้ชวางพระเนตร แต่ผ้าสยง
 ในราย ๑๕๐ นั้น จะมีพระสงฆ์ไ้่นุ่งเข้ามาข้างสักสององค์สามองค์
 ฤาจะไม่ได้นุ่งแทบทั้งเวรไม่แน่เลย แต่เหนจะไม่ไ้่นุ่งเข้ามาโดยมาก
 การก็ไม่ลำบากยากโหยอะไรนักริงแกเปล่าๆ ที่ได้ไปแล้วจะไม่เข้ามา
 ครบตามจำนวนก็จะมี เหนถานานุกรมก็จะไม่ครบข้าง พระพิธีธรรม
 ล้าหลังมาสองรูป.

ราชตระกูลก็มีอุปการะแก่พระสงฆ์มาก อื่นๆ ยกเสียเถิดคิดแต่
 นิตยภัตรพระราชาคณะผู้ใหญ่รูปหนึ่งเทือนละ ๕-๖ บัระสามชั่ง อย่างลก
 ลงมาเทือนละ ๔-๓ บัระสองชั่งสียเจกตำลิ่ง อย่างลกลงมาเทือนละ ๔-๒
 บัระสองชั่งสียสตำลิ่ง อย่างลกลงมากกว่านเคือนละ ๔-๑ บัระสองชั่ง
 แปกตำลิ่ง อย่างลกลงมาแลพระปลัดตำแหน่งใหญ่เทือนละ ๓-๖ บัระ
 สามสียหกตำลิ่ง พระครูบางองค์เปรียญเจกประโยคเทือนละสียบาท
 ๖-๗ สามสียตำลิ่ง เปรียญหกประโยคห้าประโยคแลพระครูปลัดแล
 พระครูเจ้าอธิการเทือนละแปกบาท ๖-๗ ชั่งสียตำลิ่ง เปรียญสี่ประโยค
 แลพระครูมีนิตยภัตรบางรูปเทือนละหกบาท ๖-๗ สียแปกตำลิ่ง เปรียญ

สามประโยคแลถาณานุกรมสามัญแลพระสงฆ์อนจรในอารามหลวง เดือน
 ละสองสลึงข้ละหกบาท ถ้ายมอริกมากก็ไต่เติมเพิ่มประจำเดือนทุกรูป
 ตามจำนวนนิตยภัตร ตั้งแต่~~๕~~ลงไปจนสองสลึง จำนวนนิตยภัตร
 บันคาศักดิ์แลมีนิตยภัตรสามัญก็เป็นอันมาก เดือนหนึ่งถึง ๕๐๐๐ รูปเสศ
 เงินจ่ายเดือนหนึ่งเจตลียซ้งขึ้นไป ถ้าในพรรคกาลจำนวนพระสงฆ์ก็มาก
 ซ้งวันนิตยภัตรสองสลึงขึ้นไปถึง ๑๐๐๐ เสศ ๒๐๐๐ เงินหลวงที่จ่ายเป็น
 นิตยภัตรพระสงฆ์หนึ่งถึงพันซ้งเสศ แต่ถ้าวาพระสงฆ์ตั้งแต่พระราชา
 คณะถาณานุกรมผู้ใหญ่ผู้น้อยลงไปจนพระสงฆ์อนจรสำคัญเสียบเหมือนอกับ
 คุณแคะคุณเดือนเป็นสามัญทั่วโลกยไปไม่มีใครคิดถึง มีแต่คุณ
 คุณแคลนต่างๆ อ้นวอนขอให้ผลองศรัทธาเลื่อมใสซ้างก็เพิกเฉยเสียบเอา
 แต่ใจตัว ข้าราชการฝ่ายคฤหัฐเข้ามารัษราชการในวังเหนคเหน้อย
 ึ่งเอาเหอต่างน้ำกลบไปข้านมอเปล่าๆ ทกวันๆ จะไปข้านมอไม่เปล่าก็มี
 ขละหนแต่เมอวรบขเขยหวัด ถึงกระนั้นก็ไต่บอกวาพระสงฆ์โดยมาก
 ส่วนพระสงฆ์นั้นเข้ามาในวังวันไรกลบไปมอเปล่าก็ไม่มี มีแต่พวก
 พระปริตรสามัญเข้ามารัษราชการในวังแล้วกลบไปมอเปล่า ถึงกระนั้น
 รุ่งเข้าซ้งนเจ้าพนักงานก็เอาเข้าขাত্রไปส่ง นอกนั้นแล้วองค์ไรเข้ามา
 คราวไรที่จะกลบไปมอเปล่าก็ไม่มี โดยเทมที่ก็ไต่เข้าแลกลบไปให้
 ศิษยกิน ว่ามาซ้งนเป็นความจริง แต่พระสงฆ์ไต่ยินแล้วก็จะนินทา
 ว่าลำเล็ก ว่าซ้งนไม่แกล้งจะลำเล็กคอก ว่าด้วยคิดถึงพระพุทช
 ฎีกาพระสัมมาสัมพุทชเจ้าครัสไว้ว่า กตัญญูกตเวที ทุลลโภ โลกสมิง

น้อยก็ขึ้นแก้วก็ผู้ใหญ่ พระสงฆ์ ๘๐ รูปที่ได้ไ้ไ้ไ้ไทยธรรมไป
 ก็รู้จักตัวกันอยู่หมด ถ้าท่านจะชักชวนกันเอง ท่านผู้ใหญ่ว่าชักชวน
 ผู้น้อยให้พร้อมกันนั่งห่มผ้าไตรบิฐใน ๘๐ สำรับนั้นให้เหมือนกัน แลถือ
 ย่ามถือพัดสำรับนั้นเข้ามาถวายธรรมาสน์เพื่อนโมทนาสักเวลาหนึ่งก็จงจะได้
 จะว่าไม่ได้ถึงมณเฑียรจะว่าน้ำค้ำมทเลไม่มีเรือไม่มีแพ ฤาจะเหาะไป
 ในอากาศก็หาไม่ ถ้ากตัญญูทเวทิตาหาว่าง่ายก็จงจะมีผู้คิดผู้ชวน
 แลผู้ทำตาม ถ้าว่ากตัญญูทเวทิตาหายากแล้ว การพระราชประสงค์
 นั้นคงจะไม่สำเร็จ ว่าดังนี้โดยเสด็จทายมาเพื่อให้เห็นความจริง เดิน
 เล่มนั้นประมาณที่เก่าก่อนนั้น ถ้าพระสงฆ์ได้ยบดังนี้แล้ว ก็คงจะ
 ยกสัณฑ์วัดตักแกพูดว่าไม่มีโอกาส คำนี้ขอเสียดอย่าว่าเลย เว้นแต่
 เวลาที่ไม่เสด็จอยู่พระราชวัง ในการขางคบกกำหนดพระราชดำเนิน ถ้า
 เสด็จอยู่พระราชวังแล้ว ถ้าท่านทั้ง ๘๐ รูปนั้นพร้อมกันเข้ามากลางคิน
 จะรับกลางคิน เข้ามากลางวันจะรับกลางวัน เมื่อมาพร้อมกันเมื่อไร
 ถึงเสด็จอยู่ข้างใน ให้มีจดหมายส่งให้สังฆการีก็ดี อาตมิกก็ดี มหาค
 เล็กก็ดี กรมวังก็ดี ส่งจดหมายเข้าไปกราบทูล จะเสด็จออกรับ การท
 ในพระราชวังนั้นชกชองไม่มีคอก อย่าว่าไม่โอวาทยกสัณฑ์วัดตักแกไป
 เห็นว่าการเรือนนั้นก็จะไม่สำเร็จ เพราะพระสงฆ์นั้นเอง

ฉบับที่ ๓๖

พระราชหัตถเลขา พระราชทานไปถึงพระองค์เจ้าขัติยวงษา
ที่เมืองนครศรีธรรมราช
บวอก พ.ศ. ๒๔๐๓

จดหมายมายัง พระองค์เจ้าขัติยวงษา เจ้าอาว เจ้าน้ำ ให้ทราบ
ด้วยนาย..... ถอนหนังสือรับสั่งของเสด็จกับหนังสือไต่เพง แลพระ
พุทธรูปที่เรียกว่าพระพุทธลีลาหิงค์กับสิ่งของต่าง ๆ แลเงินตรา ๑๔ ซึ่งเข้า
มานั้น ได้ส่งกระหม่อมคืนแล้วแต่เดือน ๑๑ ขึ้น ๓๐ ค่ำ พระศรีสุธรรม
มุนีได้อาพาพระพุทธรูปแลพระนารายณ์มาส่งแล้วในเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๒ ค่ำ
แต่เงิน ๑๔ ซึ่งยังส่งไต่ขอยังไม่เข้าใจ ถ้าเป็นเงินส่วยแต่ตัวเลขเป็น
ส่วนหลวง ก็เห็นว่าไม่ควรเอามาส่งแก่กระหม่อมคืน ๆ ไม่ควรจะรับ
ไว้ ด้วยส่วยรายนั้นเป็นเงินท้องพระคลัง ควรจะให้หัวเมืองขอส่ง
มายังกรมพระกลาโหมตามเคย กรมพระกลาโหมจะได้นำมาส่งต่อ
พนักงานพระคลังมหาสมบัติ ถ้าจะส่งให้ผิดทางนี้ไปหัวเมืองแลกรม
พระกลาโหมเขาก็ตั้งค้ำไว้ ถ้าว่าเงินรายนี้เกิดแต่ตัวเลขซึ่งเป็นส่วน
ของเสด็จ ๆ ทรงพระเมตตาประทานให้กระหม่อมคืน ๆ ก็คิดพระเดชพระ
คุณเป็นอันมากแล้ว แต่เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่าตัวกระหม่อมคืนก็ไม่ยาก
จนคั้นคั้นขัดสนดอก จะประทานกระหม่อมคืนหาต้องการไม่ ถ้า
เสด็จจะเอาไว้ทรงใช้สอยเองก็ดี เห็นว่าจะควรกว่าประทานกระหม่อมคืน
เพราะฉะนั้น ถ้าแม้เงินรายนี้เป็นเงินส่วนแต่ตัวเลขเป็นส่วนของเสด็จมิใช่

เป็นส่วนหลวงแล้ว กระทบ่อมฉันยอมถวายคืน แต่เพราะสงสัยอยู่
 ขันที่รับประทานฝากคลังไว้ก่อน ก็ถ้ามันเป็นเงินแต่ตัวเลขส่วนหลวง
 ขอรับประทานให้ฉันหนึ่งสัปดาห์เข้ามายังกรมพระกลาโหมตามเคย ความ
 กระทบ่อมฉันก็ไปบอกแก่คุณศรีสุริยวงษ์แล้ว ถ้าหนึ่งสัปดาห์มา
 กระทบ่อมฉันจะไปเอาเงินรายนั้นไปส่งต่อกรมพระกลาโหม เขาจะได้หัก
 บัญชีที่ค้างมาแต่ก่อน ถ้าเป็นเงินส่วยแต่ตัวเลขของเสด็จแล้วตาม
 แต่จะโปรด ถ้าจะให้ส่งคืนออกไปก็จะถวายคืนออกไป ถ้าจะโปรด
 ให้หักข้อสิ่งของใด ๆ ก็หักช้อถวายออกไป ฤๅจะโปรดให้แจกใคร ๆ
 ขอรับประทานให้หักหมายรายชื่อแลจำนวนเข้ามาให้ทราบ จะแจกให้
 ตามรับสั่ง แล้วจะเรียกเอาตัวรับแต่เขาส่งออกไปถวาย กรมการที่
 มาให้เสด็จทรงใช้สอยนั้นเขาก็มีความชอบอยู่ ครั้นได้ถวายเสื่อเข็ม
 ขาบริวตัวหนึ่ง เสื่ออศัตถ์ ๒ ตัว เสื่อแพรต่างสี ๕ ตัว ผ้าปูม ๒ ผืน
 ผ้าไหม ๔ ผืน แพรขาวห่ม ๖ ผืน ตามแต่เสด็จจะประทานแก่เขามี
 ความชอบมากแลน้อย ประกาศว่าของกระทบ่อมฉันให้ออกมา
 หนึ่ง โขลนสองคนที่กระทบ่อมฉันให้อยู่ตามเสด็จนั้น ครบขวบ
 แต่เดือน ๘ แล้ว โปรดถามเขาว่า ถ้าเขาจะใคร่กลับมาก็จงบอกมาให้
 ทราบ จะได้จ้างคนอื่นออกไปอยู่ตามเสด็จ ขอรับประทานให้ โขลน
 ที่ไปอยู่ก่อนนั้นก็กลับเข้ามา แล้วจะคิดเงินเดือนที่เขาอยู่เกินขวบนั้นให้
 เดือนละ ๔ บาทก็ได้ ขนประสาทในยเนตร ขนอินทอัญญาใน นาย
 บุญแก้ว กระทบ่อมฉันได้ให้เสื่อผ้าคนละตัวแล้ว ขนกระทบ่อม

ให้รีบเดินมาก็เห็นว่าทางยังจะเป็นน้ำเป็นโคลน เพราะฉันเห็นว่าจะ
 รัยมาถึงกรุงไ้โดยสะดวก ต่อปลายเดือนสามฤกษ์ขึ้นเดือนสี่

ชายจิตรภรรยาคนใหญ่ของกรมหมื่นมหิศวรวิวิธราชในพรรษา
 ยี่มะแหมเอกศกไปบวชเป็นภิกษุอยู่วัดบวรนิเวศ เสด็จทราบดีแล้ว ครั้น
 ปลายพรรษาก็บวช ตั้งเถาคาลเป็นกัณฑ์แข่งในท้อง ลาดีกขาออกมา
 รักษาตัวคลายแล้ว ก็กลับช่วยมาจนถึงเดือน ๗ บวชโทศกนั้นก็ช่วย
 หนักลง ให้ไอเป็นโลหิตให้ชัชชอมอาการชุกมา บัดนี้ถึงแก่กรรมเสีย
 แล้วเมื่อวันศุกร์เดือน ๑๒ แรม ๔ ค่ำ ศพยังเอาไว้จะปลงในเดือนยี่ฤ
 เดือนสามปลายขึ้น นายจันทรวงศ์หลวงเดิมในกรมพระราชวังในแผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งเป็นหลวงราชานุกษ์เจ้า
 กรมรักษาพระองค์ ครั้นมาในแผ่นดินปัจจุบันนี้ได้เลื่อนที่เป็นพระยาภักดี
 ภูธรนั้น บวชเป็นเสกศกทูลยุพโศกในถึงแก่กรรมเสียแล้ว พระยา
 ภักดีภูธร จันทรวงศ์ เป็นข้าหลวงเดิมใช้ชีวิตสนิทในกรมพระราชวังองค์นั้นมา
 เหมือนพระยาเทพวรชน กรมหม่อมฉันเห็นว่าเสด็จจะทรงรู้จักเขาอยู่จึง
 ถวายข่าวมาให้

เรื่องความที่โต๊ะเพงบอกมา กราบทูลเสด็จฉันก็ได้อ่านทราบดีความ
 แล้ว ชังตงกษัตริษชนมาที่เมืองนครศรีธรรมราชนั้น กรมหม่อมฉันได้
 ถามคุณศรีสุวิวงษ์แล้วท่านว่าท่านไม่ทราบเลย พระยาวิชีวิตศรีไกร
 แลพระเสนหามนตรีก็ได้กราบเรียนแก่ท่าน แต่ได้ยืนยันว่าตงกษัตริษชน
 เป็นคนสับสนงม เห็นกรมการเขาจะกลัวกรมหม่อมฉันไม่ชอบใจ จึง
 ไม่พาเข้ามาด้วย กรมหม่อมฉันเคยตีเคียนแซกที่สุพรรณดีคงอมไม่ชอบ

ใจเนือง ๆ แลเมืองกบขิงป่าสนนั้นบ่คนไม่ไต่แก่ตงกมุสหมัก ตงกสระ
 หลานตงกนุ้ม ซึงเป่นพระยากขิงป่าสนนแล้ว เมืองนักระหม่อมฉิน
 ไต่หมอบยก ให้ คนแก่พระยา ไทรเสี้ยแล้วก่อนแต่หนังสือของเสด็จมาถึ
 การเป่นเสด็จแล้ว

รูปพระนารายนซึงรับสั่งให้ พระสิริธรรมมุนคุมเข้ามานเป่นของคิ
 เป่นของรามราช พระนารายนปางนทีในกรงก็ขิงไม่มี มีแต่ตัว
 อย่างโยธาณเขาเขียนไว้ ในสมคตำรา แต่เสี้ยคายคนทีไต่ขคนนิงแก
 อูตรีไปทูป ไปหักคอก ไปหนั้นแซนเสี้ย บ่คนกระหม่อมฉินไต่ให้ข้างต่อ
 แซนเข้าไต่แล้ว ทำให้ทรงเทพศาสตร์เป่นศรีศูลค้ำบวอย่างรูปตัว
 อย่างทีโยธาณเขียนไว้ แต่บ่คนนิงคิกคักคอกเข้าไม่จะให้สนิท การก็
 ขิงไม่แล้ว ยากอยู่ เพราะไม่หล่อตอไนไฟตามทีเสด็จรับสั่งห้ามมานั้น

ทองเส้นกบขิงใหม่ทีไต่ส่งให้พระยาไชฎีกจกต๋อส่งมาถวยค้วยแล้ว
 ตามแต่จะโปรด กระหม่อมฉินไต่จกหมายฝากมาถึท่านผู้หญิงอิน^(๑)
 ขอให้ท่านช่วยคิกอ่านกบเสด็จค้วยแล้ว

การทเมืองจินเค็ยวันวันวายนกชอขายไม่เป่นปรกติ จะสั่งของ
 ก็ยากไต่ขางไม่ไต่ขาง บ่คนไต่ขินว่ากรงบ่กิงก็เสี้ยแล้วแก่อังฤษ
 แลฝรั่งเศส เสี้ยเจ้ากรงฟ้าเหยงทจนเมืองนเรียกว่าหิมของนนั้น ก็
 หนไปเมืองตาทาวเสี้ยแล้ว เมืองจินเค็ยวันคนกตงตวเป่นพวกเป่น
 เหล่าอยู่ตามทีต่าง ๆ ไม่มีเจ้านายอินเค็ยวันกตงแต่ก่อน

(๑) ท่านผู้หญิงอินเป่นม้าวคาเจ้าพระยานคร (นัยกลาง)

ฉบับที่ ๓๗

พระราชหัตถเลขา ถึงกรมสมเด็จพระเทศาศิคร

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ
 ที่แต่ก่อนเรียกเจ้าฟ้ามงกุฏ ให้กราบทูลหรือในพระเจ้าพี่ยาเธอ กรม
 สมเด็จพระเทศาศิคร ขอให้ทรงจัดแจงการเสียให้สมควร เพราะทรง
 นัยถือจริง ๆ ว่าเป็นผู้ใหญ่ในพระองค์เจ้า ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเลิศหล้านภาลัยด้วยกัน แลทรงพระสติปัญญาสามารถฉลาด
 ในไวยากรณศาสตร์แลไม่ควรวาง สรรพพจนไวยากรณศาสตร์พิเศษ
 ต่าง ๆ หากจะเสอมมิได้ในกาลบัดนี้ ขอพระสติปัญญาทรงพระดำริห์
 ตั้งบัญญัติให้ทำให้สมควรสักเรื่อง ๑ ขอจงทรงโดยความตามพระหฤทัย
 เด็ดอย่าเกรงใจใครเลย ทรงบังคับมาอย่างไรจะขอรับประทานทำตาม
 ทุกประการในเรื่องนี้ คำว่าพระเจ้าลูกเธอถึงนตามกฎหมายแลอย่าง
 ธรรมดาเนียบแต่ก่อน เป็นคำนำชื่อพระราชบุตรในพระเจ้าแผ่นดินใหญ่
 ในเวลาปรจุบันนั้น ๆ แต่บัดนี้คนเรียกสองพวกสามพวกไป จนเจ้านาย
 ที่มารดาต่ำชาติต่ำตระกูลไม่ควรจะเป็นเจ้าจอมมารดา ก็เรียกว่าพระ
 เจ้าลูกเธอเสียหมด ฤๅถ้อยคำนั้นแลแท้ แลเจ้านายที่ควรเรียกว่าลูก
 เธอ นั้น ก็เรียกแต่ว่าพระองค์นั้นเปล่า ๆ อดกลมากนัก ไม่ใคร่จะมี
 ใครอ้างอิงนับถือ ด้วยเห็นว่าเด็กเล็กแค่ว่า จะใคร่ขอรับประทาน
 พระดำริห์ในกรมตั้งให้เรียกคำนำชื่อเจ้าที่ควรจะเรียกว่าลูกเธอเท่านั้นเสีย

ใหม่ ให้ฉีกกับเขาที่เรียกกันกลุ่มไปทั้งไพร่ทั้งขุนนาง จะเรียกว่า
 อย่างไม่ไรค้ำ นกอยู่ว่าคนทั้งปวงเคยวันมาสำคัญเจ้าที่ควรระเรียกว่าลูก
 เรอนั้น คึงเจ้าราชวงศ์เสียบ ก็ประกาศว่าให้เรียกว่าราชวงศ์เสียบ
 ที่เคียวแต่ยั้งให้สมประสงค์คนทั้งปวงเดียดๆ ก็ยังคิดอยู่ว่าตัวก็ไม่
 ใ้ช่วยใ้อะไร ไม่ใ้ไปตั้งบ้านเรือนอยู่ริมกำแพงพระยาไฟ ยังสงไสย
 ยังไม่ยอมเป็น

อนึ่งใ้หยังเชื่อคำพระพุทเจ้าว่า สพุเพ สงขารา อนิจจา แล
 เทวตารักษาแผ่นดินมากกว่าตำรามคด่อหมอกุ แลการคาคคนทั้งปวงอยู่
 เพราะฉนั้นขอพระดำริที่ในกรมเป็นผู้ใหญ่ในราชตระกูล แลเป็นมหา
 สยามกวีชาตินักปราชญ์อันประเสริฐ ทรงพระดำริให้ตั้งค้ำนำชื่อพระ
 เจ้าลูกเธอเสียบใหม่อย่างใดอย่างหนึ่งอย่าให้พ้องกับพวกอื่น คำว่าพระ
 เจ้าลูกเธอนั้นก็จักไปเสียแล้ว เจ้าลูกมารภาคำๆ เลวๆ ที่ไม่เคยมี
 เจ้าแต่ก่อนมานั้น ก็ชื่อว่าพระเจ้าลูกเธอเสียบหมด ใ้ยिनคนเรียก
 ทุกวันทุกเวลากว่าใ้ เป็นความสัตย์ความจริง ควรมีควรแล้ว
 แต่จะไปรค(๑)

(๑) สังเกตความในพระราชหัตถเลขาฉบับนี้ เข้าใจว่าข้ญหา
 จะเกิดขึ้นด้วย คน ใ้ค้ำนำ พระนาม พระราชบุตร พระราชธิดาในพระบาท
 สมเด็จพระบรมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า “พระเจ้าลูกเธอ” เหมือนอย่างเจ้านาย
 วังหลวง

ฉบับที่ ๓๘

พระราชหัตถเลขา ถึงกรมหมื่นวรจักรธรานุภาพ

จดหมายมายังกรมวรจักร ให้บอกพวกชาวนาฬิกาแลแสงหอก
 ภายตรวจคงโมงให้ถุกเวลาดังนี้ ไปกว่าจะสิ้นเดือนนี้

ตั้งแต่วันอังคารเดือน ๓ แรม ๔ ค่ำไป ในวันอังคาร วันพุธ
 วันพฤหัสบดี เดือน ๓ แรม ๔ ค่ำ ๕ ค่ำ ๖ ค่ำ ๓ วันนี่ย่างรุ่ง ๕ นาฬิกา
 กัย ๔๘ นาที แต่เที่ยงคืน ย่ำค่ำ ๖ นาฬิกา กัย ๑๒ นาที ท่วมโมงนอกลง
 คงตามนาฬิกาถล

ณวันศุกร์ วันเสาร์ วันอาทิตย์ เดือน ๓ แรม ๗ ค่ำ ๘ ค่ำ ๙ ค่ำ
 ๓ วันนนี้ให้ที่ ๑๑ เมื่อ ๔ นาฬิกา กัย ๕๘ นาที แต่เที่ยงคืน แล้วย่างรุ่ง
 เมื่อ ๕ นาฬิกา กัย ๔๗ นาที แต่เที่ยงคืน ต่โมงหนึ่งเช้า เมื่อ ๖ นาฬิกา
 กัย ๕๘ นาที แต่เที่ยงคืน ค่ำย่ำ ๕ โมง เมื่อ ๕ โมง กัย นาที ๑ ย่ำค่ำ
 เมื่อ ๖ โมง กัย ๑๓ นาที แต่ทุ่ม ๑ เมื่อ ๗ โมง กัย นาที ๑ แต่เที่ยงวัน
 นอกลงคงตามนาฬิกาถล

วันจันทร์ วันอังคาร วันพุธ เดือน ๓ แรม ๑๐ ค่ำ ๑๑ ค่ำ ๑๒ ค่ำ
 ๓ วันนนี้ให้ที่ ๑๑ เมื่อ ๔ นาฬิกา กัย ๕๘ นาที แต่เที่ยงคืน แล้วย่างรุ่งเมื่อ ๕
 นาฬิกา กัย ๔๖ นาที แต่เที่ยงคืน ต่โมงหนึ่งเช้าเมื่อ ๖ นาฬิกา กัย ๕๘
 นาทีแต่เที่ยงคืน ค่ำ ๕ โมงเย็น เมื่อ ๕ นาฬิกา กัย ๒ นาที แต่เที่ยงวัน
 แล้วย่ำค่ำ เมื่อ ๖ นาฬิกา กัย ๑๔ นาทีแต่เที่ยงวัน ต่ทุ่มหนึ่งเมื่อ ๗ นาฬิกา
 กัย ๒ นาที แต่เที่ยงวัน

วันพฤหัสบดี วันศุกร์ เดือน ๓ แรม ๓๓ ค่ำ ๑๔ ค่ำ แลวันเสาร์
 เดือน ๔ ขึ้น ๓ ค่ำ ๓ วันนให้ตี ๓๓ เมฆ ๔ นาฬิกาขี ๕๗ นาที แต่
 เที่ยงคน ย่ำรุ่งเมื่อ ๕ นาฬิกาขี ๔๕ นาที แต่เที่ยงคน ตีโมงเช้า
 เมื่อ ๖ นาฬิกาขี ๕๗ นาที แต่เที่ยงคน ตี ๕ โมงเย็นเมื่อ ๕ นาฬิกา
 ขี ๓ นาที แต่เที่ยงวัน ย่ำค่ำเมื่อ ๖ นาฬิกาขี ๑๕ นาที แต่เที่ยงวัน
 ตีทุ่มเมื่อ ๗ นาฬิกาขี ๓ นาที

วันอาทิตย์ วันจันทร์ วันอังคาร เดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำ ๓ ค่ำ ๔ ค่ำ
 ๓ วันนให้ตี ๓๓ เมฆ ๔ นาฬิกาขี ๕๖ นาที แต่เที่ยงคน ย่ำรุ่งเมื่อ
 ๕ นาฬิกาขี ๔๔ นาที แต่เที่ยงคน ตีโมงเช้าเมื่อ ๖ นาฬิกาขี ๕๖ นาที
 แต่เที่ยงคน ตี ๕ โมงเย็น ๕ นาฬิกาขี ๔ นาที แต่เที่ยงวัน ย่ำค่ำ
 เมื่อ ๖ นาฬิกาขี ๑๖ นาที แต่เที่ยงวัน ตีทุ่มหนึ่งเมื่อ ๗ นาฬิกาขี
 ๔ นาที แต่เที่ยงวัน

วังพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร
ถนนราชบพิธ พระนคร.